महावीरचरितम्।

॥ महाकविभवभूतिप्रणीतम् ॥

कलिकातानगरे

श्रीयुतभुवनचन्द्रवसाकसंस्थापित संवाद
ज्ञानरत्नाकरयन्त्रे तद्द्वारैव
मुद्रितञ्च प्रकाशितम्।

निमतलाघाट ष्ट्रीट ८ नम्बर भवन।
इंराजी १८७७।

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

॥ महावीरचरितम् ॥

अथ स्वस्थाय देवाय नित्याय हतपाप्मने ।
त्यक्तक्रमविभागाय चैतन्यज्योतिषे नमः ॥

नान्द्यन्ते सूत्रधारः ।

सूत्र । अद्य खलु भगवतः कालप्रियनाथस्य यात्रायामार्यमिश्राः समादिशन्ति—

महापुरुषसंरम्भो यत्र गम्भीरभीषणः ।
प्रसन्नकर्कशा यत्र विपुलार्था च भारती ॥
अप्राकृतेषु पात्रेषु यत्र वीरः स्थितो रसः ।
भेदैः सूक्ष्मैरभिव्यक्तैः प्रत्याधारं विभज्यते ॥

स संदर्भोऽभिनेतव्यः इति (सहर्षम्) महावीरचरितं तर्हि प्रयोक्तव्यमित्यादिष्टमर्थतो भवति ।]

वश्यवाचः कवेः काव्यं सा च रामाश्रया कथा ।
लब्धश्च वाक्यनिष्यन्दनिष्पेषनिकषो जनः ॥

सोऽहमेतद्विज्ञापयामि । अस्ति दक्षिणापथे पद्मपुरं नाम नगरम् । तत्र केचित्तैत्तिरीयिणः काश्यपाश्चरणगुरवः पङ्क्तिपावनाः पञ्चाग्नयो धृतव्रताः सोमपीथिन

उडुम्बरा ब्रह्मवादिनः प्रतिवसन्ति। तद्दामुष्यायणस्य तत्र भवतो वाजपेययाजिनो महाकवेः पञ्चमः सुगृहीतनाम्नो भट्टगोपालस्य पौत्रः पवित्रकीर्त्तेर्नीलकण्ठस्यात्मसम्भवः श्रीकण्ठपदलाञ्छनो भवभूतिर्नाम जातूकर्णीपुत्रः कविर्मित्रधेयमस्माकमित्यत्र भवन्तो विदां कुर्व्वन्तु।

श्रेष्ठः परमहंसानां महर्षीणामिवाङ्गिराः।
यथार्थनामा भगवान् यस्य ज्ञाननिधिर्गुरुः॥

तेनेदमुद्धतजगत्त्रयमन्युमूल
मश्लोकवीरगुरुसाहसमद्भुतञ्च।
वीराद्भुतप्रियतया रघुनन्दनस्य
धर्म्मद्रुहो दमयितुश्चरितं निबद्धम्॥

तदिदं भवन्तः परिपुनन्तु। उक्तञ्च तेन श्रोत्रियपुत्रेण

प्राचेतसो मुनिवृषा प्रथमः कवीनां
यत् पावनं रघुपतेः प्रणिनाय वृत्तम्।
भक्तस्य तत्र समरंसत मेऽपि वाचः
तत् सुप्रसन्नमनसः कृतिनो भजन्ताम्॥

प्रविश्य नटः।

नटः। कृतप्रसादाः पारिषदाः। किन्तु अपूर्व्वत्वात् प्रबन्धस्य कथाप्रदेशं समारम्भे ज्ञातुमिच्छन्ति।

सूत्र। ननु भगवान् दीक्षितव्यस्याः कौशिको विश्वामित्रऐक्ष्वाकस्य राजर्षेर्व्वशिष्ठपुरोधसो दशरथस्य गृहानुपेत्य स्वमेव तपोवनं प्रत्यागतः। अथ—

विजयि सहजमस्त्रैर्वीर्य्यमुच्छ्राययिष्यन्
जगदुपकृतिवीजं मैथिलीं प्रापयिष्यन् ।
दशमुखकुलघातश्लाघ्यकल्याणपात्रं
धनुरनुजसहायं रामदेवं निनाय ॥

निमन्त्रितस्तेन विदेहनाथः स ब्राह्मणोद्दातरमाद्वदीचः ।
कुशध्वजोनाम सएष राजा सीतोर्म्मिलाभ्यां सहितोऽभ्युपैति॥

इति निष्क्रान्तौ ।

इति प्रस्तावना ।

(ततः प्रविशति रथस्थो राजा सूतः कन्ये च)

राजा । आयुष्मत्यौ सीतोर्म्मिले अद्य भगवान् विश्वामित्रः श्रद्दधानेन चेतसा वत्साभ्यां प्रणन्तव्यः ।

कन्ये । जधा कधिठ्ठतादो आणबेदि ।

राजा । तुरीयो ह्येष मेध्योऽग्निराम्नायः पञ्चमोऽथवा ।
अथवा जङ्गमं तीर्थं धर्म्मो वा मूर्त्तिसञ्चरः ॥

सूतः । साङ्काश्यनाथ ! एवमेतत् । न खलु विश्वामित्रादृषेर्महत्त्वेन कश्चिदपरः प्रख्यायते । यस्य भगवतस्तैः शाङ्कवं पौनःशेफं रम्भास्तम्भनं चेत्यपरिमेयमाश्चर्य्यजातमाख्यानविद आचक्षते ।

तदस्मिन् ब्रह्माद्यैस्त्रिदशमुनिभिर्नायितशमे
तपस्तेजोधाम्नि स्वयमुपनतब्रह्मणि गुरौ ।
निवासे विद्यानामुपहितकुटुम्बव्यवहृतिं
वानेन श्लाघ्यो जगति गृहमेधी गृहवताम् ॥

राजा। साधु भोः! साधु सूक्तं हि सूत! भाषसे। प्रकृष्टकल्याणोदर्कसङ्गमा ह्येते भगवन्तः साक्षात्कृत ब्रह्माणो महर्षयः।

तमांसि ध्वंसन्ते परिणमति भूयानुपशमः
सकृत् संवादेऽपि प्रथत इह चामुत्र च शुभम्।
अथ प्रत्यासक्तः कमपि महिमानं वितरति
प्रसन्नानां वाचः फलमपरिमेयं प्रसुवते॥

सूतः। दृश्यते हरितपरिसरारण्यरमणीयं कौशिकी-परिक्षिप्तमायतनमस्येतस्य सिद्धाश्रमपदं नाम। किं बहुना। अयमात्मना तृतीयः कुशिकनन्दनो भवन्तमेवाभ्युद्यातः।

राजा। यद्येवमवतरामो रथात् (कन्याभ्यां सहावतीर्य) सूत! सूत! उच्यन्तां सैनिकाः न कैश्चिदाश्रमाश्रयर्णभूमयः परिक्रम्यन्तामिति॥

सूतः। यथाज्ञापयसि इति निष्क्रान्तः।

ततः प्रविशति विश्वामित्रो रामलक्ष्मणौ च।

विश्वा। (स्वगतम्)-

रक्षोघ्नानि च मङ्गलानि सुदिने कल्प्यानि दारक्रिया
वैदेह्या च रघूद्वहस्य कुशलैर्दीक्षाप्रवेशश्च नः।
आख्याप्यानि च तानि तानि जगतीक्षेमाय रामात्मनो
दैत्यारेश्चरिताद्भुतान्यथ खलु वश्याः प्रमोदामहे॥

संदिष्टं च मैथिलस्य राजर्षेरस्माभिः आचार इति यजमानोऽपि यज्ञे निमन्त्रितोऽसि कुशध्वजस्तु सीतोर्मिलाभ्यां सहितः प्रेषितव्य इति ज्ञातञ्च तत् प्रियसुहृदा।

कुमारौ। भगवन्! कः पुनरयं महात्मा यमत्र-भवन्तोऽप्येवमभ्युद्यातः?

विश्वा। श्रूयन्त एव निमिकुलात्मसम्भवा राजर्षयो विदेहेषु

तेषामिदानीं दायादो वृद्धः सीरध्वजो नृपः॥

याज्ञवल्क्यो मुनिर्यस्मै ब्रह्मपारायणं जगौ॥

कुमारौ। यस्य तत् गृहेषु माहेश्वरं धनुः पूज्यते?

विश्वा। अथ किम्?

कुमारौ। (सकौतुकम्) अथ किञ्चान्यदपि तत्राश्चर्यं यदयोनिजा कन्यकेति।

विश्वा। (विहस्य) तदप्यस्ति।

अयन्तु यजमानेन यक्ष्यमाणस्य मे गृहम्।

प्रेषितस्तेन वात्सल्यादनुजन्मा कुशध्वजः॥

तदस्मिन् राजश्रोत्रिये वत्साभ्यां प्रश्रयेण वर्तितव्यम्

कुमारौ। एवम्।

राजा। (तौ निर्वर्ण्य)

प्रकृत्या पुण्यलक्ष्मीकौ कावेतौ प्रायतेत्विदम्।

राजन्यदारकौ नूनं कृतोपनयनाविति॥

द्वितीयस्य च वर्णस्य प्रथमस्याश्रमस्य च।

अहो! रम्ये इमे मूर्ती वयसो नूतनस्य च।

तथाहि— चूडाचुम्बितकङ्कपत्रमभितस्तूणीद्वयं पृष्ठतो

भस्मस्तोमपवित्रलाञ्छनमुरो धत्ते त्वचं रौरवीम्।

मौर्व्या मेखलया नियन्त्रितमधोवासश्च माञ्जिष्ठकं

पाणौ कार्मुकमक्षसूत्रवलयं दण्डः परः पैप्पलः॥

कन्ये। सो अदं तस्सा कव, एहि ॥

राजा। (उपसृत्य) भगवन्नभिवादये।

विश्वा। दिष्ट्या गर्भरूपकं त्वां कुशलिनमागतं राजर्षि-
गृहात् पश्यामि। तत् परिष्वजस्व। (आलिङ्ग्य)

अपि प्रवृत्तयज्ञोऽसौ विदेहाधिपतिः सुखी।
गौतमश्च शतानन्दो जनकानां पुरोहितः ॥

राजा। नन्वार्य्यः स एकः सुखी सह पुरोधसा दैर्घ-
तपसेन यस्यैवं भवन्तः कुटुम्बवृत्तिमनुपतिताः।

कन्ये। पणमामो ॥

राजा। लाङ्गलोल्लिख्यमानाया यज्ञभूमेः सुनिर्गता।
सीतेयमूर्म्मिला चेयं द्वितीया जनकात्मजा।

विश्वा। भद्रमस्तु।

लक्ष्म। (जनान्तिकम्) आश्चर्य्यमियमद्भुतस्मृतिराख्याति।

रामः। उत्पत्तिर्देवयजनात् ब्रह्मवादी नृपः पिता।
सुप्रसन्नोज्ज्वला मूर्त्तिरस्याः स्नेहं करोति मे ॥

राजा। भगवन्!

कौ त्वामनुगतावेतौ क्षत्रियौ ब्रह्मचारिणौ।
प्रतापविक्रमौ धर्म्मं पुरस्कृत्योद्गताविव ॥

विश्वा। रामलक्ष्मणौ दाशरथी।

कुमारौ। (सविनयमुपसृत्य)। गुरो! अभिवादयावहे।

राजा। दिष्ट्या महाराजदशरथसन्ततिर्दृश्यते।
(परिष्वज्य)

नान्यत्र राघववंशात् प्रसूतिर्व्वत्सयोः क्षमा ।
दुग्धार्णवादृते जन्म चन्द्रकौस्तुभयोः कुतः ॥

श्रुतपूर्व्वं ह्येतदस्माभिः कर्णामृतम्-

प्राप्ताः ऋक्षादृष्यशृङ्गोपचारैः
पुण्यश्रीकाः कोशलेन्द्रेण पुत्राः ।
ये दीप्तस्य श्रेयसः पारकामा-
श्चत्वारोऽपि ब्रह्मचर्य्यं चरन्ति ॥

तदत्र भवता निष्पन्नाशिषां काममरिष्टतातिम् आशास्महे सिद्ध एव नु रघूणां प्रसूतेरुत्कर्षः ।

यान् मैत्रावरुणिः प्रशास्ति भगवानाम्नायपूते विधौ
शश्वद्येषु विशामनन्यविषयो रक्षाधिकारः स्थितः ।
सावित्रस्य मनोर्महीयसि कुले तेषामवाप्तात्मनां
राज्ञां नो महिमा न जातु वचनप्रज्ञानयोर्गोचरः ॥

विश्वा । अश्रान्तपुण्यकर्म्माणः पावनप्रायकीर्त्तयः ।
महाभाग्यविदस्तेषां यूयमेव स्तवक्षमाः ॥

सखे ! विश्रम्य लौकिकाः संस्थायान् अनुप्रविशन्ति तदस्मिन् विकङ्कतप्रच्छाये मुहूर्त्तमास्महे ।

इति सर्व्वे परिक्रम्योपविशन्ति ।

नेपथ्ये । जय जय जगत्पते ! रामचन्द्र ! जय ।

(सर्व्वे साद्भुतमवलोकयन्ति)

राजा । भगवन् ! का पुनरियं देवता ?

विश्वा । अस्त्यहल्या नाम गौतमस्य महर्षे रौतथ्यस्य धर्म्मपत्नी । यस्याः शतानन्द आङ्गिरसोऽजायत । तामि-

न्द्रस्वकसे। तस्मात्तं गोतमदारावस्कन्दिनमहल्याजार इति निर्द्दिशन्ति। अथ भगवान् मन्युमाप। तस्यां धर्म्म-पत्न्यामन्धतामिस्रमध्यायत्। सेयमद्य रामभद्रतेजसा तस्मादेनसो निरमुच्यत।

राजा। कथमप्रमेयसहजानुपमसामर्थ्य एव वत्सो वैकर्त्तनकुमारः?

सीता। (सस्नेहानुरागं निर्व्वर्ण्य अपवार्य्य च) सरीर-णिव्वाणसरिसो णं से अणुभावो।

राजा। (निश्वस्य)

रामाय पुण्यमहसे सहशाय सीता
दत्तैव दाशरथिचन्द्रमसेऽभविष्यत्।
आरोपणेन प्रणमप्रतिकार्य्यमार्य्य-
स्यैवत्र्यम्बकस्य धनुषो यदि नाकरिष्यत्।

(प्रविश्य) तापसः।

रावणपुरोहितः सर्व्वमायो नाम वृद्धराचस प्राप्तः स किल राजकार्य्यार्थः पश्यति।

कन्ये। ऊं रक्खसो।

कुमा। महत्कौतुकस्थानम्।

राजविश्वामित्रौ। (विमृश्य) आः आगच्छतु।

(तापसो निष्क्रान्तः)

(प्रविश्य राचसः)

मातामहेन प्रतिषिध्यमानः
स्वयंग्रहान्माल्यवता दशास्यः।

अयोनिजां राजसुतां वरीतुं
मां प्राहिणोन्मैथिलराजधानीम्

दृष्टश्च तत्र यजमानः स राजा । तद्वचनात् कौशिक-कुशध्वजावनुसृतोऽस्मि । (इति परिक्रामति)

रामलक्ष्मणौ । (सीतोर्म्मिले प्रति यथासङ्ख्यम् आत्मगतम्) तत् किमियममृतवर्त्तिरिव चक्षुराप्याययति ।

सीतोर्म्मिले । (तथैव तौ प्रति) किंत्ति सज्जइ इमस्सिं लोअणाणन्दे मे दिट्ठी ।

राच । (उपसृत्य दृष्ट्वा च) इयं सा अद्भुताकृतिः सीता । स्य.ने देवस्य पत्नी । वत्से ! नमस्ते । अप्यनामयं राज्ञः ?

तौ । (स्वागतम्) इहास्यताम् ।

अपि प्रभोर्वः कुशलं तस्य यस्यार्हयत्यसौ ।
मूर्द्धा स्खलत्किरीटेन शासनं पाकशासनः ॥

राच । (उपसृत्य) कुशलं स्वामिनः । संदिष्टञ्च वो महाराजेन ।

कन्यारत्नमयोनिजन्म भवतामास्ते वयं चार्थिनो
रत्नं चेत् क्वचिदस्ति तत् परिणमत्यस्मासु शक्रादपि ।
कन्यायाश्च परार्थतैव हि मता तस्याः प्रदानादहं
बन्धुर्वो भविता पुलस्त्यपुलहप्रष्ठाश्च सम्बन्धिनः ॥

सीता । हद्धी हद्धी रक्खसो मं पत्थं दि ।

ऊर्म्मि । कहं एव्व ।

राजविश्वामित्रौ । (चिन्तयतः)

लक्ष्म। (जनान्तिकम्)। आर्य! आर्य! किं न पश्यसि निशाचरपतिर्देवीमिमां प्रार्थयते?

राम:। वत्स! साधारण्यान्निरातङ्कः कन्यामन्योऽपि याचते। किं पुनर्जगतां जेता प्रपौत्रः परमेष्ठिनः॥

लक्ष्म। अतिसौजन्यादार्यस्य तस्मिन्नपि निसर्गवैरिणि भिक्षाचरे बहुमानः।

यो नस्त्रयीपरिध्वंसात् क्षात्रं तेजोऽपकर्षति।
ऐक्ष्वाकं यश्च राजर्षिमनरण्यं किलावधीत्॥

रामः। कामं शत्रुरिति वध्यः स्यान्न पुनरप्रमेयतपसमतिवीरमप्राकृतं प्राकृतवदर्हसि व्यपदेष्टुम्।

लक्ष्म। निरस्तवीरपुरुषाचारस्य का तस्य वीरता?

रामः। वत्स! मा मैवम्।

यद्विद्वानपि तादृशोऽप्यभिजने धर्माग्रात् पथो विच्युतः
किं ब्रूमोऽस्य तदन्यदेव न वसन्त्यत्रैव सर्वे गुणाः।
लीलानिर्जितषण्मुखाद्भगवतः श्रीजामदग्न्यादृते
निर्विघ्नप्रतिपन्नविश्वविजयो वीरस्तु कस्तादृशः॥

लक्ष्म। ननु भोः! किमत्र चिन्त्यते।

द्राङ्निष्पिष्टविशीर्णवज्रशकलप्रत्युप्तरूढव्रण-
प्रत्युद्भासिनि भङ्गमोघमघवन्मातङ्गदन्तोद्यमे।
भर्तुर्नन्दनदेवताविरचितस्रग्दाम्नि भूमेः सुता
वीरश्रीरिव तस्य वक्षसि जगद्वीरस्य विश्राम्यतु॥

नेपथ्ये कलकलः॥

राजा। भगवन्! य एते यज्ञे उपनिमन्त्रिताः पुत्र-

दूरैः सह दिग्भ्यो महर्षयः सम्पतन्ति तत एवाक्रन्द-कलिलः कलकलः ।

सर्वे उत्तिष्ठन्ति ।

लक्ष्म । का पुनरियम्

अन्त्रप्रोतबृहत्कपालनलकक्रूरक्वणत्कङ्कण-
प्रायप्रेङ्खितभूरिभूषणरवैराघोषयन्त्यम्बरम् ।
पीतच्छर्दितरक्तकर्दमघनप्राग्भारघोरोल्लल-
द्व्यालोलस्तनभारभैरववपुर्दर्पोद्धतं धावति ॥

विश्वा । सेयं सुकेतोर्दुहिता भार्या सुन्दासुरस्य च ।
मारीचजननी घोरा ताटका नाम राक्षसी ॥

कन्ये । ताद ताद भीषणा इदासा ।

राजा । मा भैष्टमायुष्मत्यौ ।

विश्वा । (रामं चिबुके स्पृशन्) वत्स ! हन्यतामियम् ।

सीता । हद्धी हद्धी । एसो एव्व एत्थ खिज्जदी ।

रामः । भगवन् ! स्त्री खल्वियम् ।

ऊर्म्मि । सुट्ठं लज्जाए एदं ।

सीता । (सविस्मयानुरागम्) अच्चदोसुहो एव्व से चित्तभेदो ।

राजा । साधु सत्यमैक्ष्वाको रामभद्रः ।

राक्ष । अय स रामो दाशरथिः । य एषः—

उत्तालताटकोत्पातदर्शनेऽप्यप्रकम्पितः ।
नियुक्तस्तत्प्रमाथाय स्त्रैणेन विचिकित्सते ॥

विश्वा। त्वरतां वत्स! किं न पश्यसि ब्राह्मणजनस्य महतः सङ्घातं वत्समग्रतः।

रामः। एवं भवन्तो जानन्ति –

सर्व्वदोषानभिष्वङ्गादाम्नायसमतां गताः।
युष्माकमभ्युपगमाः प्रमाणं पुण्यपापयोः॥

इति परिक्रम्य निष्क्रान्तः॥

सीता। अम्मो परागदो एव्व। हद्धी हद्धी उपाद्दवादाली विअ इदाणा महाणुभावं अभिद्दवदि।

राजा। (सवुराश्लाध्य) घाः पापे! तिष्ठ तिष्ठ।

ऊर्म्मि। अए दाणिं सच्चं एव्व तादो पत्थिदो।

लक्ष्म। (विहस्य) पश्यन्तु भवन्तस्ताटकाम् –

हृन्मर्म्मभेदिपतदुत्कटकङ्कपत्र-
संवेगतत्क्षणकृतस्फुरदङ्गभङ्गा।
नासाकुटीरकुहरद्वयतुल्यनिर्य्य-
दुद्बुद्बुदध्वनदसृक्प्रसरा मृतैव॥

कन्ये। अच्चरिअं अच्चरिअं। पिअं णो।

राजा। अहो! दृढ़प्रहारिता राजपुत्रस्य।

राक्षः। हा आर्य्ये ताटके! किं हि नामैतत्? अम्बुनि मज्जन्त्यलाबूनि ग्रावाणः प्लवन्त इति।

नन्वद्य राक्षपतेः स्खलितः प्रतापः
प्राप्तो नवः परिभवोऽद्य मनुष्यपोतात्।
दृष्टः स्थितेन च मया स्वजनप्रमाथो
दैन्यं जरा च निरुणद्धि कथं करोमि॥

विश्वा । एष तावदोङ्कारः ।

राम । अपि भोः ! किमस्मासु वः प्रतिवचनम् ?

विश्वा । अत्र सीरध्वजो वेत्ता कनिष्ठो हि कुशध्वजः ।

अस्याः पिता हि कन्यायाः कुलज्येष्ठः प्रभुश्च नः ॥

राम । सोऽप्याह कुशध्वजो जानाति विश्वामित्रश्चेति ।

विश्वा । (स्वगतम्) अस्यायमवसरो दिव्यास्त्रमङ्गलानां दानस्य वर्त्तते च मङ्गल्यो मुहूर्त्तः (प्रकाशम्) सखे ! कुशध्वज ! मया हि कृशाश्वात् गुरुचर्य्याव्रतैरधिगतस्य सरहस्यजृम्भकप्रयोगसंहारस्य दिव्यास्त्रमन्त्रपारायणस्य विद्यातत्त्वबीजानि तत्प्रसादादर्थितस्य शब्दतस्य रामभद्रस्य सम्प्रति प्रकाश्यन्ते ।

ब्रह्मादयो ब्रह्महिताय तप्त्वा
परः सहस्राः शरदस्तपांसि ।
एतान्यदर्शन् मुनयः पुराणाः
स्वान्येव तेजांसि तपोमयानि ॥

राजा । अनुगृहीतं रघुकुलम् ।

लक्ष्म । दिष्ट्या (देवदुन्दुभिध्वनिः पुष्पवृष्टिश्च)

राम । आः दिवौकसोऽपि राजर्षिवंशमनुमोदन्ते ।

लक्ष्म । कथम् ?

झटिलिवोत्तप्तद्रुतकनकसिक्ता इव दिशः
पिशङ्गत्वात् सन्ध्यान्तरित इव निर्भाति दिवसः ।
ज्वलत्केतु व्रातस्मितमिव दिव्यास्त्रनिचयै-
र्नभो नैरन्तर्य्यप्रचलिततड़ित्पिञ्जरमिव ॥

तेजोभिर्दिशि दिशि विभ्रतः प्रदीप्तै-
रादित्यद्युतिममधीर्य्यं विस्फुरद्भिः ।
पर्य्यायत्वरितगृहीतविप्रयुक्तं
सामर्थ्यं रचयति तापनो मयूखः ॥

कन्ये । समन्तदो पज्जलिदविज्जुप्पुञ्जपिञ्जरेण उक्कमति विअलोअणाइं पहावणिप्फन्देण ।

राम । अहो ! दुरसदं दिव्यास्त्रतेजः । संस्मारयतानेन रावणपुरन्दरद्वन्द्वसंरम्भं स्मारितोऽस्मि—

सर्व्वप्राणप्रवणमघवन्मुक्तमाहत्य वक्ष-
स्तत्सङ्घट्टाद्विघटितबृहत्खण्डमुच्चण्डरोचिः ।
एव वेगात् कुलिशमकरोद्व्योम विद्युत्सहस्रै-
र्भर्त्तुर्वक्त्रज्वलनकपिशास्ते च रोषाट्टहासाः ॥

विश्वा । अभिवन्दस्व विसर्ज्जय च रामभद्र ! दिव्यास्त्राणि ।

ब्रह्मेन्द्रद्रुहिणेशरुद्रवरुणप्राचीनवर्हिर्मरुत्-
कालाग्निव्यतिरेकिणां भगवतामाम्नायमन्त्रात्मनाम् ।
एतेषां तपसामिवामतिरथैस्तेजोभिरुत्कर्षिणा-
मेकैकस्य जगत्त्रयप्रमथनत्राणावधिर्योग्यता ॥

नेपथ्ये ।

एष प्रह्वोऽस्मि भगवन्तोया विज्ञापना च नः ।
दिव्यास्त्रसम्प्रदायोऽयं लक्ष्मणेन सहास्तु मे ॥

विश्वा । रामभद्र ! एवमस्तु ।

लक्ष्म । अहो ! प्रसादः ।

झटित्युन्मीलितप्रज्ञमप्रतर्क्यैश्च शक्तिभिः ।
ज्योतिर्मयमिवात्मानं मन्ये विद्याप्रकाशनात् ॥

नेपथ्ये ।

राम राम महाबाहो ! वयं त्वय्यायतामहे ।
विश्वामित्राभ्यनुज्ञानात् सह भ्राता प्रशाधि नः ॥

कन्ये । देवहास्रो मन्त्रोक्तिः । अहो आश्चर्यं आश्चर्यं ॥

नेपथ्ये ।

भगवन्तो दिव्यास्त्रनिकायाः !
विश्वामित्रात् प्राप्य विश्वस्य मित्रात्
पुण्यैर्युष्मानद्य रामः कृतार्थः ।
ध्यातैर्ध्यातैः संनिधेयं भवद्भिः
स्वं स्वं स्थानं यात यूयं नमो वः ॥

लक्ष्म । आर्य्यवचनादन्तरितान्यस्त्राणि ।

राजा । भगवन्महाद्भुतनिधे कुशिकनन्दन ! नमस्ते ।
ज्वलिततपस्तेजोराशेर्जगत्यमितौजस
स्तव निरवधौ महाभाग्ये कृतश्रुतिसाहसः ।
प्रमितविषयां शक्तिं बिन्दन्न वाचि न चेतसि
प्रतिहतपरिस्पन्दः स्तोता विपश्च घृणीयते ॥

स्पृहयामि युष्मदनुग्रहीतरामभद्रालङ्कृताय राज्ञे दशरथाय । वयं पुनरार्य्येण वञ्चिताः यद् ईदृशेन जामाता न संयुज्यामहे ।

विश्वा । किमत्राप्यसम्भावनेयमस्मासु ।

राजा । शान्तम् ।

विश्वा। तेन हि—

भृगोर्व्वरादनुध्यानमात्रोपस्थानदायि वः।
रामभद्रस्य पुरतः प्रादुर्भवतु तद्धनुः॥

राजा। एवमस्तु। (ध्यात्वा प्रणमति)

राच। (स्वगतम्) एभिरन्यदेव किमपि प्रस्तुतम्। (प्रकाशम्) भोः कुशध्वज! कियच्चिरं विचार्य्यते?

राजा। उक्तमेव। आर्य्यो जानातीति।

राच। प्रत्युक्तमेतत् सोऽप्याह कुशध्वजो जानातीति।

राजा। एवमेतत्।

नेपथ्ये कलकलानन्तरम्।

स्फूर्जद्वज्रसहस्रनिर्म्मितमिव प्रादुर्भवत्यग्रतो
रामस्य त्रिपुरान्तकृद्दिविषदां तेजोभिरिद्धं धनुः।

सीता। (अपवार्य्य) सम्पदं संसदद्दह्मि।

विश्वा। (राजानं प्रति) शुण्डारः कलहेन यद्दद्चले वत्से! न दोर्दण्डक स्तम्भिन्नाहित एव।

ऊर्म्मि। अवि णाम एव्वं भवे।

राजा। गर्जितगुणं कृष्टश्च।

ऊर्म्मि। (हृष्टां लज्जितां सीतामालिङ्ग्य) दिठ्ठिआ वड्ढामो।

राजा। (साद्भुतम्) भग्नञ्च तत्।

राच। (स्वगतम्) अहो! दुरात्मनोरामहतकस्य सर्व्वङ्कषः प्रभावः!।

लक्ष्म। दोर्लीलाञ्चितचन्द्रशेखरधनुर्दण्डावभङ्गोद्गत
ष्टङ्कारध्वनिरार्यबालचरितप्रस्तावनाडिण्डिमः।
द्राक्पर्य्यासकपालसम्पुट मिलद्ब्रह्माण्डभाण्डोदर-
भ्राम्यत्पिण्डितचण्डिमा कथमहो! नाद्यापि विश्राम्यति॥

राजा। सहर्षोन्मादमिव।

एह्येहि वत्स रघुनन्दन रामचन्द्र!
चुम्बामि मूर्द्धनि चिराय परिष्वजे त्वाम्।
आरोप्य वा हृदि दिवानिशमुद्वहामि
वन्देऽथवा चरणपुष्करकद्वयं ते॥

(प्रविश्य) रामः। कथमतिवात्सल्यादतिक्रमोपि?

विश्वा। गुरुर्भवानभंकरूपस्य ते वत्सो रामभद्रः।

राजा। (तं प्रणम्य) भगवन्!

रामोपपत्त्या सीतायाः पूर्णास्ता युष्मदाशिषः।
अस्मिन्नेवोत्सवे दत्ता लक्ष्मणाय मयोर्म्मिला॥

जन। (सास्रम्) वत्से हे दिष्ट्या।

राम। (स्वगतम्) इष्टं द्रष्टव्यम्।

विश्वा। सुष्ठु शिरसा बद्ध मन्यामहे। वक्तव्यशेषस्त्वसि।

राजा। नन्वाज्ञापय।

विश्वा। दुहितरौ ते माण्डवी श्रुतकीर्त्तिश्च भरत-
शत्रुघ्नाभ्यामर्थये।

राम। (स्वगतम्) पश्यत वनेचरस्य सतः चरित्रे
कुटुम्बनैजात्यं ब्राह्मणस्य।

राजा। भगवन्! किमत्र किञ्चिद्विचार्य्यमस्ति? किन्त्वत्र वस्तुनि परवानस्मि।

विश्वा। केन।

राजा। एकेन तावद्भ्रात्रैव।

विश्वा। अथान्येन केन?

राजा। आर्य्येण सीरध्वजेन गौतमेन शतानन्देन च।

विश्वा। (उपहसन्) सीरध्वजशतानन्दयोरहं विधेता।

राजा। भगवानिदानीं जानाति –

जनकानां रघूणाञ्च सम्बन्धः कस्य न प्रियः।
यत्र दाता ग्रहीता च कल्याणप्रकृतिर्भवान्॥

विश्वा। वत्स शुनःशेफ! अयोध्यां गत्वा ब्रूहि भगवन्तमस्मद्वचनाद्वसिष्ठम्।

एताश्चतुर्भ्यो रघुनन्दनेभ्यो निसृष्टे राजसुताश्चतस्रः।
वसिष्ठवद्गौतमवच्च भूत्वा दत्ताः प्रतीष्टाश्च समं मयैव॥

तदुपनिमन्त्य सर्वान्महर्षीन्महाराजदशरथस्सानुयातो वैदेहनगरमागच्छ। तदा मम मैथिलस्य च राज्ञो यज्ञसमाप्तौ विततगोदानमङ्गलाः कुमाराः परिणेष्यन्तीति।

कुश। (स्वगतम्) प्रियात् प्रियतरं नः।

कन्ये। दिट्ठिआ अविप्पवासो दाणिं भइणिआणं भविस्सदि।

राम। अद्यापि भोः! शृणुत धर्म्माचरम्। अनघे एव वो यत् कन्येयमन्यस्मै दीयतइति।

पौलस्त्योऽपि नयेन याचत इति श्लाघ्येऽपि वो नादरः
सम्बन्धे सति यत् त्रिलोकपतिना सख्यं न तत्स्पृहा ।
गन्तव्या पुनरन्यथैव नियतं लङ्काऽपि नः सीतया
तस्माभूदिह वः पुरन्दरपुरीवन्दिप्रसक्तो विधिः ॥

नेपथ्ये कलकलः ।

राजा । तत् कावेतावकालपर्ज्जन्यभीमौ द्वन्द्वेन धावतः?

विश्वा । एतौ सुबाहुमारीचौ पुत्रौ सुन्दोपसुन्दयोः ।
रावणानुचरौ घोरौ यज्ञप्रत्यूहकारिणौ ॥

तद्वत्सौ रामलक्ष्मणौ ? हन्यतामेष यज्ञप्रत्यूहः।

तौ । यथाज्ञापयसि इति (त्रिकट परिक्रामतः)

कन्ये । एत्थ दाणिं कहं ।

राम । हन्त ! साध्वित्र सम्पन्नं विपर्य्यस्तोविधि भवेत् ।
तद्वीक्ष्य कार्य्यपर्य्यन्तं माल्यवन्तुपवेदये ॥

राजा । (धनुरास्फालयन्) वत्स रामभद्र ! वत्स !

लक्ष्मण । अप्रमत्तः प्रसक्तं विजयस्व । अयमहं परागतएव।

विश्वा । (विहस्य सश्लाघम्) ?

राजन्नितोऽद्य हि सहानुजस्य रामस्य पश्य प्रतिमानमोजः।
ब्रह्मद्विषो ह्येष हिनस्ति सर्वानाथर्वणस्तीव्र इवाभिचारः॥

इति निष्क्रान्ताः सर्वे ॥

इति कौमारो नाम प्रथमोऽङ्कः ।

द्वितीयोऽङ्कः ।

ततः प्रविशत्युपविष्टः सचिन्तो माल्यवान् ।

माल्य । भोः ! यतः प्रभृति सर्व्वमायातु सिद्धाश्रम-
वृत्तान्तमश्रौषं तत आरभ्य—

दूराद्दवीयो धरणीधराभं यस्ताटकेयं तृणवद्व्यधूनोत् ।
हन्ता सुबाहोरपि ताटकारिः स राजपुत्रो हृदि मम्बाधते॥

तदनुजन्मनां च भूयसां क्षणेनैकेन वधद्गति किमेतदि-
त्याश्चर्य्यम् ।

वीर्य्योत्कर्षैर्यदस्तभुजां निर्म्ममे पद्मयोनि-
स्तस्य द्वैधं व्यधित धनुषः शाम्भवीयस्य रामः ।
दिव्यास्त्रोपनिषदृषेर्यः कृशाश्वस्य शिष्या-
द्विश्वामित्राद्विजयजननीमप्रमेयः प्रपेदे ॥
प्रसह्य रावणाद्दिष्टमस्मद्दूतस्य पश्यतः ।
अस्त्रदानाद्भुतं काले प्रौढेन मुनिना कृतम् ॥

यतः । सीतावन्दिग्रहपरिभवस्तस्य राज्ञो निरस्तो
नीतं चास्मान् प्रति शिथिलतामैकमुख्यं सुराणाम् ।
नान्दीनादप्रभृति हि कृतं मङ्गलं तैस्तदानीं
सर्वं प्रायो भजति विकृतिं खिद्यमाने प्रतापे ॥

कथं वत्सा शूर्पणखा प्राप्ता ?

(प्रविश्य) शूर्पणखा । जेदु जेदु मादामहो ।

माल्य। वत्से! आस्यताम्। का राजसन्निधौ वार्त्ता?
शूर्प। णिवुत्ताइं किल तहिं पाणिग्गहणाइं। असंच।
अगत्थिमहेसिणा रामस्स मङ्गलोवहारिअं माहिन्दं
धणुव्वुरं अणुप्पेसिदं।
माल्य। यानि भुवनेष्वतर्क्यसामर्थ्यान्यायुधानि तानि
रामे ब्रह्मर्षिभ्यः परिणमन्ति। (सचिन्तम्)

अमोघमस्त्रं चैतस्य ब्राह्मणानामनुग्रहः।
दुरासदं च तत्तेजः क्षात्रं च ब्रह्मसंयुतम्॥

शूर्प। माणुसमेत्तए वि एत्तिए का चिन्ता?
माल्य। वत्से! मा मैवम्—

उत्पन्नैव हि राघवः किमपि तद्रूपो जगत्यद्भुतं
मर्त्यत्वेन किमत यस्य चरितं देवासुरैर्गीयते।
वस्तुष्वादधते च शक्तिक्रमयो देवाश्च तर्कैतरां
मर्त्यादेव वरप्रदानसमये ब्रह्मा भयं नो जगौ॥

अपि च। निसर्गेण स धर्मस्य गोप्ता धर्मद्रुहो वयम्।
अर्थ्यो विरोधः शक्तेन जातो नः प्रतियोगिना॥

शूर्प। को सन्देहो? जहदसमुहो इमि मडलिएहिं
बिंब दिट्ठीहिं ओहीअमाणलोललोअणो णमन्तवअणो
बट्टदि तह जाणामि दारुणो मे हिअअवेअणावेओ ण
एव्वं विरमिस्सदित्ति।
माल्य। अहो नु खलु भोः!

वन्द्या विश्वसृजो युगादिगुरवः स्वायम्भुवाः सप्त ये
वैदेहस्य वयं च तस्य किमहो। सम्बन्धिनो न प्रियाः।

तन्नामाऽस्तु दुरासदेन तपसा दीप्तस्य दीप्तश्रियः
पौलस्त्यस्य जगत्पतेरपि कथं जाता हृदि न्यूनता ।
अथवा । अर्थित्वे प्रकटीकृतेऽपि न फलप्राप्तिः प्रभोः प्रत्युत
द्रुह्यन् दाशरथिर्विरुद्धचरितो युक्तस्तया कन्यया ।
उत्कर्षं च परस्य मानयशसोर्विस्रंसनं चात्मनः
स्त्रीरत्नं च जगत्पतिर्दशमुखो दृप्तः कथं मृष्यते ॥
नेपथ्याद्प्रविष्टः प्रतीहारः ॥
यः परशुरामस्य युष्माभिर्वार्त्ताहारः प्रहितः तेनेदं
तमालरसविन्यस्ताक्षरं तालीपत्रमुपनीतम् ।
(उपक्षिप्य) निष्क्रान्तः ।
माल्य । (गृहीत्वा वाचयति) स्वस्ति महेन्द्रद्वीपात्
परशुरामो लङ्कायाममात्यं माल्यवन्तमभ्यर्हयति ।
शूर्प । कहं पडुच्च सिणिद्धक्कमं लिहदि ?
माल्य । अत्रैव परममाहेश्वरं लङ्केश्वरमभिनन्द्य ब्रवीति
विदितमेतद्वो यदस्माभिर्दण्डकारण्यतीर्थोपासके-
भ्यस्तपोधनेभ्यः प्रतिज्ञातमभयम् । तत्र विराध
दनुकबन्धप्रभृतयः केऽप्यभिचरन्तीति श्रुतम् ।
तत्तान् प्रतिषिध्य सद्वृत्तिमस्मद्वितां च माहेश्वर-
प्रीतिमनुरुध्यन्तां भवन्तः ।
ब्रह्मण्यातिक्रमत्यागो भवतामेव भूतये ॥
जामदग्न्यश्च वो मित्रमन्यथा दुर्मनायते ॥ इति
शूर्प । ईसि दक्खिणावट्टम्भ गम्भीरगुरुओ क्खु एसो ।
माल्य । अहो किमुच्यते ? जामदग्न्यः खल्वसौ ?

अभिजनतपोविद्यावीर्य्यक्रियातिशयैर्निजै-
रुपचितमहः सर्व्वत्यागान्निरीहतया स्थितः
व्यपदिशति नः शैवप्रीत्या कथञ्चिदनास्थया
प्रभुरिव पुनः कार्य्ये कार्य्ये भवत्यतिकर्कशः॥

(इति चिन्तयति)

माल्य। वत्से!

हृदि प्रपद्येत धनुःप्रमाथः शिष्याय शम्भोर्न तितिक्षते सः।
आयोधने चेदुभयो र्निपातः संरम्भयोगादति हि प्रियं नः॥

अन्यतरविजयेऽपि तु क्षत्रियान्तकरश्चेद्राजपुत्रं विजयते तेन मनभिहत्य रोषणो विरमेत्! एवञ्च सिद्धं नः समीहितं रामनिधनम्, ऐक्ष्वाकस्तु विजयमानो ब्राह्मणो न ब्रह्मर्षिमभिहन्यात्, निःश्रेयसादन्नं अपहृतमपि शस्त्रं प्रतिदध्यात्, एवञ्च दुष्टतरं,स्यात्।

शूर्प। को बिसेसो?

माल्य। यदि जामदग्न्यस्तावदरण्यगतो हन्याद्राघवं हत्वाऽपि पुनस्तादृश एव। संधार्य्यस्तु राजपुत्रः पुनरुत्थातुकामस्तं चेत् प्रहृष्टतमुत्साहशक्तिसम्पदा धर्म्मविजयिनं विजयेत सर्व्वे तं विजयिनमनुजानीयुः। तदैव हठाक्रान्त्या निस्तकङ्गा देवाः प्रसह्यैनमधिकुर्य्युः। नित्याऽनुषक्तो ह्यसुरविजयिनामवमानतः प्रकृतिकोपः।

पौलस्त्यापचयप्रचण्डचरिते यः कार्त्तवीर्य्यद्युनिः
सर्व्वज्ञानकथासमापनविधेः प्राङ्मङ्गलं प्राकरोत्।

तस्मिन्नप्युपनीतयुक्तदमनः स्यादूर्ज्जितासत्क्रिये
सामर्थ्येन सति धर्म्मात्मसौम्यचरितो विश्वस्य रामः पतिः॥

शूर्प। तदो एत्थ किं दाणिं चिन्तिदं।

माल्य। परशुरामोत्तेजनं कर्त्तव्यमिति।

शूर्प। पच्चन्तरे महादोसो।

माल्य। तत्रापि शक्तितः प्रतिविधास्यते। किन्तु

तान्येव यदि भूतानि ता एव यदि शक्तयः।
ततः परशुरामस्य न प्रतीमः पराभवम्॥

तदुत्तिष्ठ मिथिलाप्रस्थानाय जामदग्न्यमुत्तेजयितुं महेन्द्रद्वीपमेव गच्छावः! द्रष्टव्यश्च तत्र भगवान् भार्गवः।

गभीरो माहात्म्यात् प्रथमशुचिरत्यन्तसुजनः
प्रसन्नः पुण्यानां प्रचय इव सर्व्वस्य सुखदः।
प्रभुत्वस्योत्कर्षात् परिणतिविशुद्धश्च तपसा
मसौ दृष्टः सत्त्वं प्रबलयति पापञ्च नुदति॥

इत्याय परिक्रम्य निष्क्रान्तौ।

विष्कम्भकः।

नेपथ्ये।

भो भो विदेहनगरीगताः कुलचारिणः! कथयन्तु भवन्तः कन्यान्तःपुरगताय रामभद्राय।

कैलासोद्धारसारत्रिभुवनविजयीर्ज्जितनिष्णातदोष्णः
पौलस्त्यस्यापि हेलोपहतरणमदो दुर्द्दमः कार्त्तवीर्य्यः।
यस्य क्रोधात् कुठारप्रविघटितमहास्कन्धबन्धः स्ववीयो
दोःशाखादण्डमुण्डस्तरविविहितःकुल्यकन्दःपुराऽभत्॥

सोऽयं त्रिःसप्तवारानविकलविहितक्षत्रतन्त्रप्रसारो
वीरः क्रौञ्चस्य भेदात् कृतधरणितलापूर्व्वहंसावतारः।
जेता हेरम्बभृङ्गिप्रमुखगणचमूचक्रिणस्तारकारे-
स्त्वां पृच्छन् जामदग्न्यः स्वगुरुहरधनुर्भङ्गरोषादुपैति॥

ततः प्रविशति सधैर्य्यसंभ्रमो रामः सीता सख्यश्च ॥

रामः । दिष्ट्या—

महाभाग्यमहानिधिर्भगवतो देवस्य दग्धुः पुरा-
माम्नायेन विशुद्धसर्व्वचरितः शिष्योऽभ्रगूणां पतिः ।
द्रष्टव्यः स च मां दिदृक्षुरपि च त्यक्त्वा ह्रियं मुग्धया ।
संवासान्निज आभिजात्यनिभृतः स्नेहो मयि द्योत्यते॥

सीता । हला सहीओ कहं दाणिं एदं ।

सख्यः । कुमार अलं दाव तुवराए ।

रामः । नोत्साहः परिधारणावैरस्य मर्हति ।

सख्यः । वारं वारं णिक्खत्तीकदसमत्तजोहलोओ णि-
व्वडिदविसमव्ववसाअसाहसो क्ख परसुरामो सुणीअदि ।

रामः । किमेकदेशेन महाज्ञाननिधेर्माहात्म्यमुपसं-
ह्रियते ? य एषः—

उत्खातक्षितिपालवंशगहनाब्धिः सप्तकृत्वो दिशः
कृत्वा विश्रुतकार्त्तिकेयविजयश्लाघस्य बाहोर्बलात् ।
सद्वीपामथ कश्यपाय गुरवे दत्त्वाऽम्बुनेमि मही
मस्तव्यस्तसमुद्रमुक्तविषयावस्थस्तपस्ताप्यते ॥

नेपथ्ये ।

सत्त्वभ्रंशविषादिभिः कथमपि चखेच्चरणं वेतिभि
र्हष्टो दृष्टिविघातजिह्मितमुखैरव्याहतप्रक्रमः ।
रामान्वेषणतत्परः परिजनैरुन्मुक्तहाहारवं
कन्यान्तःपुरमेव हा ! प्रविशति क्रुद्धो मुनिर्भार्गवः ॥

रामः। नन्वेत एव शिष्टाचारपद्धतेः प्रणेतारः। तत्कथमयं विद्वान् प्रणाशयति? भवतूपसर्पामि (सधैर्यं विकटं परिक्रामति)

सख्यः। अह्मो समन्तदो हाहा! देव चन्दमुह रामचन्द्र हा। जामाउत्ति परिदेवणामुहरकादराविग्गसमत्तपरिजणसङ्कलविद्दं अन्तेउरं वट्टदि। ता भट्टिदारिए सव्वं एव्व विसज्जेहि भट्टिदारअं।

सीता। तेण तुवरन्तीओ सव्वाओ वेअणसरिसं भज्जउत्तं।

(इति परिक्रामति)

सख्यः। कुमार! कुमार! अवेक्ख दाव तुवराविसंखलणाणविहलिदुब्भन्तगमणं भट्टिदारिअं।

रामः। (सभ्रमानुकम्पम् प्रतिनिवृत्य) ननु मातरे यमत्रभवतीभिरेव धैर्यं ग्राहनीया।

सख्यः। सहि सहि सुरासुरमहणसमत्थं तेल्लोक्कमङ्गलं तुम्हजणज्जलचूडामणिं सविब्भमविलसं नाकन्दउ मोहाभरन्तसुन्दरुब्भरीदविद्धारिदमिगोहसव्वमा सव्वदा अन्तपुरदो वसेसि ता किति विलम्बाभिमुहे कुमारे हसन्ताणि।

सीता। सव्वक्खत्तिअसन्तापआरी परसुरामो त्ति।

रामः। प्रिये! स्वस्था सती निवर्तस्व।

आतङ्कश्रमसादसम्व्यतिकरोत्कम्पः क्षणं सह्यता
मङ्गैर्मुग्धमधूकपुष्परुचिभिर्लावण्यसारैरयम्।
उन्नद्धस्तनकुम्भकुड्मलगुरुच्छ्वासावभुग्नस्य ते
मध्यस्य त्रिवलीतरङ्गजुषो भङ्गः प्रिये! मा च भूत्॥

नेपथ्ये।

भोः भोः परिस्कन्नाः! क्व रामो दाशरथिः?

स्त्रियः। हद्धी हद्धी। एसो एव्व एसो दासरहि॥

रामः। तस्यायमनवराहवसमरप्रचण्डकर्मणः प्रतिभिन्नपुष्करावर्तकस्तनितमांसलो वाङ्निर्घोषः कर्णविवरमाप्याययति।

इति परिक्रामति।

सीता। का गदी? (धनुषि धारयन्ती) अज्जउत्त ण दाव तुम्हेहिं गन्तव्वं। जाव तादो आगच्छदि।

सख्यः। उग्घाटिदं दाणिं पिअसहिए रहन्तरेण लज्जालुइत्तणं।

रामः। (स्वगतम्) जितं जितं स्नेहेन। (प्रकाशम्) तर्हि मुञ्च। धनुर्गच्छामि।

नेपथ्ये।

भोः भोः परिस्कन्ना! इत्यादि पुनः पठति।

सीता। तदो बलादेव धारइस्सं।

राम। हन्त हन्त!

उल्लिङ्गस्य तपः पराक्रमनिधेरभ्यागमादेकतः
सत्सङ्गप्रियता च वीररभसोन्मादश्च मां कर्षतः ।
वैदेहीपरिरम्भ एव च मुहुश्चैतन्यमामीलयन्
आनन्दो हरिचन्दनेन्दुशिशिरस्निग्धो रुणद्ध्यन्यतः ॥

सख्यः । एसो दिअन्तदिण्णरालोअपेच्छिज्जन्तदेहपहापरिक्खेवभासुरं ज्जलन्तं सुणिसिदं परसुं धारअन्तो विसं खलु वेल्लक्कदवहहिहासहम्भासन्देहिदजटाभरो सुट्ठ रत्तिक्खे बाविद्धविग्गड़ोरुदण्डखिब्भराभिधादविहलाविद्दवसुन्धरो परा गदो जेव्व सो सअलक्खत्तिअसंहारक्खओ ।

राम: । अयं स भृगुनन्दनस्त्रिभुवनैकवीरो मुनि
र्यएष निचयो महानिव दुरासदस्तेजसाम् ।
प्रतापतपसोरिव व्यतिकरः स्फुरन् मूर्त्तिमान्
प्रचण्डइव पिण्डतामुपगतश्च वीरो रसः ॥

(सविस्मयम्)

पुराणोऽपि भीमकर्मा निधिर्व्रतानां चकास्त्यमितशक्तिः ।
मूर्त्तिमभिरामघोरां बिभ्रदिवाथर्वणो निगमः ॥

अयं हि । कल्पापायप्रणयि दधतः कालरुद्रानलत्व
संरम्भस्य त्रिपुरजयिनो देवदेवस्य तिग्मः ।
ब्रह्मऋद्धा निखिलभुवनस्तोमनिर्माणयोग्यो
राशीभूतः प्रथमिव समुत्थाय सामर्थ्यसारः ॥

अहो ! स्वाच्छन्द्यवैचित्र्यं मम भवतः ।

ज्योतिर्ज्वालाप्रचयजटिलः सन्निधत्ते कुठार-
स्तूणीपोऽंसे वपुषि च जटाचापचीराजिनानि ।
पाणौ बाणः स्फुरति वलयीभूतलोलाक्षसूत्रे
वेषः शोभां व्यतिकरवतीमग्रशान्तस्तनोति ॥

प्रिये ! गुरुरयं तदुपसृत्य कृतावगुण्ठना भव ।

सीता । हद्धी हद्धी परागदो एव्व । (अञ्जलिं बद्ध्वा)
भअवन्त ! परित्ताअस्सु मं पिअसाहसिअ प्रसीद ।

रामः । अयि प्रिये !

मुनिरयमय वीरस्तादृशस्तत् प्रियं मे
विरमतु परिकम्पः कातरे ! क्षत्रियासि ।
जगति विततकीर्तेर्दर्पकण्डूलदोष्णः
परिसरणसमर्थो राघवः क्षत्रियोऽहम् ॥

ततः प्रविशति क्रुद्धो जामदग्न्यः ।

जाम । अहो दुरात्मनः क्षत्रियबटोरनात्मज्ञता ?

न त्रस्तं यदि नाम भूतकरुणासन्तानशान्तात्मन-
स्तेन व्यारुजता धनुर्भगवतो देवाद्भवानीपतेः ।
तत्पुत्रस्तु महान्धतारकवधाद्विश्वस्य दत्तोत्सवः
स्कन्दः स्कन्द इव प्रियोऽहमथवा शिष्यः कथं न श्रुतः॥

एष मे प्रथमस्य कर्कशः परिणामः—

तत् क्षत्रियेष्वपि पुनः स्थितमाधिपत्यं
तैरेव सम्प्रति धृतानि पुनर्धनूंषि ।
उन्माद्यता भुजबलेन मयापि कष्ट-
मुच्छृङ्खलानि चरितानि पुनः श्रुतानि ॥

रामः । अकलितनपस्तेजोवीर्यप्रथिम्नि यशोनिधा-
 ववितथमदाध्माते रोषान्मुनावभिधावति ।
 अभिनवधनुर्विद्यादर्पक्षमाय च कर्मणे
 स्फुरति रभसात् पाणिः पादोपसंग्रहणाय च ॥
किन्त्वविषयस्तावद्वाचास्य ।

जाम । भो भोः परिस्ताम्नाः ! क्व रामो दाशरथिः ?

रामः । अयमहं भोः ! इतइतो भवान् ।

जाम । साधु राजपुत्र ! साधु सत्यमैक्ष्वाकः खल्वसि ।
 अन्विष्यतः प्रसभनाय ममापि दर्पा-
 दात्मानमर्पयसि जातिविशुद्धसत्त्वः ।
 गन्धद्विपेन्द्रकलभः करिकुम्भकूट
 कुट्टाक पाणिकुलिशस्य यथा मृगारेः ॥

स्त्रियः । सत्तं पावं पडिहदममङ्गलं ।

जाम । (निर्वर्ण्य स्वगतम्) रमणीयः क्षत्रियकुमार आसीत्?
 क्षत्रत्यक्षुण्णखण्डमण्डलमसौ मुग्धप्रगल्भं बिभ्रु-
 र्गम्भीरश्च मनोहरश्च सहजश्रीलक्ष्मरूपं दधत् ।
 द्राग्दृष्टोऽपि हरत्ययं मम मनः सौन्दर्यसारश्रिया
 हन्तव्यस्तु तथापि नाम धिगहो वीरव्रतक्रूरताम् ॥
(प्रकाशम्)
 मागमाप्तनिशुम्भशाम्भवधनुर्द्वैधाक्रियाविर्भवत्
 क्रोधप्रेरितभीमभार्गवभुजस्तम्भावविद्धः क्षणात् ।
 सज्वालः परशुर्भवन्विशिथिलस्त्वत्कण्ठपीठातिथि
 र्येनानेन जगत्सु खण्डपरशुर्देवो हरः ख्याप्यते ॥

सख्यः । हद्धी हद्धी पज्जलिदो क्खु एसो ।

रामः । (सधैर्य्यबहुमानकौतुकं निर्वर्ण्य) अयं सः यः किल पुरा सपरिवारकार्त्तिकेयविजयावर्ज्जितेन भगवता नीललोहितेन सहस्रपरिवत्सरान्तेवासिने तुभ्यं प्रसादीकृतः परशुः ।

सख्यः । भट्टिदारिए पेक्ख हिअअभरिअउव्वसन्त-बहुमाणो णिक्कम्पधीरगदरूवेण अहीसइ भअवदो सव्व दव्वआसादो आउहवन्धं भट्टिदारओ ।

सीता । (सविस्मयास्त्रं पश्यति)

जाम । (स्वगतम्) आश्चर्य्यताश्चर्य्यम् । अन्यएवायमस्य कारः ॥ किमपि चैतदसंविज्ञातपदनिबन्धनमाहात्म्यं सौजन्यञ्च । संरम्भगम्भीरधीरश्च धैर्यावष्टम्भः । (प्रकाशम्) राम दाशरथे ! स एवायमाचार्य्यपादानां प्रियः परशुः ।

सख्य । करुणं उद्धन्तस्स विअ आलावो ।

जाम । अस्त्रप्रयोगखुरली कलहे गणानां

सैन्यैर्वृतोऽपि जित एव मया कुमारः ।

एतावताऽपि परिरभ्य कृतप्रसादः

प्रादादिमं प्रियगुणो भगवान् गुरुर्मे ॥

रामः । (स्वगतम्) कथमेतावताऽपीत्याह ? अहो ! गर्व्वगौरवस्याभोगः (प्रकाशम्) अतश्च भगवन् ! द्यावापृथिव्योर्विततस्ते वीरवादः ।

येनैव खण्डपरशुर्भगवान् प्रचण्ड-

चण्डीपतिस्त्रिभुवनेषु गुरुः प्रसिद्धः ।

तेनैव तारकरिपोर्द्विजजार्ज्जितेन
दीप्तिं गता परशुराम इति श्रुतिस्ते ॥

किञ्च । उत्पत्तिर्जमदग्नितः स भगवान् देवः पिनाकी।
गुरुः । वीर्यं यत्तु न तद्गिरां पथि नु तद्व्यक्तं हि तत्कर्मभिः।
त्यागः सप्तसमुद्रमुद्रितमहीनिर्व्याजदानावधिः
सत्यब्रह्मतपोनिधेर्भगवतः किं वा न लोकोत्तरम् ॥

लक्ष्म। जाणादि महाभाओ गुरुअरमणिज्जं मन्तिदुं।

जाम। राम ! राम ! नयनाभिरामतामाशयस्य सदृशीं समुद्वहन्। अप्रतर्क्यगुणरामणीयकः सर्व्वथैव हृदयङ्गमोऽसि मे ।

अपि च । हेरम्बदन्तमुसलोल्लिखितैकभित्ति-
वक्षो विशाखविशिखव्रणलाञ्छितं मे ।
रोमाञ्चकञ्चुकितमद्भुतवीरलाभात्
सत्यं ब्रवीमि परिरब्धुमिवेच्छति त्वाम् ॥

लक्ष्मः। भट्टिदारिए पक्ख भट्टणो सोहग्गं। तुमं क्खु खिञ्ज परम्मुही वत्ताणं अक्खसि ।

सीता । सास्रं निश्वसिति ।

रामः। भगवन् ! परिरम्भणमिति प्रस्तुतप्रतीपमेतत्।

लक्ष्मः। धीरमणिणो अत्तणो माहाप्पमोहिदो से विणओ ।

जाम। (स्वगतम्) अहो स्वगुणपरगुणोत्कर्षपरिणामग्राहि सौजन्यपूतमन्तःकरणमस्य राजन्यपोतस्य।

पारमार्थिकविस्मयदुर्विभावस्खलितनिपुणबुद्धिग्राह्यो महानहङ्कारः ।

अप्राकृतस्य चरितातिशयस्य भावै-
रत्यद्भुतैर्मम हृतस्य तथाप्यनास्था ।
कोऽप्येष वीरशिशुकाकृतिरप्रमेय-
माहात्म्यसारसमुदायमयः पदार्थः ॥

आश्चर्यम् । सन्त्राव्यमिष्टभुवनाभयदानपुण्य-
सम्भारमस्य वपुरत्र हि विस्फुरन्ति ।
लक्ष्मीश्च सात्त्विकगुणोज्ज्वलितश्च तेजो
धर्मश्च मानविजयौ च पराक्रमश्च ॥

अयं हि – त्रातुं लोकानिव परिणतः कायवानस्त्रवेदः
क्षात्रो धर्मः श्रित इव तनुं ब्रह्मकोशस्य गुप्त्यै ।
सामर्थ्यानामिव समुदयः सञ्चयो वा गुणाना-
माविर्भूय स्थित इव जगत्पुण्यनिर्माणराशिः ॥

(प्रकाशम्) हे भवत्यः ! प्रविशन्त्वियं वधूरभ्यन्तरमेव ।

रामः । (स्वगतम्) एवमेव ।

नेपथ्ये ।

सीरध्वजो धनुष्पाणिरित एवाभिवर्त्तते ।
गौतमश्च शतानन्दो जनकानां पुरोहितः ॥

सख्यः । भट्टिदारिए परागदो एव्व तादो एहि अब्भन्तरं पविसह्म !

सीता । (स्वगतम्) भअवदि सङ्गामसिरि एसो दे अञ्जली ।

इति निष्क्रान्ताः स्त्रियः ।

जाम । स एष राजा जनको मनीषी पुरोहितेनाङ्गि-रसेन युक्तः ।

आदित्यशिष्यः किल याज्ञवल्क्यो यस्मै मुनिर्ब्रह्मपरं विवव्रे ।

अद्भुत एष तथापि तु क्षत्रिय इति शिरःशूलमुत्कोपयति ।

ततः प्रविशतः संभ्रान्तौ जनकशतानन्दौ ।

शता । राजन् ! किमत्र युक्तम् ?

जन । भगवन् !

ऋषिरयमतिथिश्चेद्विष्टरः पाद्यमर्घ्यं
तदनु च मधुपर्कः कल्पतां श्रोत्रियाय ।
अथ तु रिपुरकस्माद्दृष्टि नः पुत्रभाण्डे
तदिह नयविहीने कार्मुकस्याधिकारः ॥

इति परिक्रामतः ।

रामः । तत् किमित्यतिबाष्पायित भवता ?

जाम । न किञ्चित्

सम्भूयैव सुखानि चेतसि परं भूमानमातन्वते
यत्रालोकपथावतारिणि रतिं प्रस्तौति नेत्रोत्सवः ।
स त्वं नूतन एव कङ्कणधरः श्रीमान् [illegible] यश्चेतसो
हन्तव्यः परिभूतवान् गुरुमिति प्रागेव ह्रयामहे ॥

राम । भार्गव ! ज्ञायते मामनुकम्पस इति ।

जाम । अरे ! किमुत वातोऽसि ?

अमृताध्मातजीमूतस्निग्धसंहननस्य ते ।
कुठारः कम्बुकण्ठस्य कष्टं कण्ठे पतिष्यति ॥

रामः । सत्यमेव कन्यायाः प्रतिग्रहीतोऽस्मि ।

जाम । आः मय्येव भ्रुकुटीधरः संवृत्तः । अरे ! क्षत्रियशिशो ! त्वं किल शिवधनुर्ववधूटिकापरिग्रह इत्यपूर्व्वमुपतप्यतेऽस्माभिः ।

सुप्रसिद्धः प्रवादोऽयमितिहासेति च गीयते ।
जामदग्न्यः स्वयं रामो मातुर्मूर्द्धानमाच्छिनत् ॥

अपिच रे मूढ़ ।

उत्कृत्योत्कृत्य गर्भानपि शकलयतः क्षत्रसन्तानरोषा
दुद्दामस्यैकविंशत्यवधि विशसतः सर्व्वतो राजवंश्यान् ।
पित्र्यं तद्रक्तपूर्णं ह्रदसवनमहानन्दमन्दायमानं
क्रोधाग्निं कुर्व्वतो मे न खलु न विदितः सर्व्वभूतैः स्वभावः ॥

रामः । नृशंसता हि नाम तव पुरुषदोषः, का तत्र विकत्थना ?

जाम । आः क्षत्रियवटो ! अति नाम प्रगल्भसे ।

प्रहर नमय चापं प्राक्प्रहारप्रियोऽहं
मयि तु कृतनिपाते किं विदध्याः परेण ।
क्षितिविततवक्रप्रहारभास्वत्कुठार-
प्रविघटितकठोरस्कन्धबन्धः कबन्धः ॥

जनक-शतानन्दौ । वत्स रामभद्र ! विस्रब्धं तावदास्स्व ।

रामः । कष्टमनुज्ञानापेक्षः संवृत्तोऽस्मि !

जाम । अयि स्वामाङ्गिरस !

शता । विशेषस्त्वद्दर्शनात् । अपिच –

त्वं नः पूज्यतमोऽतिथिर्यदि ततः सज्जातिथेया वयम् ।

जाम। पुरोध: ! सुचरितव्रत: श्रोत्रियो गृहमेधी याज्ञवल्क्यशिष्य: तत्र सर्व्वं युज्यते किन्तु नार्हमातिथ्य काम:।

शता। कन्यान्त:पुरमक्रमात् प्रविशता संदूषिता न: स्थिति:।

जाम। अरण्यवासी ब्राह्मणोऽहमनभिज्ञ: परमेश्वर-गृहाचारस्य।

राम:। (स्वगतम्) शोभत एव दृप्तभुवनैकदक्षिणस्य सामन्तेष्वहङ्कारोत्प्रास:।

जन। पापं वाञ्छसि कर्त्तुं राघवशिशावस्मात्सनाथे कथम्?

(प्रविश्य) कञ्चुकी।

देव्य: कङ्कणमोक्षणाय मिलिता राजन् ! वर: प्रेष्यताम्॥

जनक-शतानन्दौ। वत्स रामभद्र ! श्वश्रूजनस्त्वामाह्वयति तद्गम्यताम्।

राम:। भगवन् जामदग्न्य ! एवमादिशन्ति गुरव:।

जाम। को दोष: क्रियतां लोकधर्म्म:। पश्यन्तु च त्वां ज्ञातय:। किन्तु न चिरं जनपदेष्वारण्यकास्तिष्ठन्ति। गन्तुकामोऽस्मि। अतो न काल: परिक्षेप्तव्य:।

राम:। एवम्।

(प्रविश्य) सुमन्त्र:।

भगवन्तौ वशिष्ठविश्वामित्रौ भवत: सभार्गवानाह्वयत:।

इतरे। क्व भगवन्तौ?

सुम। महाराजदशरथस्यान्तिके।

रामः । गुरुवचनाद्गच्छामः ।

इतरे । तत्रैव गच्छामः ॥

इति निष्क्रान्ताः सर्व्वे ।

इति परशुरामसंवादो नाम द्वितीयोऽङ्कः ।

तृतीयोऽङ्कः ।

ततः प्रविशतो वशिष्ठविश्वामित्रौ जनकशतानन्दौ च ।

वशिष्टविश्वामित्रौ । जामदग्न्य !

दृष्टापूर्त्तविधेः सपत्नशमना प्रेमान् मघोनः सखा
येन द्यौरिव वज्रिणा वसुमती वीरेण राजन्वती ।
यस्यैते वयमग्रतः किमपरं विश्वस्य वैवस्वतः
सोऽयं त्वां तनयप्रियः परिणतो राजाऽभयं याचते॥

तद्विरम शुष्ककलहात् । इदं खलु—

संज्ञप्यते वत्सतरो सपिष्यन्नं च पच्यते ।
श्रोत्रियः श्रोत्रियगृहानागतोऽसि जुषस्व नः ॥

जाम । यत्र वो विज्ञापयामि किन्तु चमे यदि रामः प्रकृष्टवीर्य्यो न स्यात् । पश्यन्तु भवन्तः—

रामः कर्म्मभिरद्भुतैः शिशुरपि ख्यातस्ततो भार्गवः
कस्मात्प्राप्य तिरस्क्रियामसहनोऽप्यस्मादिति प्रस्तुते ।

को विद्याद्गुरुगौरवादिति भवेज्ज्ञातोऽपि वक्ता पुन-
र्नत्वेवास्ति यथास्थितस्य सुलभद्वेषं हि वीरव्रतम् ॥

अपि च । यशसि निरवकाशं विश्वतश्चीयमाने
कथमपि वचनीयं प्राप्य यत्किञ्चिदेव ।
कृतविततिरकस्मात् प्राकृतैरुच्यमानां
विरमति न कथञ्चित् कश्मला किंवदन्ती ॥

वसिष्ठः । अयि वत्स ! किमनया यावज्जीवमायुधपिशाचिकया ? श्रोत्रियोऽसि जामदग्न्य ! पूतं भजस्व पन्थानमारण्यकश्चासि । तत् प्रचिनु चित्तप्रसादनीस्ततस्तो मैत्र्यादिभावनाः प्रसीदतु हि ते विशोका ज्योतिष्मती नाम चित्तवृत्तिः समापयतु परशुं च । तत्प्रसादजकृतम्भराभिधानस्य बहिःसाधनोपाधेय सर्वार्थसामर्थ्य मपविद्धनिखिलोपराग मूर्जस्वलमन्तर्ज्योतिषो दर्शनं प्रज्ञानमभिसंभवति । तद्ध्याचरितव्यं ब्राह्मणेन तरति येन मृत्युं पाप्मानम् अन्यत्र चाभिनिविष्टोऽसि । पश्य -

परिषदियमृषीणामेष वृद्धो युधाजित्
सह नृपतिरमात्यैर्लोमपादश्च वृद्धः ।
अयमविरतयज्ञो ब्रह्मवादी पुराणः
प्रभुरपि जनकानामङ्ग ! भो ! याचकस्ते ॥

जाम । एवमेतत् । किन्तु -

प्रवृत्तमलमनुत्खाय न पुनर्द्रष्टुं सहे ।
त्र्यम्बकं देवमाचार्यं मातामानीं च पार्वतीम् ।

विश्वा । यदि गुरुष्वनुरुद्ध्यसे चिन्तयस्व मामपि ततः ।

किञ्च ॥

हिरण्यगर्भादृषयो बभूवुर्वसिष्ठभृग्वाङ्गिरसस्त्रयो ये ।
सोऽयं वसिष्ठो भृगुनन्दनस्त्वमयं हि तस्याङ्गिरसः प्रपौत्रः ॥

जाम । प्रायश्चित्तं चरिष्यामि पूज्यानां वो व्यतिक्रमात् ।
न त्वेवं दूषयिष्यामि शस्त्रग्रहमहाव्रतम् ।

तथाहि । यतो विशुद्धेरपि मानरक्षणम्
प्रियं निसर्गेण तथा च पश्य मे ।
सनाभयो यूयमयं च कर्कशः
शरासनज्याकिणलाञ्छनो भुजः ।

विश्वा । (स्वगतम्)
संपूर्जितं हि माहात्म्यमुद्गिरन्त्यः पदेपदे ।
अपि मर्मविधो वाचः सत्यं विस्मापयन्ति माम् ॥

जाम । अपि च भगवन् कुशिकनन्दन !
ब्रह्मीकृतात्ममनसो हि वसिष्ठमिश्रा-
स्त्वं ब्रूहि वीरचरितेषु गुरुः पुराणः ।
वंशे विशुद्धिमति येन भृगोर्जनित्वा
शस्त्रं गृहीतमथ तस्य यदत्र युक्तम् ॥

वसि । (स्वगतम्)
कामं गुणो महानेष प्रकृत्या पुनरासुरः ।
उत्कर्षात् सर्वतोवृत्तेः सर्वाकारं हि दृष्यति ॥

विश्वा । वत्स ! एतद्ब्रवीमि—

एकव्यक्त्यपराधकोपविकृतस्त्वं क्षत्रजातेरपि
प्रागाधाननिरन्वयप्रमथनादुच्छेदमेवाकरोः ।
त्रिःसप्तावधि विप्रयुक्तजमपि क्षत्रं तदेवोद्धरन्
वृद्धैः स्वैरश्रवणादिभिर्नियमितः क्रोधाद्व्यरंसीरिति ॥

जाम । व्यरंसिषमेव पितृवधप्रयुक्तात् क्षत्रवधमहाधिकारात् किमत्र निह्नवः ।

परशुरशनिखण्डः क्षत्रघातं विहाय
प्रियमपि समिदिध्मव्रश्चनः किं न जातः ।
निभृतविशिखदंष्ट्रश्चापदण्डोऽपि धत्ते
विगलितविषवह्नेः साम्यमाशीविषस्य ॥

एवं मया नियमितश्रवणादिवाक्यैः
कोपानलस्य परशुश्च पुनर्यथा तैः ।
कालेन पार्थिवकुलैः ककुभो महद्भि-
र्दग्धोत्थितैरिव वनैर्गहनाः क्रियन्ते ॥

निमित्तान्तरात्तु शीर्षच्छेद्यो राम इति । अथेदानीम्

एतस्य राघवशिशोः कृताचपलस्य
लूत्वा शिरो मयि वनाय पुनः प्रयाते ।
स्वस्थाश्चिराय रघवो जनकाश्च सन्तु
मा भूत् पुनर्वत कथञ्चिदतिप्रसङ्गः ॥

शता । शक्तिरस्तु कस्यचिद्विदेहराजस्य राजर्षेर्याज्यस्य मे प्रेयसश्छायामप्यवस्कन्दितुम् ! किमङ्ग ! जामातरम्

वयमिह यथा गृह्यो वह्निस्तथैव चिरं स्थिताः
सुचरितगुरुस्तम्भाधारे गृहे गृहमेधिनः ।

यदि परिभवस्त्वत्रान्यस्मादुपैति धिगस्तु नः
प्रियसपि ततोधिग् ब्राह्मण्यं धिगङ्गिरसः कुलम् ॥

विश्वा। साधु वत्स गौतम ! साधु। कृतकृत्य एष राजा सीरध्वजस्त्वया पुरोहितेन।

न तस्य राज्यं व्यथते न भ्रश्यति न जीर्यति।
त्वं विद्वान् ब्राह्मणो यस्य राष्ट्रगोपः पुरोहितः ॥

जाम। गौतम ! त्वयैव बहुभिः क्षत्रियपुरोहितैः ब्रह्मतेजसा प्रस्फुरित मासीत्। किन्तु प्राकृतानि तेजांसि प्राकृते ज्योतिषि प्रशाम्यन्ति।

शता। (सक्रोधम्) अरे अनड्वन् ! निरपराधराजकुलकदन ! महापातकिन् ! अशिष्टविकृतचेष्ट ! बीभत्सकर्मन् ! अपूर्व्वपाषण्ड ! काण्डीर ! काण्डपृष्ठ ! कथमस्यामपि दिशि प्रगल्भसे ? ननु च रे ! त्वमसि किं ब्राह्मण एव ? अहो ! महान् ब्राह्मणस्याचारः।

मातुरेव शिरश्छेदो गर्भाणां चापकर्त्तनम्।
राज्ञां च सवनस्थानां ब्रह्महत्यासमो वधः ॥

जाम। आः स्वस्ति वाटनिक ! दुष्ट ! दुष्ट! सामन्तपुरोहित ! अपि च रे ! अहल्यायाः पुत्र! अहं तव काण्डपृष्ठः ?

शता। आः दुष्ट दुर्मुख भ्रूणप्रसवपांशन !

राजानो गुरवश्चैते महिम्नैव महाक्षमाः।
क्षमन्तां नाम नत्वेवं शतानन्दः क्षमिष्यते ॥

(इति कमण्डलूदकेनोपस्पृशति)

वशि। कः कोऽत्र भोः ! प्रसाद्यतां प्रसाद्यताम्। अयं भवि-

वनिर्धुत द्रवाग्निः प्रणीतपृषदाज्याभिघारघोरस्ता-
नूनपात्समिध्यमानदारुणब्रह्मवर्चसज्योतिराङ्गिरसः।

शता। (ससंरम्भम्) शापोदकं गृहीत्वा। भो भोः!
सभासदः! पश्यन्तु भवन्तः!।

स्वक्रोधः प्रसभमहं पराभिघाती
दुर्वृत्तं द्रुततरमाततायिनं वः।
उत्पातक्षुभितमरुद्विघट्टमानो
वन्याग्निर्द्रुममिव भस्मसात् करोमि॥

नेपथ्ये॥

प्रसीद भगवन्! गृहानुपगते प्रशाम्यतु दुरासदं तपस्तेजः

शापो गुरोर्द्विजवरस्य निजस्य वत्स-
स्तस्मिन् गृहानुपगते सदृशं किमेतत्।
विद्वानपि प्रचलितस्तु यदेष मार्गात्
सर्वं हि तव विजयाय शमं भज त्वम्॥

वसि। (शापोदकमपहरन्) वत्स शतानन्द यथाह सम्बन्धी महाराजदशरथः। अन्यच्च—

यत् कल्याणं किमपि मनसा तद्वयं वर्तयाम-
स्त्वं जावालिप्रभृतिसहितः शान्तिमध्यग्नि कुर्याः॥
जेतुं चैत्रानथ खलु जपन् सूक्तसामानुवाका-
नस्मच्छिष्यैः सह स भगवान् वामदेवो गृणातु॥

(परिष्वज्य निष्क्रामयति)

जाम। पश्यत वटोः क्षत्रियावष्टब्धस्य गर्जितानि, तत् किमनेन? भो भोः! कोसलेश्वरविदेहप्रसादोप-

जीविनो ब्राह्मणाः ! सप्तकुलपर्वततद्वीपगोप्तारश्च सर्व-
क्षत्रियाः ! वदामः –

तपो वा शस्त्रं वा व्यपदिशति यः कश्चिदिह वः
स दर्पादुद्दामद्विषमसहमानः कलयतु ।
अरामां निःसीरध्वजदशरथीकृत्य जगतीं
सहैतस्मात्कुल्यानपि परशुरामः शमयति ॥

नेपथ्ये ।

भार्गव ! भार्गव ! अति हि नामावलिप्यसे !

राम । असूयति नामायमस्मदवलेपाय जनकः संरब्धश्च ।

(प्रविश्य जनकः)

शत्रुध्वंसात् परिणतिवशाद्ब्रह्मतत्त्वप्रधाने
नैरन्तर्यादथ च परमब्रह्मतत्त्वोपलम्भात् ।
शान्तं तेजो विजयि सहजं यद्वरं गीदिदं तत्
प्रत्युद्भूय त्वरयति पुनः कर्म्मणि कार्म्मुकं नः ॥

राम । भो जनक !

त्वं ब्रह्मण्यः किल परिणतश्चासि धर्म्यैण युक्त-
स्त्वां वेदान्तेष्वचरमऋषिः सूर्यशिष्यः शशास ।
इत्याचारादसि यदि मया प्रश्रयेणोपजुष्ट-
स्तत् किं रोषादविहितभयं कर्कशानि ब्रवीषि ॥

जन । अन्त्रभेदनं क्रियते प्रश्रयश्चेति शृणुत भोः
सभासदः ! ।

भृगोर्वंशे जातस्तपसि च किलायं स्थित इति
द्विषत्पक्षाभिश्चिरमिह तितिक्षैव हि कृता ।

यदा भूयोभूयस्तृणवद्दृढधूनोत्यनिभृत-
स्तदा विप्रेऽप्यस्मिन् नमतु धनुरन्यास्ति न गतिः ॥

जाम। (सरोषहासाक्षेपम्) किमात्थ भोः! किमात्थ? धनुरिति आश्चर्यम्?

अत्रालोकक्षुभितहुतभुक् प्रस्फुलिङ्गाट्टहासं
हास्यं पश्यन्नपि रिपुशिरःशाणशातं कुठारम्।
दत्तोत्सेकः प्रलपति मया याज्ञवल्क्यानुरोधा
न्मिथ्याध्मातः किमपि जरसा जर्जरः क्षत्रबन्धुः ॥

जन। (सावेगम्) किमत्र बहुना —

ज्याजिह्वया कलयितोत्कटकोटिदंष्ट्र-
मुद्गारिघोरघनघर्घरघोषमेतत्।
ग्रासप्रसक्तहसदन्तकवक्त्रयन्त्र-
जृम्भाविडम्बिविकटोदरमस्तु चापम् ॥

(इति धनुरारोपयति)

नेपथ्ये।

विरम नरपते! कथं द्विजेऽस्मि-
न्नाविरतयज्ञवितीर्णगोसहस्रः।
तव पलितनिरन्तरः छपल्कं
स्पृशति पुराणधनुर्द्धरस्य पाणिः।

जन। सखे महाराज दशरथ!

अस्थानधिक्षिपतु नाम न किञ्चिदेतत्
कस्य द्विजे परुषवादिनि चित्तभेदः।

वत्सस्य मङ्गलविरुद्धमयं तु पापः
कर्णे रटन् कटु कथं नु बटुर्विपन्नः ॥

जाम। आः दुरात्मन् क्षत्रियापसद ! बटुरित्यधिक्षिपसि?
उत्तिष्ठोत्तिष्ठ यावद्विशकलितयकृत्क्लोमवक्षोरुहान्त्र-
स्नायुग्रन्थ्यास्थिमज्जव्यतिकरितजरत्कन्धरादन्तकाण्ठः।
मूर्द्धच्छेदादुदञ्चज्जलधमनिशिरारक्तडिण्डीरपिण्डः
प्रायः प्राग्भारघोरं पशुमिव परशुः पर्व्वशस्त्वां शृणोतु ॥

(प्रविश्यान्तरे) दशरथः। भो भार्गव ! भो भार्गव !
एष नो नरपतिर्यथा स्थितस्त्वं शरीरमपि न स्थितं तथा।
तत्र वाक्परिभवैः कृतैरयं सर्व्वथैव ननु दुःखमास्महे ॥

जाम। ततः किम् ?

दश। ततश्च न क्षम्यते ॥

जाम। त्वमप्यपरः प्रभविष्णुरिव मामवस्कन्दयसि। चेतयस्व नित्यनिरवग्रहः प्रकृत्यैव रामोऽस्मि जामदग्न्यः। क्षत्रियश्च भवान्।

दश। अतः खलु नोपेक्ष्यसे।

दुर्दान्तानां दमनविधयः क्षत्रियेष्वायतन्ते
दुर्दान्तस्त्वं वयमपि च ते क्षत्रियाः शासितारः।
सद्यः शान्तो भव किमपरं दृश्यसे सोऽधुनैव
क्व ब्रह्माणः प्रशमनपराः क्वावधार्य्यं क्व चास्त्रम् ॥

जाम। (विहस्य) चिरस्य खलु कालस्य जामदग्न्यः सनाथो वर्त्तते यस्य यूयं क्षत्रिया राजानो विनेतारः।

दश । अरे ! किमत्र काचिद्भ्रान्तिः ?

अज्ञो वा यदि वा विपर्य्ययमतो ज्ञानेऽथ सन्देहभृ-
द्दृष्टादृष्टविरोधि कर्म्म कुरुते यस्तस्य गोप्ता गुरुः ।
निःसन्देहविपर्य्यये सति पुनर्ज्ञाने विरुद्धक्रियं
राजा चेत् पुरुषं न शास्ति तदयं प्राप्तः प्रजाविप्लवः ॥

विश्वा । युक्तमाह भोः । महाराजः ।

अनुत्पन्नं ज्ञानं यदि च सन्देहविधुरं
विपर्य्यस्तं वा स्यात् परिचर वशिष्ठस्य चरणौ ।
ध्रुवं ज्ञाने दोषः कथमपरथा दुर्व्यवहृति-
र्विशुद्धौ चेत् पापं चरसि न सहन्ते नृपतयः ।

जाम । धर्म्मे ब्रह्मणि कार्मुके च भगवानीशो हि मे शासिता
सर्व्वक्षत्रनिवर्हणस्य विनयं कुर्य्युः कथं क्षत्रियाः ।
सम्बन्धस्तु वशिष्ठमिश्रविषये मान्यो जरायां ननु
स्पर्द्धीयानधिकः समस्तु तपसा ज्ञानेन चान्योऽस्ति मे

वशि । अशुभस्रवात् पराजय इति प्रिय नः । किन्तु खलु

अस्माभिरेव पाल्यस्य प्रशस्तत्वात् प्रियस्य नः ।
अस्मद्गृहे पुराणस्य पश्याचारस्य विप्लवम् ॥

जनक-दशरथ विश्वमित्राः । अनार्य्य निर्म्मर्य्याद !

जगत् सनातनगुरौ वशिष्ठेऽपि निरङ्कुशः ।
व्यालद्विप इवाक्षाभितिरक्रव्यैव दृश्यसे ॥

जाम । एवमवधूतोऽस्मि ।

अन्तर्धैर्य्यभरेण दृढग्रथनात् संपीड्य पिण्डीकृतो
दुर्मर्षाश्रितशल्यवत् परिदहन् मन्युश्चिरं यः स्थितः

स्फूर्जत्येष स एव सम्प्रति मम न्यक्कारभिन्नस्थितेः
कल्पापायमरुत् प्रकीर्णपयसः सिन्धोरिवौर्वानलः ।

दिष्ट्या । विकारः प्राप्तोऽयं ज्वलति परशुर्मन्युरिव मे
पृथिव्यां राजानो दशरथबले सन्त्युपहिताः ।
पुनर्द्वाविंशोऽपि प्रकुपितकृतान्तोत्सवकर-
श्चिरात् क्षत्रध्वान्ते प्रलय इव घोरः परिसरः ॥

वसि । कष्टं, भोः कष्टम् ! –
कामं हि नः स्वजन एष तथापि दर्पाद्
घोरं व्यवस्यति कथं नु भवेदवध्यः ।
संदूषितेन च मया गुरुणीचितश्चेद्
वत्सस्य भार्गववधाद् दुरितं हि तत् स्यात् ॥

विश्वा । अत्र त्वमवर्चसमिवाम्भस्य प्रक्षालनसामर्थ्यमहे जामदग्न्य-
मन्यसे ?
ब्रह्मव्रतसमाजमाक्षिपसि महत्त्वं च वीराशय-
स्थेनातिक्रमणेन दुःखयसि नः पात्योऽसि रक्षन्नतः
अन्तस्त्वां प्रति कोपनस्य तरलः प्रापोदकं दक्षिणः
प्राक्संस्कारवशेन चापमितरः पाणिर्ममान्विष्यति ॥

जाम । ननु भोः कौशिक ।
त्वं ब्रह्मवर्चसधरो यदि वर्तमानो
यद्वा स्वजातिसमयेन धनुर्धरः स्याः ।
उग्रेण भोस्तव तपस्तपसा दहामि
पक्षान्तरे तु सदृशं परशुः करोतु ॥

नेपथ्ये ।

अयमहं भोः कौशिकान्तेवासी रामः प्रणम्य विज्ञापयामि।

पौलस्त्यविजयोद्दामकार्त्तवीर्य्यार्ज्जुनद्विषम्।
जेतारं कार्त्तिकेयस्य विजयेयं नमोऽस्तु वः॥

दश। प्राप्तो रामभद्रः। कथं नु नामैतत्?

जन। हन्त! भोः! प्रशस्तमभ्यनुजानीत विजयतां रामभद्रः।

अयं विनेता दृप्तानामेष वीरो जगत्पतिः।
वयं वसिष्ठधौरेयाः सर्वे प्रतिभुवोऽत्र वः।

दश। नन्वद्यैव प्रथितयशसामूढरक्षाव्रतानां
वाच्यानां नो गुणवति गृहे रामभद्रस्तु जातः।
ज्ञानज्योतिः परिगतभवद्भूतभव्याः प्रभावं
यद्ब्रह्माणः कमपि शिशुकेऽत्यत्र संवेदयन्ते॥

जाम। एहि मन्ये राजपुत्र! जामदग्न्य विजेष्यसे।
(सस्मितम्) नहि विजेष्यसे। दुर्द्दमो हि रेणुकानन्दन
स्यादन्तकः। तथाहि सम्प्रति

क्षत्त्रक्षियकराठकन्दरसरत्कीलालनिर्वापित-
प्रत्यङ्कूतशिखाकरालकुत गृभूक्षङ्कारिभिर्मार्गणैः।
एतद्ब्रह्मकालचक्रकवलव्यापारमभ्यस्यतु
ब्रह्मास्त्रक्वणिकुञ्जपुञ्जितधनज्याघोषघोरं धनुः॥

इति निष्क्रान्ताः सर्व्वे।

इति संहृष्टो नाम तृतीयोऽङ्कः।

चतुर्थोऽङ्कः ।

=:०:=

नेपथ्ये ।

भो भो वैमानिकाः ! प्रवर्त्त्यन्तां प्रवर्त्त्यन्तां मङ्गलानि ।

कृशाश्वान्तेवासी जयति भगवान् कौशिकमुनिः
सहस्रांशोर्वंशे जगति जयति क्षत्रमधुना ।
विनेता क्षत्रारेर्जगदभयदानव्रतधरः
शरण्यो लोकानां दिनकरकुलेन्दुर्विजयते ॥

ततः प्रविशतः संभ्रान्तौ विमानेन शूर्पणखामाल्यवन्तौ ॥

माल्य । वत्से ! दृष्टस्त्वया दिवौकसामेकायतनीभावः यदिन्द्रादयः स्वतो वन्दित्वमुपगताः ।

शूर्प । णहि तुह्मेहिं णिरूविदं विसंवदइ । सम्पदं उकम्पिदह्मि । ता किं एत्थ करणिज्जं ।

माल्य । यासौ राज्ञा दशरथेन प्राक्प्रतिश्रुतवरद्वया राज्ञी भरतमाता कैकेयी तस्या मन्थरा नाम परिचारिका दशरथस्य वार्त्ताहारिणी मिथिलामयोध्यायाः सा प्रेषिता मिथिलोपकण्ठे वर्त्तते इति संप्रत्येव मे निवेदितं चार-कैः । तस्यास्त्वया शरीरमाविश्य एवमेवं च कर्त्तव्यम् (इति कर्णे कथयति)

शूर्प । किमधमो करिस्सदि एव्वं णासे त्ति ।

माल्य। भिद्येत नौ सुहृत्त्वमिक्ष्वाकुकुटुम्बेषु विशेष-तस्तादृशस्य विजिगीषोः।

शूर्प। तदो किं ?

माल्य। ततोऽनेन योगाचारन्यायेन सुदूरमाकृष्य रक्षसामन्तिकमुपनीतस्य विन्ध्यकान्तारेष्वदेशज्ञस्य विचरतः सुकराण्यवस्कन्दनानि सुग्रः, विराधदनुकबन्धप्रभृतयो हि दण्डकारण्यसत्त्विषु तीक्ष्णाश्चरिष्यन्ति शक्या हि लुप्तप्रसुप्तकेऽस्मादृशशक्तिश्छद्मनाभिसन्धातुम्। अनिवर्त्तनीयश्च रावणस्य सीतास्वीकारग्रहः। स चैवमीषत्करः सप्रयोजनश्चेति॥

शूर्प। अह लक्खणमहाअत्तणे किं पि पओअणं॥

माल्य। वीरोऽल्पपारगाश्चिन्त्यो यथा रामस्तथैव सः।
छद्मदण्डप्रयोगस्तु यथैकस्मिंस्तथा द्वयोः॥

शूर्प। मम हिअअं एव्व एदं ण जुत्तं पडिभादि॥ जं च दूरट्ठिदस्स दासरहिणो सण्णिधाणकरणं जं च अणारड्ढवेरस्स अप्पडिसमाधेअं दूसिआवेरं त्ति।

माल्य। तावत् भूयानन्तर्य्यतः प्रत्यासन्नएव सानुचर-सुन्दोपसुन्दपुत्रोपमर्द्दकस्ताटकारिः कथमनावद्धवैरः अप्रतिविधेयश्चरामरावणयोरितरथापि वैरम्।

पद्य। पात्यं तस्य जगद्वयं तु जगतो नित्यं हठाद्वेषिणः
सा सैवं सति कीदृगप्रियकृता शुद्धिरुद्धात्मना।
कानर्थान् रघुनन्दनो गणयते दैवैः पतिर्येऽहत-
ज्ञातादानमपीह नास्ति न भिदा तस्मैप्रवः साधनम्॥

न दण्डोऽप्यधिके शत्रौ स प्रकाशः प्रकाशते।
तूष्णीं दण्डस्तु कर्त्तव्यस्तस्य चायमुपक्रमः॥

तथा सति सीतापहारतः किमपरं कुर्य्यात्? किंच॥

हृतजानिररातिभिः सलज्जो
यदि मृत्योः शरणं गतोऽन्यथापि।
रुदितोन्मत्त एव निष्प्रतापः
परितप्याप्यथवा घटेत सन्धौ॥

उत्तिष्ठेत वधाय नः परिभवप्रौढ़ेन चेन्मन्युना
नेष्टे तत्प्रसरं निरोद्धुमुदधिस्तिग्मांशुवीर्य्योऽपि सः।
किन्तु प्राक्प्रतिपन्नरावणसुहृद्भावेन भीमौजसा
भर्तुर्वज्रधरात्मजेन हरिणा घोरेण घानिष्यते॥

अनेन च प्रसङ्गेन बह्वनुसन्धातव्यम्।

शूर्प। किं विप्र?

माल्य। रावणप्रियासि वत्से! कार्य्यज्ञा च यतो निःशङ्कमावेद्यते हृदयखेदः।

चितेरानन्त्याद्दपश्रदपकृत्यश्च सततं
द्विधा रामः शत्रुः प्रकृतिनियतः क्षत्रिय इति।
तृतीयो मे नप्ता रजनिचरनाथस्य सहजो
रिपुः प्रत्यासत्ते रहिरिव भयं नो जनयति॥

कुम्भकर्णस्तु सन्तप्यसत्त्वमः स्वापव्यसनादविनयाच्च। विभीषणस्त्वागामिकालगुणसम्पन्न इत्यनुरक्ताः प्रकृतयः खर-दूषण-त्रिशिरसश्च कुलसहप्रहन्तमो राजानमुपाङ्गन्ते। यतस्ते वत्सेनेव धेनुं राजानमर्थान् दुहन्ति

उपजापिताश्च प्रति जपन्ति प्रकृतयः। तदिदमन्तर्भेद-जर्ज्जरं राजकुलमभियुक्तमात्रं रामेण भिद्यते। यथोक्तं--"लघ्वपि व्यसनपदमभियुक्तस्य न कृच्छ्रसाध्यं भवति"—इति। तत्र च विभीषणविग्रहतः प्रतिविधानम्। स तु प्रकाशदण्डस्तूष्णीं दण्डः सरोधनमपसारणं वा स्यात्। तत्र प्रकाशदण्डमभिन्नसम्बन्धाः कथं राक्षसास्तितिक्षेरन्। तूष्णीं दण्डोऽपि प्राज्ञैरनुमीयमानः प्रकृतिकोपके रामेऽभियोक्तरि दुरन्तः स्यात्।

सरोधने त्वभिभवाद्विहिते तदेक-
मैत्रा खरप्रभृतयश्च तदा विकुर्य्युः।
निर्वास्यमानमपि तं परिवारयेयु-
स्तस्मात् खरप्रभृतयः पुरतो विचिन्त्याः॥

तत्र रामस्योपयोग इति।

शूर्प। अहो! अणुजीविक्खणस्स अगरुअदा। जं रावणस्स खरप्पमुहाणं च तुम्हे बि कुलसम्बन्धे एव्वं मादामहो चिन्तेदि।

माल्य। ईदृशः कुलपुत्रकाचारः।

शूर्प। बिणा खरप्पमुहेहिं बिभीषणस्स का पड़िवती?

माल्य। प्राज्ञः खल्वसावुल्लोचितविकारः स्वयमेवापसर्पेत। उपेक्षणीयस्तस्माभिर्नचैतन्मन्तव्यमौरसं भयमिति।

यतः। बाल्यात् प्रभृत्येव विरूढसख्यः
सुग्रीवमेष प्रुवमाश्रयेत।

वालिप्रसादीकृतभूमिभागे
कुमारभक्तौ स्थितऋष्यमूके ॥

ततश्च वालिना यतिष्यते न राभोपमर्दनेन। रामो-पक्षेपणेन वा नापेक्षेत वाली।

शूर्प। अध रामो परसुरामविजइ जणिदविरोधं वालिणं बाधा देदि तदो बिभीषणरामसंजोओ अणत्थो त्ति संभावेमि।

माल्य। ननु वत्से!

यो वालिनं हन्ति हता वयं स्यु-
स्तेन ध्रुवं तत्र तु सर्वनाशे।
एकः स जीव्यात् कुलतन्तुरक्षै
रामः श्रियं धर्ममयो ददातु ॥

शूर्प। (सास्रम्) एव्वं वि दाव होदु।

माल्य। गम्यतामिदानीं वत्से! यत्र प्रेषितासि। सुकरं चैतत् प्रयोजनं यदा जनकदशरथान्तिके वसिष्ठविश्वामित्रौ न स्याताम्। अहमपि लङ्कामेव गच्छामि।

शूर्प। हा अम्ब! बि दुक्खं पेक्खिदव्वं।

माल्य। हा वत्साः! खरदूषणप्रभृतयो बध्याः स्थ पापस्य मे हा हा वत्स विभीषण! त्वमपि मे कार्य्येण हेयः स्थितः। हा मद्वत्सल वत्स रावण! महत् पश्यामि ते सङ्कटं वत्से कैकसि! हा हतासि न चिरात्तान् पुत्रकान् द्रक्ष्यसि॥

इति निष्क्रान्तौ।

इति निष्कम्भकः।

ततः प्रविशतो वसिष्ठविश्वामित्राभ्यां सह जनकदशरथौ। (राजानावन्योन्यं परिष्वज्य)

जन। राजन्! दिष्ट्या वर्द्धसे यदीदृशस्ते वत्सो रामभद्रः।

अप्राकृतानि च गुणैश्च निरन्तराणि
लोकोत्तराणि च फलैश्च महोदयानि।
वीरस्य यस्य महतश्चरिताद्भुतानि
नास्माकमेव जगतामपि मङ्गलानि।

वसिष्ठः। (विश्वामित्रं परिष्वज्य) सखे कुशिकनन्दन!

अस्माभिरप्यनाशास्यो रामस्य महिमान्वयः।
यत् कृतार्थेन कृतिनो वयञ्च भुवनानि च॥

विश्वा। प्रकृष्टपुण्यपरिपाकोपादान एष महिमा। के वयमेतावतः प्रहर्षस्य।

दश। भगवन् कुशिकनन्दन! मा मैवम्।

आदित्याः कुलदेवतामिव नृपाः पूर्व्वं दिलीपादयः
स्तेजोराशिमरुन्धतीपतिमृषिं भक्त्या यदाशिश्रियन्।
प्राकस्माच्चतराश्च भुरितपसां सत्याशिषाम्याशिष-
स्त्वाशिष स्तासामप्ययमेव मङ्गलविधिर्दैवः प्रसन्नो भवान्॥

वसि। सत्यमीदृशो विश्वामित्रः।

यद्वाचां विषयमतीत्य चेतसां वा
पर्य्यायात् परमतिशायनस्य वा यत्।
ब्रह्मर्षौ तदिह दुरासदे समिद्धं
तेजोभिर्ज्ज्वलति महत्तपोऽप्रमेयम्॥

विश्वा। भगवन् मैत्रावरुण!

सनत्कुमाराङ्गिरसौ गुरुविद्यातपोमयौ ।
सोऽपि चेत् सत्यएवास्मि सत्यसन्धा हि ते गिरः ॥

रामभद्रे तु नाश्चर्य्यमेतत् महाराजदशरथो हि तस्य प्रसविता ।

साक्षात्पुण्यसमुच्छ्रयादिव मनोर्वैवस्वतस्यान्वये
राजानस्त्वदुपेक्षितेन विधिना गोपायितारः प्रजाः ॥
ये भूताः प्रथमे पवित्रचरिता स्तेषामयं धूर्द्धरो
वीरः क्षत्रियपुङ्गवो गुणनिधिः साक्षाद्धरित्र्याःपतिः ॥

अपिच । अरिष्टस्याङ्कस्य प्रशमनविधौ जम्भदमनः
स विश्वेषामीशः पतिरपि निकायस्य मरुताम् ॥
विजेतारं सेनाः सततमपहन्तारमसुरा
ममुं वीरं वव्रे बहुषु समनीकेषु मघवा ॥

सोऽयमीदृशः कथमनीदृशं प्रसूते ? कश्चाश्चर्यं नाम ?

महान्तं देवं यद्गुरु भगवन्तं विजयते
विजिग्ये तं राजा युधि दशमुखं हैहयपतिः ।
निहन्तारं तस्य प्रथितमहिमानं त्रिभुवने
महावीरं जित्वा किमिव हि न वत्सेन विजितम् ॥

दश । तत् किमित्ययं द्विधा भिद्यते लोकः ।

विश्वा । एष वत्सो रामभद्रः स जामदग्न्यद्रुतएवाभिवर्त्तते । य एषः—

वीरश्रिया च विजयेन च रोचमानो
मान्ये मुनावनतश्च गुणोन्नतश्च ।

लज्जां वहन्भृगुपतौ हृतवीर्य्यदर्पे
शिष्यो गुराविव कृतप्रथमापचारः ॥

ततः प्रविशतो रामजामदग्न्यौ ।

रामः । यद्ब्रह्मवादिभिरुपासितवन्द्यपादे
विद्यातपोव्रतनिधौ तपतां वरिष्ठे ।
दैवात् कृतस्त्वयि मया विनयापराध-
स्तत्र प्रसीद भगवन्नयमञ्जलिस्ते ॥

जाम । अपराद्धं वत्स ! त्वया जामदग्न्यस्य नोपकृतम् ।

पुण्या ब्राह्मणजातिरन्वयगुणः शास्त्रं चरित्रं च मे
येनैकेन हृतान्यमूनि हरता चैतन्यमात्रामपि ।
एकः सन्नपि भूरिदोषगहनं सोऽयं त्वया श्रेयसा
वत्स ! ब्राह्मणवत्सलेन शमितः क्षेमाय दर्पामयः ॥

रामः । कथं नापराद्धं मया यदायुधपरिग्रहं यावदारूढो दुर्य्योगः ?

जाम । एष वो न्यायः ।

असाध्यमन्यथा दोषं परिच्छिद्य शरीरिणाम् ।
यथा वैद्यस्तथा राजा शस्त्रपाणिर्विपश्यति ॥

रामः । कोऽहमुक्तिप्रत्युक्तिकायां भगवतः । तस्मादित इतो भगवन् !

जाम । क्व पुनर्वत्स ! मया गन्तव्यम् ?

रामः । यत्र तातस्य तातजनकस्य । अथवा शान्तम् । उत यत्र भगवन्तौ मैत्रावरुणकौशिकौ ।

जाम। इदमिदानीमशक्यम्। अनतिक्रमणीयश्च राज निर्देशः।

(प्रतिक्रम्य! हे भगवन्तौ)

स एष रामः सौम्यत्वादचण्डश्चण्डविक्रमः।
यस्य प्रतिष्ठितं जैत्रं जामदग्न्योऽपि शासनम्॥

राजानौ। अतिगम्भीरः सौजन्योद्गारः।

रामः। एष वो रामशिरसा प्रणामपर्य्यायः।

सर्वे। एह्येहि वत्स! (इति परिष्वजन्ते)

जाम। भगवन्! मैत्रावरुण एष जमदग्निपुत्रः प्रणम्य कौशिकेन सार्द्धमत्र भवतो विज्ञापयामि।

वृद्धातिक्रमसंभृतस्य महतोनिर्णिक्तये पाप्मनः
प्रायश्चेतनमादिशन्तु गुरवो रामेण दान्तस्य मे।
प्राग्धर्म्मस्य भवन्त एव परमं द्रष्टार आसन् गुरो-
र्लब्ध्वा ज्ञानमनेकधा प्रवचनैर्मन्वादयः प्राणयन्॥

वसि। अनघः श्रोत्रियाणां गृहे जातोऽसि!

दुर्विनीते त्वयि वयं दुःखिताः सुखिनोऽन्यथा।
निसर्गो ह्येष वृद्धानां यत्तु श्रेयस्तथैव तत्॥

तत् परिपूत एवासि।

विश्वा। अपहृतं ते विज्ञः पाप्मानं रामभद्रेण। यतः प्रायश्चित्तमिव राजदण्डमप्येनसो निष्क्रय मामनन्ति धर्म्माचार्य्याः।

किं पुनरत्र भगवान् वसिष्ठः प्रजापालसंनिधौ प्रशास्ति।

रामः। एतानि तानि साक्षात्कृतधर्म्मणामृषीणां प्रसन्न

गम्भीरपावनानि वचनानि ।

दश । भगवन् जामदग्न्य !

निसर्गतः प्रविचस्य किमन्यत् पावनं तव
तीर्थोदकञ्च वह्निश्च नान्यतः शुद्धिमर्हतः ॥

जाम । भगवति वसुन्धरे ! प्रसीद रन्ध्रदानेन ।

जन । भगवन् ! यदि प्रसन्नोऽसि तद्विष्टरस्योपवेशनात् परि-
पुनीहि गृहान् एतत् पूतमासनं भगवतः ।

जाम । यदभिरुचितं सूर्य्यशिष्यान्तेवासिने राजन्यश्रो-
त्रियाय ।

सर्व्वे उपविशन्ति ।

दश । जनपदबहिर्निष्ठा यूयं गृहस्थपरिग्रहा-
द्वयमपि निर्व्यग्राः कार्य्यैस्ततो न बभूव यः ।
स इह भवतामद्यास्माभिर्मनोरथवाञ्छितः
सुचरितदरीपाकात् प्राप्तश्चिरस्य समागमः ॥

अत्र च । का ते स्तुतिः स्तुतिपथादतिवृत्तधाम्नः
किं दीयतामविकलक्षितिदायिने च ।
शान्तस्य किं परिजनेन मुने ! तथापि
पुत्रैः समं दशरथोऽद्य वशंवदस्ते ।

जाम । यूय मीदृशा इति किमत्राश्चर्य्यम् ?
प्रोद्दं धाम यदामनन्ति सुधियः सोऽयं निधिर्ज्योतिषां
देवो वः सविता कुलस्य किमतो भूत्यै प्रशंसापदम् ।
यज्वानः परमार्षराजऋषयस्ते यूयमिक्ष्वाकवो-
येषां वेद इवाप्रमेयमहिमा धर्म्मे वसिष्ठो गुरुः ॥

अपि च । संप्रत्येष्टिसमाधिरिद्ध दिविषदां मन्युर्धनुः साधनं
सप्तद्वीपनिविष्टयूपनिलयश्रेण्यङ्किता भूरुहाः ।
आख्यातकीर्त्तिनिबन्धनं भगवती भागीरथी सागरः
प्रख्यातानि च तानि तानि भवतां भूमानमातन्वते ॥

वशिष्ठविश्वामित्रौ (अपवार्य्य) एतदपि शिक्षितं वत्सेन ।

जाम । रामभद्रः ! मामनुमोदस्वारण्यगमनाय ।

विश्वा । मामप्यथ भवन्तोऽनुजानन्तु ।
रघुजनकगृहेषु गर्भरूपव्यतिकरमङ्गलवृद्धयोऽनुभूताः ।
भृगुपति दमनेत्यर्द्धोक्ते (विरम्य)
भृगुपतिविहितोन्नतिं च वत्सं प्रियमभिनन्द्य सुखी
गृहानुपेयाम् ।

दश । वत्स रामभद्र ! प्रस्थितस्ते भगवान् कौशिकः ।

विश्वा । (सास्रं राममालिङ्ग्य) अहमेव सौम्य ! त्वां
न मोक्तुमुत्सहे ।
किं त्वनुष्ठाननित्यत्वं स्वातन्त्र्यमपकर्षति ।
सङ्कटो ह्याहिताग्नीनां प्रत्यवायैर्गृहस्थता ।

वशि । गृहात् स्वगृहं गन्तुमागन्तुं च कामचारः ।

विश्वा । भगवान् यद्यनुरुध्यते तदेहि सिद्धाश्रमपदमुभौ
गच्छावः । त्वां पुरस्कृत्य गच्छन्मधुच्छन्दसो
मातुः सत्कार्य्यो भविष्यामि ॥

वशि । किमेतावत्यपि भवानस्मासु न प्रभवति ?

राजानौ । रमणीयः पावनो ब्रह्मर्षिसङ्गमः ।

अन्योन्यमाहात्म्यविदोरन्यैरविहितात्मनोः ।
विराजते विरोधोऽपि नाम स्नेहे तु का कथा ॥

नेपथ्ये ।

एषा रामवधूर्गुरून् वन्दते ।

ऋषयः । वत्से जानकि ?

वीरेण ते विनयमाङ्गलिकेन पत्या
रुद्रद्रुहः प्रशमितेषु महाभयेषु ।
क्षत्रप्रकाण्डरुधिरौघविहङ्गमानपूजा
मूर्ज्जस्वलामपि प्रचो कनसा करोतु ॥

रामः । (स्वगतम्) अचिरात् समूलकाषं कषितेषु राच-
सेष्वेवं स्यात् ।

ऋषयः स्वस्त्यत्रमेवास्तां भवन्तः (उत्तिष्ठन्ति)

इतरे । (उत्थाय) नमो नमो वः ।

जाम । भगवन्तौ जामदग्न्यो ऽभिवादयते ।

वसिष्ठविश्वामित्रौ । स्थिरस्ते प्रशमाभयात् प्रत्यग् ज्योति
प्रकाशताम् । अक्लिन्नाशिवसङ्कल्पमन्तःकरणमस्तु ते ।

(इति निष्क्रान्तौ)

जाम । (किञ्चित् परिक्रम्य, स्मित्वा च) वत्स रामभद्र!
इतस्तावत् ।

रामः ! (उपसृत्य) आज्ञापय ।

जाम । यन्मया क्षत्रियोच्छेदविश्रान्तेनावधारितम् ।
तदेतदधुना धत्ते धनुः कारणशून्यताम् ॥
इत्यस्मादिदमस्मनप्रयोजनमस्तु परशुः ।

पुण्यानामृषयस्तटेषु सरितां ये दण्डकायां वने
भूयांसो निवसन्ति तेषु सततं लङ्कासदो राक्षसाः॥
विध्वंसाय चरन्ति तत्प्रमथने यस्योपयोगो भवेत्
संप्रत्येत्र सतामुनैव धनुषा वत्सेऽधिकारः स्थितः॥

(अर्पयति)

रामः। (प्रणम्य) प्रतिगृहीतेयमाज्ञा।

जाम। (सास्रं परिक्रम्य) आयुष्मन्! प्रतिनिवर्त्तस्व।

(इति निष्क्रान्तः)

रामः। (सबाष्पम्) गतो भगवान् भार्गवः (विचिन्त्य) यद्यपि नामाऽन्येन केनचिदुपायेन दण्डकारण्यानां प्रतिष्ठेयम्? कथं च रामप्रियाद्गुरुजनादेवं स्यात्?

न्यस्तशस्त्रे भृगुपतौ परतन्त्रे तथा मयि।
कष्टमुत्सारिताः क्रूरैर्यातुधानैस्तपोधनाः॥

नेपथ्ये।

आर्य्य आर्य्य! (मध्यमायाः प्रियसखी मातुर्वो मन्थरेतिया सा प्राप्तेयमयोध्यायास्तव राम! दिदृक्षया॥)

रामः। साधु यदिदमस्यां शिशुजनप्रवासवैमनस्यं विक्रियेत। तद्वत्स लक्ष्मण! उपसर्पय।

(ततः प्रविशति लक्ष्मणः मन्थरावेषा शूर्पणखा च)

शूर्प। आवेसिअमन्थरासरीरा सुप्पणहा अहं। वसिट्ठविस्सामित्त गमणेण सुसमाहिदं अज्जो एषा परसुरामविजई खत्तिअ कुमारओ रामो (निर्वर्ण्य) अहो।

सअग्गमोहग्गलच्छीपरिग्गहेण लोअणरसाअण-
सोम्मं से सरीरणिम्माण भो दाणिं चिरआलवेहव्व-
दुक्खपब्भसिदसंसारसोक्खस्स वि जणस्स चारि-
त्तधीरसुपुरिदं पुणोवि हिअअं परिप्फुरावेदि ॥

राम। (प्रणिपत्य) अपि मन्थरे! कुशलमम्बायाः।

शूर्प। सुहं कुसलं च। वच्छ तदापच्चुदृत्थणी मअम्भमा दे माद्दा परिसज्जिअ आसवेदि। पुत्तअ पुरां पडिणादे दुवे वरे महाराएण जाणावेमि। एत्थ से विसत्तिहारओ होदु एस ताहस्स कज्जलेहो।

लक्ष्म। (गृहीत्वा वाचयति)

अस्त्वेकेन वरेण वत्सभरतो भोक्ताधिराज्यश्रियः
(स्वगतम्) कथमेतदार्ये तिष्ठति कनिष्ठस्यार्यस्य
भरतस्य राज्यप्रार्थनम्? (प्रकाशम्)
यात्वन्येन विहाय कालहरणं रामो वनं दण्डकम्
(स्वगतम्) हा! अम्ब! किं कृतं त्वयाधरगमनवरणेन?
(प्रकाशम्) तस्मिं चीरधरश्चतुर्दश समास्तिष्ठत्वसौ तं पुनः
सीतालक्ष्मणमातृकात् परिजनादन्यो न चानु-
व्रजेत् ॥

(स्वगतम्) हा पापे दग्धे मातृबन्धो!
सदा भरतशत्रुलक्ष्मणार्यसुखैः कृताम्।
अम्बेति व्याहृतिं हित्वा किं कृतं पापया त्वया ॥

रामः। अहो प्रसादप्रकर्षः?

तवैव गमनादेशो यत्र पर्य्युत्सुकं मनः ।
नचैष विरहो जातः सच वत्सो ममाऽनुगः ॥

लक्ष्म । दिष्ट्यानुमोदितो ऽहमार्य्येण ।

रामः । आर्य्ये सम्यरे ! एष प्रस्थितोऽस्मि ।

शूर्प । णमो दाणिं भअवदो संसारस्स जत्थईदिसा वि कप्परुक्खा परोहन्ति ।

(इति निष्क्रान्ता)

लक्ष्म । अये ! मातुलो युधाजिदार्य्यभरतसहचरस्तातमुपसर्पति ।

रामः । दिष्ट्या कष्टं च ।

अपरिष्वज्य भरतं नास्ति मे गच्छतो धृतिः ।
अस्मत्प्रवासदुःखार्त्तं नत्वेनं द्रष्टुमुत्सहे ॥

(प्रविश्य युधाजिद्भरतौ दशरथमुपसृत्य)

देव ! श्रूयतां यदेकायनीभूय प्रकृतयस्त्वां विज्ञापयन्ति ।

अव्याख्याता यत्नवायं तनूज-
स्तेनादेव स्वामिनस्ते प्रसादात् ।
राजन्वत्यो रामभद्रेण राज्ञा
लब्धक्षेमाः पूर्णकामाश्च रामः ।

दश । सखे जनक !

प्रिये कल्याणकामाभिः प्रजाभिर्नोदिता वयम् ।
किं तु रामप्रियौ नेह मैत्रावरुणकौशिकौ ॥

जन । परोक्षे सुकृतं कर्म्म तयोः प्रीतिं करिष्यति ।
मन्त्रज्ञो वामदेवस्तु भगवानास्त एव हि ॥

दश। यद्येवं तदयमेव जामदग्न्यविजयमहोत्सवः प्रस-
ज्यतामभिषेकमहोत्सवेन।

रामः। इदमिदानीं कथम्?

दश। सुमन्त्र! संनिधाप्यन्तामाभिषेचनिकाः सम्भाराः।
यश्च येनार्थी स तेन पर्य्याप्तकामः कर्त्तव्यः?

रामः। (उपसृत्य, प्रणम्य च) अहं तावदर्थी।

दश। वत्स! केन।

रामः। यो ऽसौ वरद्वयन्यासस्त्वां माताद्य मध्यमा।
यथेष्टं नाथते तात! तत्प्रसादार्थिनी वयम्॥

दश। सत्यसन्धा हि रघवः किं वत्स! विचिकित्ससे!
त्वयि दूतेऽपि कस्तस्याः प्राणानपि धनायते॥

रामः। वत्स! वाच्यताम्।

लक्ष्म। अस्त्वेकेन वरेणेत्यादिकं वाचयति।

इतरे॥ कथमन्यदेव किमपि। हा हा! हताः स्मः।

राजा। (मूर्च्छति)

रामलक्ष्मणौ। तात! समाश्वसिहि समाश्वसिहि।

जन। इक्ष्वाकुवंशतिलकस्य नृपस्य तस्मिन्
पत्नी विशुद्धिमति राजकुले प्रसूता।
अत्याहितं किमपि राक्षसकर्म्म कुर्य्या
दार्य्या सती कथमहो! महदद्भुतं नः॥

रामः॥ तात तात!
सत्यसन्धाः स्थ यदि वा रामो यदि च वः प्रियः।
तत् प्रसीदतु तातो नः पूर्णकामास्तु मध्यमा॥

दश । एवमस्तु का गतिः ।

जन । हा वत्स रामभद्र ! हा वत्स लक्ष्मण !

पुत्रसंक्रान्तलक्ष्मीकैर्यद्वृद्धेक्ष्वाकुभिर्धृतम् ।
त्वया तत् चीरकण्ठेन प्राप्तमारण्यकं व्रतम् ॥

वत्से जानकि धन्यासि यस्यास्ते गुरुनियोगादेव भर्त्तुरनुगमनम् ।

दश । हा वत्से जानकि ! कङ्कणधरैव रक्षसामुपनीतासुप्रहारताम् ॥

(इत्युभौ मूर्च्छतः)

रामः । अत्यापन्नो गुरुजनः कथं नामैतत् ?

लक्ष्म । आर्य्य ईदृशोऽयमायातः करुणस्नेहसंवेगः । किमत्र
क्रियते प्रतिषिद्धं च नः कालहरणं भरतजनन्या ।
तदलमतिस्नेहकातर्य्येण ॥

रामः । साधु आचारनिष्ठुर ! साधु ! अमनुष्यसदृशस्ते
चित्तसारः । तद्वत्स ! वैदेहीमानय ।

(लक्ष्मणो निष्क्रान्तः)

भरतः ! मातुल मातुल ! युक्तमेतद्वो गृहस्य ।

युधाजित् ! वत्स ! उद्भ्रान्तः संवृत्तोऽस्मि ।

पतिर्मृत्योर्वक्त्रं व्रजति वनमेतत् सुतयुगं
वधूटी रक्षोभ्यो बलिरिव वराकी प्रणिहिता ।
निरालम्बो लोकः कुलमयशसा तच्च निहतं
स्वसुर्मे दौरात्म्यं जगदविकलं विक्लवयति ॥

ततः प्रविशति लक्ष्मणः सीता च ।

लक्ष्म। आर्ये! इयमाख्या।

रामः। इत इतः (सीतालक्ष्मणाभ्यां सह गुरुजनं प्रदक्षिणीकृत्य

मातुल! एष तातश्च तातश्च प्रियापत्याश्च मातरः।
आश्वासनीयाः शोकेऽस्मिन् भवतैव गता वयम्।

इति परिक्रामन्ति।

युधा। (सावेगम्) कथं वारयामि? (उत्थायानुधावति)

भरतः। (अनुगच्छन्) मातुल! ब्रूहि किमिदानीं करोमि?

युधा। रामभद्र! रामभद्र अपेक्षस्व पादपरिचारकमस्यानुचरं भरतम्।

रामः। नन्वस्यापि वर्णाश्रमरक्षणे गुरुनियोगः।

भर। लक्ष्मणस्य शत्रुघ्नस्य वा तदस्तु।

रामः। किमत्र कस्यचित्? स्वरुचिः।

भर। एतावती मम स्वरुचिः।

रामः। आः! शक्यं नाम मयि तिष्ठति त्वयान्येन वा गुरूनुल्लङ्घयितुम्?

भर। हा हा! कथं परित्यक्तोऽस्मि मन्दभाग्यः? (इति मूर्च्छति)

युधा। वत्स समाश्वसिहि-समाश्वसिहि।

भर। (आश्वस्य) मातुल! मातुल धारयस्व माम्।

युधा। वत्स! एवं तावत् (भरतस्य कर्णे कथयित्वा) रामभद्र! एवमयं विज्ञापयति—यदेतद्भगवता

शरभङ्गेन प्रेषितं तपनीयोपानद्युगलं तदार्यः प्रसादीकरोत्विति ।

रामः । (तदुन्मुच्य) गृहाणेदं वत्स !

भर । (शिरस्यारोप्य) आर्य—

रामः । (परिष्वज्य) मत्प्रादस्पृष्टिकया प्रतिनिवर्त्तस्व । संप्रति संभावय चिरप्ररूढ़ौ तातौ ।

भर । अयमिदानीमहम्—

नन्दिग्रामे जटां बिभ्रदभिषिच्यार्य्यपादुके ।
पालयिष्यामि पृथिवीं यावदार्य्यो निवर्त्तते ॥

(सीतारामौ प्रदक्षिणीकरोति)

लक्ष्म । आर्य्य भरत ! लक्ष्मणः प्रणमति ।

भरतः । (परिष्वज्य, वाष्पस्तम्भं नाटयति)

रामः । वत्स ! तातौ सम्भावय ।

भर । कष्टमद्यापि नोच्छ्वसितः (इति वीजयति)

जन । (समुच्छ्वस्य सर्व्वतोविलोक्य) हा हा मुषितोऽस्मि ॥

दश । (उच्छ्वस्य) वत्स रामभद्र ! न गन्तव्यम् न गन्तव्यम्

प्राणाः पतन्ति परितस्तमसा वृतोऽस्मि
मर्म्मच्छिदो मम रुजः प्रसरन्त्यपूर्व्वाः ।
अक्ष्णोर्मुखेन्दुमुपधेहि गिरं च देहि
हा ! पुत्र ! मय्यकरुणः सहसैव मा भूः ॥

सो० । इदमिव निर्भरं भोः ! क्व प्रविशामीदानीं मन्दभाग्यः ?

(इति विलपन्तौ भरतजनकाभ्यां नीयमानौ निष्क्रान्तौ)

युधा । वत्स रामभद्र रामभद्र !

एकीभूय घनैरनेकसमयव्युत्पन्नमेकक्रियं
मुक्ताक्रन्दमितस्ततः किमिदमित्युद्भ्रान्तनारीनरम् ।
एतत्तत् पुरमन्यथैव सहसा संजातमावेद्यते
यस्मिन् कर्द्दमितेषु वर्त्मसु घनैर्वाष्पाम्बुभिर्दुर्दिनम् ॥

रामः । मातुल मातुल ! प्रतिनिवर्त्तस्व । इयञ्च वो हस्ते भरतः

युधा । अनुरुद्धास्व मामनुगच्छन्तम् ।

रामः । (भ्रान्तम्) गुरवोऽयूयं नानुगन्तारः । आत्मना तृतीयेन गन्तव्यमित्यम्बाया आदेशः ।

युधा । किमहमेकोऽनुगच्छामि अपितु सबालवृद्धाः प्रकृतयः किं न पश्यसि ?

स्कन्धारोपितयज्ञपात्रनिचयाः स्वैर्वाजपेयार्ज्जितै-
श्छत्रैर्वारयितुं तवार्ककिरणानेते महाब्राह्मणाः ।
साकेताः सह सैनिकैरनुपतत्पत्नीगृहीताग्नयः
प्राक्प्रस्थापितहोमधेनव इमे धावन्ति वृद्धा अपि ॥

रामः । मातुल मातुल ! गुरुभिरेव शिशवो धर्म्मलोपात् पालयितव्याः तत् प्रसीदतु नः प्रतिनिवृत्तत्र, निवर्त्तत्र-तामयं महाजनः । इति प्रणमति ।

युधा । वत्सोत्तिष्ठोत्तिष्ठ । एष वो वञ्चयित्वा प्रजाः क्वापि मन्दभाग्यो गच्छामि ।

त्वां लक्ष्मण महाबाहो ! त्वां च वैदेहनन्दिनि ।
आमन्त्रये निवृत्तोऽस्मि पापः कल्याणमस्तु वाम् ॥

(रुदन् प्रतिनिवृत्य)

अहो ! नु खलु भोः !

प्रतिमन्वन्तरं भूतैर्गीयमाना चरिष्यति ।
प्रातः पवित्रं लोकानामियं चारित्रपञ्जिका ॥

इति निष्क्रान्तः ।

लक्ष्म ॥ कथितमार्य्यस्य शृङ्गवेरपुरवास्तव्येन निषादपतिना गुहेन तत्प्रदेशपर्य्यन्तावस्कान्दिनो विराधराक्षसस्य दुर्विलसितम् ।

रामः । तेन हि विराधहतकोन्मथनाय सन्निकृष्टप्रयागमनुषक्तं मन्दाकिनीपवित्रमेखलं चित्रकूटं नामाचलमुपेत्य मुनिभिरुपजुष्टतीर्थं रक्षांसि निहत्य दण्डकां प्राप्य सन्निहितगृध्रराजं क्रमेण यामो जनस्थानम् ।

इति निष्क्रान्ताः सर्व्वे ।

इति चारित्रं नाम चतुर्थोऽङ्कः ।

अथ पञ्चमोऽङ्कः

—:०:—

ततः प्रविशति सम्पातिः ।

सम्पा । नूनमद्य वत्सजटायुरभिवादनाय मलयकन्दरकुलाय मुपसीदति । तथाहि

पर्य्यायच्छणदृष्टनष्टककुभः संवर्त्तविस्तारयो-
र्नीहारीकृतकेशमोचितधुतव्यक्तस्फुरद्विद्युतः ।

आरात् क्षोणिखनात् खनीकृतगुरुग्रावोच्चयश्रेणयः
शैलेयस्य हृदुत्पतत्त्रधुतयः प्रख्यापयन्त्यागमम्॥
दूरोद्वेल्लितवाडवस्य जलधेः कल्लोलभिन्नाम्भसो
रन्ध्रैरापतितेन वेगमरुता पातालमाध्मायते।
यद्वैकुण्ठवराहकण्ठकुहरस्फारोच्चरद्भैरव-
ध्वानोच्चण्डमकाण्डकालरजनीपर्ज्जन्यवद्गर्जति॥

प्रविश्य जटायुः।

जटा। कावेरीवलयितमेखलस्य साना-
वेकस्मिन् मलयगिरेर्दिवः पतामि।
यत्रार्य्यो निवसति काश्यपः शकुन्तः
शैलेन्द्रोऽपर इव विप्रयुक्तपक्षः॥
विस्रंसयन्ती परिगृह्य पक्षौ
जाता ममाप्युत्पतनश्रमार्त्तिः।
शक्तिर्हि कालस्य विभोर्जराख्या
शक्त्यन्तराणां प्रतिबन्धहेतुः॥
तदयमार्य्यो मन्वन्तरपुराणगृध्रराजः सम्पातिः।
अहो भ्रातृस्नेहः!
पुराकल्पे दूरोत्पतनखुरलीकेलिजनिता-
दतिप्रत्यासङ्गात् परितपति गात्राणि तपने।
अवष्टभ्यासौ मामुपरिततपक्षः शिशुरिति
स्वपक्षाभ्यां मोघादविकलमरक्षत् करुणया॥

(उपसृत्य)

आर्य्य! काश्यप! त्वां जटायुरभिवादयते।

सम्पा। एह्येहि वत्स !

त्वया पुत्रवती श्येनी श्येनानां चक्रवर्त्तिना।

गरुत्मतेव वैश्वेया विनता नः पितामही।

(परिष्वज्य) वत्स जटायो ! अपि कालविप्रकर्षान्मन्दीभूतः

पितृमरणशोको रामभद्रस्य।

जटा। तस्य विद्यातपोवृद्धसंयोगः स्वा च धीरता।

न्याय्यो रक्षाधिकारश्च दौर्मनस्यं व्यपोहति॥

सम्पा। दृष्टैर्विराधमांसानां गृध्रैरावेदितं हि मे।

चित्रकूटाद्यथा रामः शरभङ्गाश्रमं गतः॥

तदा च शरभङ्गेन हव्यवाहे हुता तनुः।

अथोपसेदिवान् रामः सुतीक्ष्णादीन् मुनीनपि॥

जटा। बाढमधुनागस्त्यवचनाद्रामः पञ्चवट्यां प्रतिवसति॥

सम्पा। (चिरात् स्मृत्वा) अः अस्ति जनस्थाने पञ्चवटी नाम गोदावरीतटोद्देशः। वत्स जटायो ! विनय-बाहुल्यं कालविप्रकर्षश्च नः स्मृतिं मुष्णाति।

कल्पस्यादौ मम परिचयस्तावदासीदुदस्याद्

यावद्विष्णोरुपरि चरणश्चाकगङ्गापताकः।

पर्य्यन्तेष्वप्यवधिवलयस्तेजसां यावदद्रि

र्लोकालोकः परिकलयिता सप्तमस्याम्बुराशेः॥

जटा। तत्रैकदा रघुनन्दनं उपसन्ती शूर्पणखा प्राप्ता।

सम्पा। अहो निर्मर्य्यादता।

अनेकयुगजीविन्यास्त्रेता यस्यास्त्रयोदशी।

सा चीरकराङ्कं वत्सं लज्जयन्ती न लज्जिता॥

जटा। तस्याश्च कर्णनासौष्ठकर्त्तनेन न्यक्रीविप्रत् ।

दशाननतिरस्कारप्रशस्तिमिव लक्ष्मणः ।

सम्पा। तन्निमित्तकस्तर्हि कश्चिदनुबद्धः परैरभियोगः।

जटा। बाढ़म् एकेनैव च रामभद्रेण।

चतुर्दश सहस्रा चतुर्दश च राक्षसाः।

त्रयश्च दूषणखरत्रिमूर्द्धानो मृधे हताः॥

सम्पा। आश्चर्यम्! अथवा नाश्चर्यमेतद्दाशरथी। महत् पुनरपाहृतं वैरद्वारमिति मन्यमानः संक्षुब्धोऽस्मि तद्गच्छ जाटायो! नास्मिन्नवसरे सीतारामलक्ष्मणास्त्वया क्षणमपि मोक्तव्याः।

स्वसुः सोदर्य्यायाः कथमिव निकारं दशमुख-

स्तथा भूयोभूयः स्वजनविनिपातं च सहते।

मदान्धो मायावी प्रभुरमितवीर्य्योऽन्तिकचरः

सपत्नः कष्टं नो निपुणमनुपाल्या हि शिशवः॥

अहमपि सुमुद्रे कृताह्निकः शिवतातिपरिणतिं मनुष्यास्यामि।

इति निष्क्रान्तः।

जटा। (उत्पत्य, गगनगमनमभिनीय)

एषोऽहं प्रलयमरुत्प्रचण्डरंहः

संक्षिप्तप्रथिम पिबन्निवान्तरिक्षम्।

क्षेपीयो मलयगिरेर्निवासभूमत्

संसक्तचितिरुहजालमभ्युपेतः॥

अयमविरलानोकहनिवहनिरन्तरस्निग्धनिर्मलपरि-

सराररण्यपरिणद्धगोदावरीमुखरकन्दरः सततमभिष्यन्दमानमेघमेदुरितनीलिमा जनस्थानमध्यदेशगो गिरिः प्रस्रवणो नाम । इयं च पञ्चवटी (विभाव्य) अये-

दूरं हृतश्चित्रकुरङ्गेण राम

स्तया दिशा गच्छति लक्ष्मणोऽपि ।

ततः परिव्राडुटजं प्रविष्टो

धिग् व्यक्तरूपो दशकन्धरोऽयम् ॥

प्रमादः । परःसहस्रैरायुक्तं पिशाचवदनैः खरैः ।

रथं वधूटीमारोप्य पापः क्वाप्येष गच्छति ॥

पौलस्त्य पौलस्त्य !

धर्तारः प्रलयेषु ये भगवतो वेदस्य विश्वे खरा-

स्तेषामन्वयसम्भवस्य भवतः स्नातस्य वेदव्रतैः ।

जेतुर्वै जलसद्मनोऽपि तपसा हृष्टस्य राज्ञः सतो

निन्द्यादुश्चरिताचनाभिजननी जाता कथं दुर्मतिः ॥

कथमवज्ञया न शृणोतीव ? आः ! दुरात्मन् ! नैऋतापसद ! तिष्ठ तिष्ठ—

तुण्डप्रोतशिरःकरोटिशिखराग्रुटिस्फुरत्प्रस्फुट-

स्रोमस्नीहयकृत्तोपारुधिरस्नाध्वस्यजालस्य ते ।

अत्यग्रक्रकचप्रचण्डनखरोत्कृत्तकणात् कीकसैरङ्गैः खण्डितकन्धराधमनिभिः श्येनीसुतस्तृप्यतु ॥

निष्क्रान्तः ।

इति विष्कम्भकः ।

७ वीर

(प्रविश्य) लक्ष्मणः। हा !—आर्य्ये ! क्वासि ? कष्टं दशाविपाकमनुभवत्यार्य्योमारीचात्। एष मूर्त्त इव क्रोधः शोकाग्निरिव जङ्गमः।

कच्छादु बिभर्त्ति हृल्लेखज्वालासंवेगिनीं तनुम्॥

तथाहि। आभुग्नभ्रुकुटीविटङ्कघटनासंकुचितान्तःस्फुरद्
धैर्य्यस्तम्भितदुर्व्यवस्थविततप्रोच्चण्डकोपानलः।
उद्धूमावलिरम्बुराशिमिव निधिर्मध्यज्वलद्वाड़वो
विद्युद्दग्रञ्जितवज्रगर्भजलदच्छायां समालम्बते॥

ततः प्रविशति रामः।

रामः। न्यक्कारो हृदि वज्रकील इव मे तीव्रः परिस्पन्दते
घोरेऽन्धे तमसीव मज्जति मनः संमीलितं लज्जया।
शोकस्तातविपत्तिजो दहति मां नास्त्येव यस्मिन्
क्रिया सर्वाशोऽयं पुनर्बिभर्त्ति करुणा सीतां वराकीं प्रति।

लक्ष्म। आर्य्य आर्य्य ! न खलु लोकोत्तरकर्म्माणस्तादृशः प्रमुह्यन्ति कृच्छ्रेषु।

रामः। वत्स ! लोकोत्तराण्येव कर्म्माणि रामस्य।
यैर्गुप्तान्यकुतोभयानि भुवनान्यासन् महाभीरव-
स्ते सूर्य्यान्वयकेतवो नृपतयः पूर्व्वे तिरस्कारिताः।
कल्पान्तेष्वपि यः स्थितः स गमितः साधुर्जटायुर्दिवं
पत्नीं हारयता वने यदकृतं लोकैः कृतं तन्मया।
हा ! तात, काश्यप, शकुन्तराज ! क्व पुनस्तादृशस्य महतस्तीर्थभूतस्य साधोः सम्भवः ?

लक्ष्म। पश्यामोव तां पश्चिमामवस्थां तातस्य

यामोषधिमिवायुष्मन् विचिन्वोपि वनेवने ।
हृता सीता मम च प्राणा रावणेनोभयं हृतम्
इत्येतदेवाभिधाय वीरलोकमधिष्ठितस्तातः ॥

रामः। वत्स वत्स ! हृदयमर्म्माविधः खल्वमी कथोद्घाताः

लक्ष्म। अतश्च तस्मिन् दुरात्मनि सर्व्वप्रकारेण वैरा-
नृण्यमुपगच्छावः।

रामः। अथ किम्। किं हि नामैतत् करिष्यते यदेतावत
परिभवातिप्रसङ्गस्य तुल्यं स्यात् ?

प्रागेव राक्षसवधाय मतिः स्थिता मे
वध्या हि ते बहुभिरेव यतो निमित्तैः ।
तन्मातके त्विह हतेऽपि कुतः शमो मे
कृत्यं कुलस्य कदनात् परतश्च नान्यत् ॥

अथापि वत्स ! प्रचण्डपरिपिण्डितः स्तिमितवृत्तिरन्तर्मुखः
पिबन्निव मुहुर्मुहुर्झटिति मन्युरुच्चैर्ज्वलन् ।
शिखाभिरिव निश्चरन्ननुपलब्धदाह्यान्तरः
पयोधिमिव वाडवो दहति मामतस्त्वायताम् ॥

लक्ष्म। एतान्यति सम्भ्रान्तविविधमृगयूथानुन्मत्तचण्डखड्गा
एदकुलाक्रान्तविकटगिरिगह्वरारण्यरण्यानि दक्षिणा
दिशमभिवर्त्तन्ते तदेभिरेव पथिभिर्भवावः ॥

रामः। अदृष्टपूर्व्वाः खल्वमी जनस्थानविभावाः।

लक्ष्म। ननु तदैव तातमारणिं गृध्रराजमग्निसात्कृत्य
निर्गतयोः पञ्चवट्याश्रमादावयोः कोऽपि कालो

वर्त्तते यदा दूरविच्छिन्नाः सम्प्रति जनस्थानसौमानः। यथा चेतान्यग्रतः प्रति भयजननान्यरण्यानि तथा नूनमसौ जनस्थानपश्चिमः कुञ्जवान् नाम दनुकबन्धाधिष्ठितो दण्डकारण्यविभागः।

रामः। द्रष्टव्यएव स दुरात्मा कान्तारमण्डूकः।

(नेपथ्ये) कः कोऽत्र भोः !? परित्रायतां परित्रायतामनेन

दुरात्मनाराक्षसकबन्धेनाकृष्यमाणामरण्ये स्त्रियम्

अहं हि श्रमणा नाम सिद्धा शबरतापसी।

मतङ्गाश्रमवास्तव्या रामान्वेषिण्युपागता॥

रामः। वत्स लक्ष्मण ! गच्छ गच्छ।

लक्ष्म। एष गतोऽस्मि (इति निष्क्रान्तः)

रामः। प्रिये ! हाहा !-क्वासि ? प्रकिर मधुरां वाचमयशःपराभूतैरित्यं विलपनविनोदो ऽप्यसुलभः।

अनिन्द्यः पौलस्त्येर व्रजतु परिवादो मयि पुनर्गतो रूढ़े वैरे वङ्गुणमनेन प्रविसृतम्॥

ततः प्रविशति लक्ष्मणः श्रमणा च।

लक्ष्म। तत् क्रूरदन्तकरप्रनिकृत्तसत्त्व-

सङ्घातनिःसरदसृक्स्रुतकृत्तगुच्छम्।

वक्त्रं वपुश्च विकृताकृति दीर्घबाहो-

रार्य्येण राक्षसकुतूहलिना न दृष्टम्॥

आर्य्ये श्रमणे ! अयमार्य्यः-

श्रमणा। जयति जयति देवः।

रामः। अयाश्यत्यर्थं न्वं प्रणे किं प्रयोजनम् ?

श्रम। शृणोषि रावणानुजं विभीषणम्।

रामः। कस्तं न शृणोति।

श्रम। स च दैवाद्यदैव खरदूषणप्रभृतयो निहतास्तदैव बन्धुभ्यः कस्यापि हेतोः परिक्रम्य सुग्रीवसख्याहृष्य-मूके वर्त्तते तस्यायमात्मसमर्पितो लेखः। (इति लेखमर्पयति)

लक्ष्म। (गृहीत्वा वाचयति) स्वस्ति रामदेव प्रणम्य विभीषणो विज्ञापयति—

विशिष्टभागधेयानां त्वयी नः परमा गतिः।
धर्म्मः प्रवक्ष्यमाणो वा गोप्ता धर्म्मस्य वा भवान्॥

रामः। वत्स! ब्रूहि किं प्रतिसंदिश्यतामेवंवादिनः प्रिय-
सुहृदो लङ्केश्वरस्य तव भवतो महाराजविभीषणस्य॥

लक्ष्म। यदा लङ्केश्वरः प्रियसुहृदित्युक्तमार्य्येण तत् किम वशिष्यते सन्देशस्य।

रामः। यथाह सौमित्रिः।

श्रम। अनुगृहीताः स्मः।

लक्ष्म। आर्य्ये श्रमणे! कथय विभीषणसम्पर्कादस्ति काचि-दार्य्यायाः प्रवृत्तिः।

श्रम। वर्त्तमाने नास्ति। यदा पुनर्दुरात्मना राक्षसाप-सदेनापह्रियमाणायाः स्वस्तनस्थूयानामाङ्कमुत्त-रीयं तत्र तैर्गृहीतम्।

रामः। हा प्रिये महारण्यवासप्रियसखि विदेहराज-नन्दिनि!

(इति संवरणं नाटयति)

लक्ष्म। आर्य्ये ! केन कस्य वा हेतोस्तद्गृहीतम्।

श्रम। ऋष्यमूके रामशुभपक्षपातात् सुग्रीवविभीषणहनूमत्प्रभृतिभिः।

रामः। दृष्ट्या हि निष्कारणप्रियकारिणी भुवनमोहनीयमहिमानस्ते महात्मानः, तच्च सीतावारस्तुतमभिज्ञानं तदृष्यमूकमभिसन्धाय तावद्गच्छावः।

श्रम। इतइतस्तर्हि देवः। इति परिक्रामति।

लक्ष्म। हनुमानिति महानेष वीरवादस्तयसंवतो जातमात्रस्य तस्य समुद्भ्रान्तदेवासुराण्यद्भुतोदाहरणान्यनुश्रुयन्ते॥

अपिच किल। यद्वत्त्व रुषणे वीर्य्यं यद्वायौ वा समुन्नतिः।
यद्वालिनि महाबाहो तच्च वीरे हनूमति॥

श्रम। एवमीदृशो हेमगिरिवास्तव्यस्य तत्र भवतः प्लवङ्गपुङ्गवानीकट्टयूथपतेः केसरिणः क्षेत्रसंभवः स्नुराञ्जनेयो हनूमान्नाम। यस्य रेतोधाः पिता भगवान् मातरिश्वा। तत् किं हनुमतैकेन।

अम्भोधेर्निखिलैर्नीरमिव चुलुकस्त्वमुनस्यन्त्यपोमे
येषामुत्क्षेपहेतुः शिखरिषु निकुचोदुम्बरप्रायएषः।
ब्रह्माण्डं निवासदुममिव रभसाद्विप्रकर्तुं क्षमाये
तेषां कोट्योऽप्यसंख्याः सुतममरपतेर्वानराणां नमन्ति॥

रामः। आर्य्ये हन्त दक्षिणेन सुमहानग्निसञ्चयः तत्किमेतत् ?

श्रम: । लक्ष्मणकुमारेण तस्य योजनबाहोश्छिन्नेयमभिलष्टा।

रामः । साधु साधु कृतम् ।

लक्ष्म । आर्य्य ! पश्य पश्य ।

लौहित्यात् पृथवः क्वथन्ति रुधिरोत्तेकाश्चमत्कारिणः
ष्ठात्कारोत्कटमुत्कटन्ति नलकास्वङ्गांसविस्रंसनात् ।
उत्सर्पन्त्यथ मेदसां विकलनादुद्बुद्बुदा वीचय
स्थितं चित्रमुदेति कोऽप्ययमितो दिव्यः श्मशानालयात् ॥

(प्रविश्य दिव्यपुरुषः)

जयति जयति रामदेवः ।

दनुर्नाम श्रियः पुत्रः शापाद्राक्षसतां गतः ॥

इन्द्रास्त्रकृतकाबन्ध्यः पूतोऽस्मि भवतां जयात् ॥

रामः । प्रियं नः प्रियम् ।

दनुः । माल्यवत्प्रयुक्तेन च मया युष्मदासादनाय दूषित-मरण्यमासीत् । अलं वा तत्कालकालुष्यस्मरणेन, सम्प्रति तु युष्मत्प्रभावात् प्रवृद्धसहजज्योतिषः परोक्षमेव वस्तु किञ्चिदत्र प्रतिभाति । तच्च वः प्रतिबोधनाय कृतमहोपकारेभ्यः कथ्यते ।

प्रार्थ्य माल्यवता वाली युष्मद्वधे नियुज्यते ।
तेनापि राघवो मैत्रीमनुरुध्य व्यपेक्ष्यते ॥

रामः । एष एव पन्थाश्चारित्रवतानाम् ।

न तादृशः सुहृत् कार्य्ये माध्यस्थ्यमवलम्बते ।
ममाप्यस्मिन् महावीरे सोत्कण्ठमिव मानसम् ॥

इतरे । कान्यत्र रामदेवादनूच्छराणि नाम ।

रामः। भद्रं कृतं सौजन्यमधुना। नन्द महाभागस्त्वेषु लोकेषु।

दनुः। यथा ज्ञापयति (इति निष्क्रान्तः)

लक्ष्म। आर्य्य वालिरावणयोः किं निबन्धना मैत्री?

राम। कैलासे तुलिते जिते त्रिभुवने हृष्यन्तमभ्युद्यतं
दोर्युद्धाय दशास्यमिन्द्रतनयः प्रक्षिप्य कक्षान्तरे।
सान्ध्यं कर्म समाप्य सप्तसु नदीनाथेष्वथो मुक्तवा-
नुन्मुक्ताय नताय याचितवते सख्यञ्च तस्मै ददौ॥

लक्ष्म। दुरात्मन्! पौलस्त्यकुलपांसन! एष ते क्षत्रिय-परितापिनो वीर्य्यस्योत्कर्षः?

रामः। एवमुत्तरोत्तरभावस्थिनीयते जीवलोकः।

लक्ष्म। आर्य्य पुरत एष ते शुभ्रगिरिः किंनामधेयः?

राम। नायं गिरिर्यशोराशिरिव वीरस्य वालिनः।
एष दुन्दुभिदैत्येन्द्रमहिषस्यास्थिसञ्चयः॥

लक्ष्म। उपरुद्धान्यनेन वर्त्मानि, तत्परिहृत्य गच्छामः।

रामः। नन्वेहि (पदेन क्षिपति)

राम। आश्चर्य्यम्!

यत् संक्रन्दननन्दनः कपिवृषा निर्मथ्य दोस्तम्भयो-
र्व्यापारेण निरस्यदास्थितगिरेर्दैवद्विषो दुन्दुभेः।
तत्कङ्कालमकाण्डपाण्डरघनप्रस्पर्द्धि कन्यत् पुनः
पादाङ्गुष्ठविवर्त्तनादयमितो निर्बन्धमाविध्यति॥

लक्ष्म। प्रशान्तगम्भीरनीलविपुलश्रीरृश्यगिरिभूमिः प्रस-ज्यते।

म। ऋष्यमूकपम्पापर्यन्तभूमयः खल्वेताः। तथा
चाग्रतो मतङ्गाश्रमपदम्। यत्र शून्योऽपि सन्निहित
सोमचषकविशेषपात्रपरिकरास्तीर्णबर्हिरिध्मवाना
ज्यगन्धिरद्यापि भगवान् वैश्वानरः समिध्यते।

रामः। अचिन्त्यसमृद्धयस्तपसां विशेषाः।

श्रम। देव! पश्य पश्य।

इह समदशकुन्ताक्रान्तवानीरमुक्त-
प्रसवसुरभिशीतस्वच्छतोया वहन्ति।
फलभरपरिणामश्यामजम्बूनिकुञ्ज-
स्खलनमुखरभूरिस्रोतसो निर्झरिण्यः॥

अपिच। दधति कुहरभाजामत्र भल्लूकयूना-
मनुरसितगुरूणि स्त्यानमम्बूकृतानि।
शिशिरकटुकषायः स्त्यायते सल्लकीना-
मिभदलितविकीर्णग्रन्थिनिष्यन्दगन्धः॥

लक्ष्म। तत्किमभितएव प्रवृद्धपौरस्त्यमारुतविहन्यमान-
कदम्बानि काननानि संवलितवाष्पपटलया दृशा
परिक्षिप्य धनुरवष्टभ्य धीरचरितशरीरेणार्थेण सपदि
स्थीयते।

श्रम। वत्स! किं न पश्यसि?

स्थितमुपनतजृम्भागर्भविस्रैः कदम्बैः
कृतमतिकलकण्ठैस्ताण्डवं नीलकण्ठैः।
उपरिविघटमानप्रौढतापिच्छनीलः
श्रयति शिखरमद्रेर्नूतनस्तोयवाहः॥

लक्ष्म। (स्वगतम्) अपि नामायमार्य्यः केनचिद्रसान्तरेण विक्षिप्यते।

(नेपथ्ये)

मातामह--निवर्त्तस्व!

त्वन्नियोगादयुक्तोऽपि वधः साधोः करिष्यते।

पूज्योऽपि ननु मित्रस्य यो गुरुर्गुरुरेव सः!

लक्ष्म। आर्य्य कोऽयम्?

राम। देव! पश्य पश्य

विन्ध्याण्यारु चामीकरकमलमयं दाम दत्तं मघोना

पिङ्गेनाङ्गेन संध्याच्छुरित इव महानम्बुवाहस्तडिल्वान्।

उत्पाताविद्धमूर्त्तेर्धवदुपरि गिरेर्गैरिकाङ्कस्य लक्ष्मी

मन्तः सीमन्तरेखामिव वियति जवादिन्द्रसूनुस्तनोति॥

लक्ष्म। आर्य्यआर्य्यत्र दिष्ट्या प्राप्तः सःवीरगोष्ठीदानप्रिय सुहृन माधवतः।

रामः। (स्वगतम्) महावीरः सः।

(ततः प्रविशति बाली)

बाली। लोकालोकालवालस्खलनपरिलसत् सप्तमाम्भोधिपूरं

विक्षिप्यत्पूर्वकल्पत्रिभुवनमखिलोत्खातपातालमूलम्।

पर्य्यस्तादित्यचन्द्रस्तवकमवपतद्धूरित तारमत्रूनं

ब्रह्मस्तम्बं लुनीया मिह हि मम विषावल्लितीव्रो विषादः

एवं नामायुक्तमनुरुध्यमानाः पुमांसो महत्ययुक्तगह्वरे पात्यन्ते। यदनेन माल्यवता पौलस्त्यमैत्रीदिवसमनुस्मार्य्य तत्रभवतो रघुध्वजस्य निधने नियुक्तोऽस्मि (अहो ग्रहः)

प्रातरारभ्य मामनुबध्नन् किष्किन्धायाः प्रस्थाप्य संप्रति निवृत्तः कष्टं भोः कष्टम् ।

वीरात्ययादरिभिर्निजार्जवशुचौ मायाविभिर्वञ्चिते
धर्म्मात्मन्यतिथौ निजानपि जगत्पूज्ये गृहानागते ।
एतस्मिन्नुचितं न नाम विहितं वाचापि नोक्तं प्रियं
धिक् पापेन मया रिपाविव कथं बद्धो वधायोद्यमः ॥

कथितञ्च रामायैवमेव चारकैः विभीषणेन सुग्रीवस्याग्रजना स्याय रामान्तिकं श्रमणा प्रेषिता । प्रतिपन्नलङ्काधिपत्यश्च तस्य दाशरथिरस्मिन् मतङ्गाश्रमोपकण्ठे वर्त्तत इति । भवत्ववतरामि (तथा नाटयति) कः कोऽत्र भोः ।

विजितपरशुरामं सत्यधर्म्माभिरामं
गुणनिधिमभिरामं द्रष्टुमभ्यागतोऽस्मि ।
भवति च फलवत्ता चक्षुषस्तत्र दृष्टे
भवति च रमणीयो दर्पकण्डूनिकाषः ॥

रामः । वत्स सौमित्रे ! मामिहस्थमावेदय महाभागाय

लक्ष्म । (उपसृत्य) अयमार्य्यस्तिष्ठति तदुपसर्पतु महाभाग

वाली । अपि त्वं पुनरसौ लक्ष्मणः ।

लक्ष्म । अथ किम् ।

(उभावुपसर्पतः)

वाली । (स्वगतम्)

स एष रामश्चरिताभिरामो धर्म्मैकवीरः पुरुषप्रकाण्डः ।
स्वान्येव पूर्व्वाणि परैश्चरित्रैर्यो ऽत्यद्भुतैरप्रतिमोऽतिशेते ।

महाभाग । राम !

आनन्दाय च विस्मयाय च मया दृष्टोऽसि दुःखाय वा
वैतृष्ण्यं तु ममापि संप्रति कुतस्त्वद्दर्शने चक्षुषः ।
त्वत्साङ्गत्यसुखस्य नास्मि विषयस्तत् किं वृथा व्याहृतै-
रस्मिन् विस्मृतजामदग्न्यदमने पाणौ धनुर्जृम्भताम् ॥

रामः । दिष्ट्या यदद्य दृष्टस्त्वं सत्यमेतच्च युज्यते ।
किं त्वग्रस्तेषु युष्मासु कथं रामोऽस्तु सायुधः ?

वाली । (विहस्य) भो महाक्षत्रिय ! किमित्यननुकम्पनी-
येष्वस्मास्वनुकम्पसे ॥
ज्ञाता एव वयं जगत्सु चरितैर्वाग्भिः किमाख्यायते
संयत्तो भव सत्यमस्ति भवतः सत्यो मनुष्यो भवान् ।
शस्त्रैरव्यवधीयमानविजयाः प्रायो वयं तेषु चेद्
ग्राहस्ते सुखमाक्रमन्ति गिरयो यैर्वानरा ग्रामणः ॥
तदितः स्थलीमधितिष्ठावः ।

लक्ष्मणः । आर्य ! यथाह महाभागः स्वजातिसमयव्यवस्थि-
तयुद्धधर्म्मा इति ॥

वालिरामौ । (अन्योन्यमुद्दिश्य)
कामं त्वया सह श्लाघ्यो वीरगोष्ठीमहोत्सवः ।
किं त्विदानीमतिक्रान्ते त्वय्यवीरा वसुन्धरा ?
(परिक्रम्य निष्क्रान्तौ)

लक्ष्मणः । कथमास्फालिते धनुषि कुपितः साक्रन्दनिः ।
तथाहि । गर्जत्पर्जन्यघोरस्तनितमविरतं निम्नगम्भीरम-
गुञ्जन्गुञ्जाभजृम्भाविवृतमुखविपाद्भिन्नदिक्चक्रवा-
संरम्भोत्तम्भतुङ्गस्थितविततडित्पिङ्गलाङ्गुलकेतु

ज

महावीरचरितम्।

हाय

वे ॥

नारिणां वि

णिसामी-

महाकविभवभूतिप्रणीतम्।

चः।

कलिकातानगरे

या॥

रस्य विमानराजस्य।

श्रीयुक्त बाबु भुवनच सत्त्वः सानुमान् एनमतिक्रम्य

रत्नाकरास्तु तदतिक्रमणायेदमपि मध्य-

प्रकाशते।

दलाञ्चितो मध्यमलोकः॥

निमतलाघाट इ निरूपयन्ति)

सन १२८४ स

आनन्दाय
वैदेह्यां तु मम
त्वत्माङ्गत्यसुखस्य न.
रस्मिन् विस्मृतजामद
रामः । दिष्ट्या यद्र
किं त्वमस्तेष यथा...
वाली । (
नयेत्र
ज्ञात

वालि...
कामं त्वया ...
किं त्विद्वानीमतिक्रान्ते त्व
(परिक्रम्य
लक्ष्म । कथमास्फालिते धनु
तथाहि । गर्जत्पर्जन्यघोर
गुञ्जन्गुञ्जाभजृम्भा
संस्तम्भात्तमतुङ्ग

लक्ष्म। अयम्।

तातस्य मित्रं किल गृध्रराज
स्तं पापमस्मिन् सहसानुबध्नन्।
गात्रं जराजर्ज्जरितं विहाय
यशःशरीरं नवमाललम्बे॥

सीता। (स्वगतम्) कहं मह कारणादो तारिसाणं वि महाणुहावाणं ईरिसो अवत्थाविसेसो णिसामीअदि।

सुग्री। देव! अतिक्रम्यन्ते किलैता दण्डकासीमानः।

यत्र तेऽपि स्वसुः कर्णनासौष्ठविचिकीर्षया।
सानुगवाः क्वापि यातास्त्रिमूर्द्धखरदूषणाः॥

सीता। वेपमाना। अह्मो कहं पुणोवि जेव्व रक्खसा सुणीअन्ति।

रामः। देवि! अलं शङ्कया अभिधानमात्रमवशिष्यते।

शरासनस्य टङ्कारात्सौमित्रेः केवलं किल।
रक्षसां प्रलयः सिंहगर्ज्जे नाहन्तिनां यथा॥

(निरूप्य) किमन्यादृशीव गतिरस्य विमानराजस्य।

विभी। देवात्युच्चैः किलायं सह्यः सानुमान् एनमतिक्रम्य गम्यते किलार्य्यावर्त्तः। तदतिक्रमणायेदमपि मध्यमलोकसान्निध्यं किञ्चिदुज्जृम्भति।

लक्ष्म। द्रष्टव्यः किलोत्तमपुरुषपदलाञ्छतो मध्यमलोकः॥

(सर्वे उच्चैर्गतिवेगं निरूपयन्ति)

रामः। निरूप्य सविस्मयम्।

यः पूर्व्वेषां नः कुलस्य प्रतिष्ठा
देवः साक्षादेष धाम्नां निधानम् ।
त्रय्याः सारः कोऽपि मूर्त्तो विवस्वान्
प्रत्यासन्नः पुष्पकारोहणेन ।
(सर्व्वे कापोतकेन प्रणमन्ति)

सीता । उच्चैर्निरूप्य । अम्मो कहं दिणम्मि वि तारआचक्कं विअ एदं दीसदि ।

रामः । देवि ! तारकाचक्रमेवैतत् अतिविप्रकर्षाद्रविकिरणप्रतिहतचक्षुर्भिर्न दृश्यते किल दिवसे स विमानारोहणादपास्तः ।

सीता । (सकुतुकम्) कहं गअणवाड़िआए फुल्लाइं कुसुमाइं व्व दीसंदि ।

रामः । (समन्तादवलोक्य) कथमपरिच्छेद्यदिग्विभागमिव सम्प्रति जगत् । यतः ।
संस्तूयन्ते विप्रकर्षात् भौमा नोपाधयः स्फुटम् ।
आन्तरीक्षाः पुनरमी सर्व्वतः सदृशा इव ॥

सुग्री । देव ! भ्रातुः सौहार्द्देन विधेयःकृतो यदृच्छया दिगन्तेषु विचरन्नभ्युपपन्नवानस्मि । तथाहि,
उदयास्ताचलावेतौ यत्क्रीड़े बाल्यवार्द्धके ।
विस्रम्भाच्चन्द्रसूर्य्याभ्यामतीयेते विनिर्भयम् ॥
अवधत्तामितो देवः ।
कैलासाञ्जनशैलावेतौ तुल्योन्नतत्वपरिणाहौ ।
चन्दनमृगमदलेपं गमितौ गौरया नु वच्योजौ ॥

इतश्चायं काञ्चनाचलः। परतश्चायमभ्रङ्कषशिरः शिखरी गन्धमादनः। ततः परस्मादगम्या मादृशां भूमयः।

रामः। परितो विलोक्य। (ससंभ्रमाद्भुतम्) क्षयमेकपद एव सर्व्वमहो चक्षुर्गोचरः। परिच्छेद्या च सर्ग-स्थितिः।

सीता। अह्मो एदं किं वि अदिट्ठपुव्वं असारिसं जेव्व दीसइ ण मानुसो णावि पसु।

रामः। देवि! अश्वमुखं किन्नरमिथुनमेतत् प्रायेणैतासु भूमिष्वेवं विधानामेव भूयसां प्रचारः।

विभी। कथं सम्मुखमेवायेति प्रायेणालकेश्वरादेशधा-रिणानेन भवितव्यम्।

(नेपथ्ये)

देव दिनकरकुलमणे रामभद्र भवन्तमेकपिङ्गाचलेश्वरनि-देशादुपश्लोकयितुं साकेतं प्रस्थितयोरावयोर्यात्रासुकृतप-रिणामादन्तराल एव चक्षुर्विषयोऽसि। तन्निदेशपारतन्त्र्या-मपि भूयसे गुणाय यत् पुराणस्यैव पुंसोऽभिव्यक्तिपर्य्याय-मिष्टं महः साक्षात्क्रियते। इति प्रदक्षिणीकृत्याभिवन्देते।

(सर्व्वे निरूपयन्ति)

पुनर्नेपथ्ये किन्नरः।

आपन्नवत्सल जगज्जनतैकबन्धो
विद्वन्मरालकमलाकर रामचन्द्र।
जन्मादिकर्म्मविधुरैः सुमनश्चकोरै
रास्वाद्यतां तव यशः शरदां सहस्रम्॥

(तत्रैव किन्नरी)

यावत् फणीन्द्रशिरसि क्षितिचक्रमेतत्
यावत् पुनर्ग्रहगणैः शबलं विहायः ।
वैदेहि तावदमलो भुवनेषु पुण्यः
श्लोकः प्रशस्तचरितैरुपगीयतां ते ॥

(दम्पती मन्दाक्षं नाटयतः)

इतरे । प्रियं नः प्रियम् ।

रामः । लङ्केश्वर चिरसञ्चरणादत्र नानुरोधं तर्कये । तद्व-
रमितो मध्यमलोकसान्निध्येन गन्तुम् ।

विभी । देव !

एते ते सुरसिन्धुधौततटयः कर्पूरखण्डोज्ज्वलाः
पादा जर्जरभूर्ज्जवल्कलभृतो गौरीगुरोः पावनाः ।
तत्त्वालोकनिरस्तमोहतमसामध्यात्मविद्याजुषां
यत्र ब्रह्मविदां निसर्गमधुरं जागर्त्ति सौम्यं महः ।

लक्ष्म । आर्य्य ! कथमेते भुवां परिसराः संस्तुतपूर्वान्य-
विषयग्राहित्वं नच्चमन्ते चक्षुषोः ?

रामः । (निरूप्य । सस्मरणावेगम्) वत्स ! ता एतागुरूणां
कौशिकपादानां सञ्चरणेन पवित्रितपर्य्यन्तास्तपोवन-
भूमयः । यत्र तु तत्रभवता याज्ञवल्क्यान्तेवासिना
द्वितीयेन विदेहाधिपतिना सह तत्संलापामृतप्रमोद
मनुभवतां गुरूणां लालनीयाभ्यामावाभ्यां बाल्योचित-
मुल्ललितम् ।

सीता । (स्वगतम्) कहं कण्ठिट्ठतादो त्ति सुणी अहि ।

इति परितः सस्पृहमालोकयते ।

रामः । लङ्केश्वर नोचितमिदानीं गुरुचरणपङ्कजपवित्रितेषु परिसरेषु विमानाधिरोहणम् ।

(नेपथ्ये)

भो भोः रामलक्ष्मणौ ! स भगवान् कृशाश्वान्तेवासी वां समाज्ञापयति ।

उभौ । विमानाधिदेवतामिङ्गितेन सम्भाय नियुज्य । अवहितौ स्वः ।

(पुनर्नेपथ्ये)

पुरीं यथा स्थितौ यातं विलम्बेयां च मा त्वरा ।
अरुन्धतीसहचरं ज्योतिर्वां संप्रतीक्षते ॥

अहमपि तृतीयकालक्रियानुसन्धानपरवान् मूहूर्त्तद्वयेनागत एव ।

उभौ । यथाज्ञापयन्ति गुरवः । पुनर्विमानं प्रतिष्ठेते ।

रामः । अहो ! महात्मानोऽपि वात्सल्यपरतन्त्राः यन्महिम्ना तपःस्वाध्यायायोर्लवशो विभक्ते समये तत्रापागमनमनुरुध्यन्ते । अथवा युक्तमेवैतत् । यतः करुणापारतन्त्र्येण मृदुस्वभावास्ते तपोवनतरुषु तरुषु च किं मनुष्येषु । विशेषतस्तु

राज्ञां मार्त्तण्डवंश्यानां गृहे नौ जन्म केवलम् ।
शास्त्रास्त्रज्ञानमुख्यस्तु संस्कारोऽस्मान्महात्मनः ॥

विभी। (विलोक्य) किमिदमकाण्ड एव नीहारजालैरिव चमूरजोभिराच्छाद्यन्ते ककुभः ?

सर्वे। (सविस्मयं पश्यन्ति)

रामः। (सवितर्कम्) मन्ये प्राभञ्जनेरस्मत्प्रवृत्तिमुपलभ्य मां प्रत्युपयातीह ससैन्यो भरत ।

(प्रविश्य हनूमान्)

सपादपङ्कजस्पर्शं प्रणम्य। देव

स्थितो ध्यायन्नन्तः किमपि चरितं स्वेन भवत—
श्चिरं वार्त्तामेनामथ मदुपलभ्य प्रचलितः।
जटी चीरी रामेतत्यक्तविभवन्नाम रसयन्
मुहुर्हर्षाद्भ्रान्तप्रकृतिसहितोऽभ्येति भरतः॥

रामः। (सोल्लासम्) अहो! चिरायायुष्मतो हार्दमुपलभामहे इति सर्वानन्दानामुपरि वर्त्तामहे।

लक्ष्म। (सौत्सुक्यम्) सखे! मारुते कुत्रार्य्यः।

हनू। य एते सैन्यस्य पुरतः पञ्चषास्तन्मध्ये पुरःसरः सानुजः स महात्मा भरतः।

लक्ष्म। (निर्व्वर्णयति)

सीता। (निरूप्य) कहं अय्यसरिसो जेव्व दीसइ।

विभी। हंहो विमानराज चिराय बन्धुजनदर्शनालिङ्गन संभाषणादिना मिथोऽङ्गप्रमोदमनुभवन्त्येते महानुभावा स्तत्क्षणं विरम।

सर्व्वे। (विमानावतरणं नाटयन्ति)

ततः प्रविशतः कतिचनप्रधानपुरुषपरिवृतौ भरतशत्रुघ्नौ॥

राम: । सरभसं पादपतितं भरतमुत्थाप्य एह्येहि वत्स

अनुभावयति ब्रह्मानन्दसाक्षात्क्रियामिव ।
स्पर्शस्तेऽद्य वराम्भोजप्रस्फुरन्मालकर्बुरः ॥

(इति निर्भरमालिङ्ग्य विसृजति)

लक्ष्म । (सपादपतनं भरतमालिङ्गति)

शत्रुघ्नः । (रामलक्ष्मणावभिवादयते)

उभौ । कुलस्थितिमनुवर्त्तस्व ।

भरत शत्रुघ्नौ । (दण्डवत् सीतां प्रणमतः)

सीता । कुमारा जेट्ठाणं भादुआणं अभिमदा होह ।

राम: । वत्सौ भरतशत्रुघ्नौ ।

अस्माकं व्यसनाम्भोधावयं पोतत्वमागतः ।
कपीन्द्रोऽयं च लङ्केन्द्रो मित्रं धर्म्महिते रतः ॥

तत् परिष्वजतम् इति सुग्रीवविभीषणौ दर्शयति ।

भरतशत्रुघ्नौ । (तौ परिष्वज्य यथोचितमुपचरतः)

भर । आर्य्य ! कुलगुरुर्नो भगवान्मैत्रावरुणिः सिंहासन-गृहे सम्पादितसकलाभिषेकसम्भारो भवन्तं प्रतीक्षते । यथाज्ञापयत्यार्य्यः ।

राम: । (स्वगतम्) कौशिकपादाः प्रतीक्षणीयाः स च भगवान्मैत्रावरुणिरेवमाज्ञापयति । भवतु समयोचितं प्रतिकरिष्यते ! (प्रकाशम्) यथाज्ञापयति कुलगुरुः ।

सर्व्वे । (परिक्रामन्ति)

ततः प्रविशति वशिष्ठोऽरुन्धत्यपि...

वसि। (स्वगतम्)

क्षमायाः स क्षेत्रं गुणमणिगणानामपि खनिः
प्रपन्नानां मूर्त्तः सुकृतपरिपाको जनिमताम्।
कृपारामो रामो वहिरिह दृश्योपास्यत इति
प्रमोदाद्वै तस्याप्युपरि परिवर्त्तामह इमे॥

भवतु तथापि लोकयात्तानुवर्त्तनीया। (प्रकाशम्) वध्वौ कौशल्यासुमित्रे।

उभे। प्रणवेदु कुलगुरू।

वसि। दिष्ट्याक्षतप्रतिनिवृत्तवत्सेस्थः।

उभे। तुह्माणं आसिसाणं पहावो।

अरु। (कैकेयीं विलोक्य) वत्से कैकेयि! किमेवमतिदुर्म्मनायसे।

कैके। अम्ब! मह मन्दभाइणीए अधसदाए सअलो बिलोओ एव्वं कोलीणं भणादि जं वच्छाणं पवासजणणी मज्झमजणणी मन्थरामुहे आसि। ता कहं वच्छाणं मए मुहं पेक्खिदव्वं।

अरु। वत्से! अलं त्वया कौलीनशङ्कया। आर्य्यमिश्रैरयमर्थस्तद्दैवान्तरेण चक्षुषा साक्षात्कृतः।

सर्व्वाः। कहं विअ?

अरु। मन्थरारूपधारिण्या शूर्पणख्या माल्यवद्वचनादेतद्विहितमिति।

सर्व्वाः। अहो! रक्खसाणं दुट्ठताभिओओ जो इह ट्ठिदं अवलाजणं बि बाधेदि।

वसि। ॐ मङ्गलसमये ऽलमलं यत्किञ्चिद्दुःखकैः का पुन-
रद्यापि राक्षसाभियोगवार्त्ता।

रामः। (वसिष्ठं विलोक्य सोल्लासम्) स एष भगवान्मैत्रा
वरुणिः।

यद्दर्शनात् किमप्येवं द्रवीभवति मे मनः।
राकासुधाकरालोकादिन्दुकान्तोपलो यथा॥

लक्ष्मणं प्रति। वत्स इत इतः।

उभौ। (उपसृत्य) भगवन्कुलगुरो रामलक्ष्मणावभिवाद-
येते।

वसि। चक्षुषां स्वस्वसमये संस्कारत्वं समाप्नुताम्।
वत्सौ नयेन धर्म्मेण ज्ञानेन च पुरस्कृतम्॥

(उभावरुन्धतीमभिवन्देते)

अरु। दृष्टैर्युज्येथाम्।

उभौ। (क्रमेण सर्व्वा मातृरभिवन्देते)

सर्व्वाः। तौ निर्भरं परिष्वज्य मूर्द्ध्न्युपाघ्राय। जं अह्मो
चिन्तेमो तं तुह्माणं होदु।

सीता। (उपसृत्य वसिष्ठं प्रणमति)

वसि। वत्से! वीरप्रसविनी भव।

सीता। (अरुन्धतीं प्रणमति)

अरु। (सीतां निर्भरमालिङ्ग्य)

लोपामुद्रानसूयाहमिति तिस्रस्त्वया सह।
पतिव्रतास्ततस्तोऽत्र सन्तु जानकि साम्प्रतम्॥

सीता। (श्वश्रूरभिवन्दते)

सर्व्वाः। जादे कुलपडिट्ठाअअदारअप्पसविणी होहि।

(नेपथ्ये)

प्रवर्त्तन्तां पौराः प्रतिसदनमद्योत्सवविधौ
चिरं स्वे स्वे कर्म्मण्यय समबधत्ताप्यधिकृताः।
यथोक्तं सम्भारं पुनरिह विधत्त द्विजवराः
कृशाश्वान्तेवासी कुशिकपतिराज्ञापयति वः॥

वसि। (आकर्ण्य) अहो अयं भाग्यमहिमा वत्सस्य यद् भगवान् कौशिकः स्वयं सिंहासने समभिषेक्तुं संप्राप्तः।

इतरे। प्रियं नः प्रियम्।

(ततः प्रविशति सशिष्यो विश्वामित्रः)

विश्वा।

न चप्रत्यूहशान्त्यै दशरथकरतः कर्षितैनं मया यद्—
यत् स्वान्ते संविलष्टं तदनुगुणविधौ यच्च वैयग्रमासीत्।
तद्दैवस्यानुगुण्यात् प्रयतनविभवैश्चाद्य राज्येऽभिषिच्य
श्रीरामं निर्वृतानां फलितमिति मुदः संप्रमोदामहे नः॥

(इति परिक्रामति)

वसि। स एष कौशिकः।

यात्र प्राकृतिकं तेजो ब्राह्मंयस्य त्रिशिष्यते।
लोकोत्तरचमत्कारनिधेस्तस्याद्भुतं न किम्॥

वसिष्ठविश्वामित्रावुत्थायान्योन्यमुपचरतः

विश्वा। भगवन्नैतावत्‌क्षणे किमद्यापि प्रतीक्ष्यते।

वसि। यथोचितमाक्रियताम्।

विश्वा । (दिव्यर्षिगणमुद्दिश्य) निर्वर्त्त्यतां रामभद्रस्या-
भिषेकः ।

इतरे । यथोचितमाचरन्ति ॥

(नेपथ्ये दुन्दुभिध्वनं)

सर्व्वे । सविस्मयं पुष्पवृष्टिं रूपयन्ति ।

वसि । कथं सलोकपालो भगवान् पाकशासनो रामभद्र
स्याभिषेकमनुमोदते ।

कृताभिषेकमङ्गलो रामः । वसिष्ठविश्वामित्रावुपसृत्य ।
गुरू अभिवादये ।

उभौ । रामभद्र गुणराम भ्रातृभिस्त्वं पुरस्कृतः ।
ईक्ष्वाकुमुख्यैर्भूपालैश्चिरमूढ़ां धुरं वह ।

इतरे । तथास्तु इत्यनुमोदन्ते ।

विश्वा । वत्स रामभद्र !

रामः । आज्ञापयन्तु गुरवः ।

विश्वा । विसृज्येतामेतावनुभूतोत्सवप्रमोदौ सुग्रीवविभी-
षणौ पुष्पकं च संकल्पसमयसुलभं राजराजमेवा-
श्रयताम् ।

रामः । (तथा करोति)

विश्वा । वत्स रामभद्र !

निर्व्यूढ़ं गुरुशासनं गुरुतरं धर्म्मोऽपि संरक्षितो
रक्षःसंहरणाच्चिकित्सितमभोरोगा त्रिलोकी कृता ।
सिद्धार्थाश्च सुराः सहानुजसुहृद्द्वारेण राज्यं पुन
र्लब्धं किं करणीयमेतदधिकं श्रेयस्तदप्युच्यताम् ॥

रामः । इतोऽधिकमपि श्रेयोऽस्ति । तथापीदमस्तु भगवत्पादप्रसादात् ।

क्ष्मापालाः क्षीणतन्द्राः क्षितिवलयमिदं पान्तु ते कालवर्षी
वार्वाहाः सन्तु राष्ट्रं पुनरखिलमपास्तेति सम्पन्नशस्यम् ।
लोके नित्यप्रमोदं विदधतु कवयः श्लोकमाप्तप्रसादं
संख्यावन्तोऽपि भूम्ना परकृतिषु मुदं संप्रधार्य्य प्रयान्तु ॥

विश्वा । एवमस्तु ।

निष्क्रान्ताः सर्व्वे ।

इति सप्तमोऽङ्कः ।

समाप्तमिदं महावीरचरितं नाम नाटकम् ।

व्यस्तं विस्तार्य्यदर्पाद्दपिहितगगनोत्सङ्गमङ्गं धुनोति ॥

(नेपथ्ये)

विभीषण विभीषण !

आर्य्यस्य वालिनइव ध्वनिरेष नूनं
तस्येव नूतनघनस्तनितप्रचण्डः ।
मौर्व्वी रवश्च कुतएष भयानकः स्या
द्वारोपितं किमु हरेण धनुः पिनाकम् ! !

लक्ष्म। आर्य्ये अयं नु कः ?

राम। सएष खलु विभीषणसखः सुग्रीवः सविमर्षसंरम्भं संप्रहारमनुसरति। सर्व्वे च यूथपतयो गिरिगह्वरेभ्यः संपतन्ति।

लक्ष्म। तेन हि संप्रति मयाप्यारोपयितव्यं धनुः।

राम। एषवालिकायदुन्दुभिकरङ्कसप्ततालगिरिमहीतला-न्यवदार्य्य रामतूणीरमधिशयितः शरः।

(नेपथ्ये)

सद्योद्दाहपथात् प्रसीदतु मतिः पौलस्त्यसुग्रीवयो
र्हे वीराः कपयः शमोऽस्तु भवतामीशः स एवास्मि चेत् ।
रामात् प्राप्तमहार्घवीरमरणस्याशास्तिरेषाद्य मे
योऽहं सूर्य्यसुत.सएष भवतां योऽयं स वत्सोऽङ्गदः ॥

लक्ष्म। तदयमनुचराज्ञानियन्त्रणोन्मुक्तवीरसमयसङ्कलसदसह्यदुःख निभृतैर्यूथपतिभिर.र्थ्येण च सपत्रपातवाष्पेण वीक्ष्यमानः स्वद्रोहशपथयन्त्रितसशोकविभीषणेनयाच्यमानशरीरसौष्ठवः प्रयत्ननिरुद्धनिष्ठुर

महारमर्मच्छेदवेदनावेगः परिष्वङ्गव्याजविष्टतसु-
ग्रीव कण्ठपरिधीकृतस्वकण्ठकनककमलमालागुणः
शक्रसूनुरस्यामपि दशायां वीरश्रिया प्रदीप्यते ।
ततः प्रविशतः सुग्रीवविभीषणौ वाली रामश्च ।

राम । अमानकृताभिजनवीर्य्ययशश्चरित्रान्
पुण्यश्रियः कुलमहीधरभूरिभारान् ।
एवंविधानपि निपात्य कटुर्विपाकः
सर्व्वंकषः कषति हा विषमः कृतान्तः ॥

वाली । वत्स विभीषण ! पश्य पश्य सुष्ठु शोभते वत्स
सुग्रीवस्य वक्षसि महस्रपुष्करमालागुणः ॥

सुग्रीवविभीषणौ । (अपवार्य्य)
अकाण्डशुष्काशनिपातरौद्रः
कष्टस्य धातुर्विषमो विवर्त्तः ॥
अस्माभिरार्य्यैः शपथैर्निरुद्धैः
कथं विलङ्घ्यः कथमासितव्यम् ?

वाली । रामभद्र रामभद्र !

रामः । आर्य्य अयमस्मि ।

वाली । यदासक्तं दैवादनभिमतसख्येऽपि हि जने
मया सख्यं प्राणैरतृणइव तस्याहमधुना ।
यदन्यत् साधूनां तव च गुणराशेः समुचितं
प्रहाणे प्राणानां तदपि हि यथाशक्ति विदधे ।

रामः । (सविनयलज्जाशोकस्तिष्ठति)

सुग्रीवविभीषणौ । (जनान्तिकम्) आर्य्य श्रमण ! कथमस्मत्कुलादिवास्माकं रामदेवादेष दैवविपाकः ।

श्रम । माल्यवता किलैवमिति । (उभयोः कर्णे कथयति)

वाली । वत्स सुग्रीव !

सुग्रीवो । (बाष्पस्तम्भं नाटयति)

वाली । ननु सुग्रीव वाः प्रातिकूलिकः संवृत्तः ।

सुग्री । (सकरुणम्) आर्य्यार्य्य प्रसीदाज्ञापय ।

वाली । वत्स कथय कावावाम् ।

सुग्री । गुरुः स्वामी च ।

वाली । त्वं तु मम कः ?

सुग्री । शिष्यः प्रेष्यश्च ।

वाली । वत्स कथय क आवयोरन्योन्यधर्म्मः ।

सुग्री । वशित्वं वो वश्यता च मम ।

वाली । (तं हस्ते गृहीत्वा) तर्हि दत्तोऽसि रामाय । रामभद्र नन्वेष गृह्यताम् ॥

रामसुग्रीवौ । कोहि पूज्यस्य गुरोर्वचनं न बहु मन्यते ?

विभी । अहो विस्तरस्थानेऽपि धर्म्मोपपत्तिविशुद्धः संक्षेपः ।

वाली । वत्स सुग्रीव अथ ब्रह्मपुत्रादाचार्य्याज्जाम्बवतः अधीतधर्म्मपारायणवचनेन कीदृशस्त्वया मैत्रीधर्म्म आगमितः ।

सुग्री । प्राणैरपि हिता वृत्तिरद्रोहो व्याजवर्ज्जनम् ।
आत्मनीव प्रियाधानमेतन्मैत्रीमहाव्रतम् ॥

वाली। रामभद्र तवापि भगवतः सहस्रकिरणान्वयपुरोहिताद्वसिष्ठादेष एव हि संप्रदायः।

रामः। आर्य्य अथ किम्।

वाली। तदनेन मैत्रीधर्म्मेण भवद्भ्यामन्योन्यस्य वर्त्तितव्यं मदनुरोधात् क्रियतामुपनिबन्धः अग्निसाक्षिकस्य समयो नाति वर्त्तते। संनिहित एवायं मतङ्गयज्ञाग्निः।

रामसुग्रीवौ। (अन्योन्यहस्तग्राहम्)

पुण्ये मतङ्गयज्ञाग्नौ सख्यं निर्वृत्तमावयोः।
ममैव हृदयं तेऽस्तु तवैव हृदयञ्च मे॥

वाली। रामभद्र अयं च वत्सो विभीषणस्त्वया प्रतिश्रुतलङ्काधिराज्य एव पुरतः श्रमणायाः।

विभी। (सलज्जाशङ्कम्) कथं ज्ञातोऽस्मि।

श्रमणालक्ष्मणौ। अहो चारचक्षुष्मत्ता।

रामः। अथ किम्।

विभी। तर्हि प्रसन्नं देवेन। (इति प्रणमति)

सुग्री। मयाप्यविदितः श्रमणावृत्तान्तः फलितस्त्विति तर्कितार्थोऽस्मि।

रामः। हे प्रियसुहृदौ महाराजसुग्रीवविभीषणौ एष वामिदानीं सौमित्रिः।

लक्ष्म। आर्य्यौ लक्ष्मणोऽभिवादयते।

उभौ। एह्येहि वत्स। (इत्यालिङ्गतः)

श्रम। अतिगम्भीरः सरसः स्वीकारः।

वाली वत्स विभीषण! तवाप्यलमिदानीं स्वार्थशालीनतया, एवंपरिणाममेवैतद्वस्तु। रावणो हि नास्त्येवेति मद्वृत्तान्तेनैव व्याख्यातम।
अपत्यस्नेहसाम्येऽपि पिण्डोपजीविनोविशेषतो रावणाहितोपस्थानं धर्म्मः स्वयं कथयितुं सम्यग् विभीषणस्य प्रेयसा योग इति मातामहस्य युक्तम्।
महान्तएव हि तादृशानामगाधसत्वानामविनयपरिस्यन्दितं जानन्ति। प्रचलन्ति हि मे प्राणाः तदवसानमपातस्थलमुपनयन्तुमां भवन्तः॥ नीलप्रभृतयः।

हा वीर हा मघवनन्दन मन्दराद्रि—
निष्कम्पसारजगदप्रतिमल्ल वीर।
उद्दर्पदुन्दुभिभनिशुम्भपप्रचण्ड—
दोर्दण्डमण्डल गतोऽसि हहा हताः स्मः॥

(इति रुदद्भिस्तैर्ह्रियमाणः परिक्रम्य)

वाली। भो महात्मानः प्लवङ्गपुङ्गवाः!

सुग्रीवाङ्गदयोः प्रभुत्वमिह यत् सौजन्यमेतद्धि वोमत्तोत्यैव तु नावधीर्य्यमनयोर्यद्वो महिम्नः चरम्।
प्राप्तः संप्रति रामरावणरणः स्नेहस्य निर्व्यञ्जक स्तस्मिन्नञ्जलिरेष शान्तमथ वा वीर्य्येषु वः केवयम्॥

त्रिजटा। कर्णार्वार्जितदिङ्मतङ्गजयुगद्वन्द्वोपमर्दाश्च ते
पुच्छास्फोटदलत् समुद्रविवरैः पातालझम्पाश्च ताः।
कापेयस्य च पौरुषस्य च तथा प्रेम्णो गरिम्णश्च यद्दोष्णामुन्मथितद्विषां सुसदृशं तन्मा स्म वो विस्मरत्॥

इति निष्क्रान्ताः सर्वे। आरण्यकं नाम पञ्चमोऽङ्कः।

अथ षष्ठोऽङ्कः ।

ततः प्रविशति विषण्णो माल्यवान् ।

माल्य। (सचिन्तम्) अहह रक्षःपतेर्दुर्विनयविटपिकोरकाः परितः प्रकीर्णा इव ॥

बीजं यस्य विदेहराजतनयायाच्ञाङ्कुरोऽपि स्वसुर्वीता तौ परिवञ्चितुं किसलयं मारीचमायाविधिः।
शाखाजालमयोनिजापहरणं तस्य स्फुटं कोरकाः
कोपाधीशवधोऽनुजस्य गमनं सख्यं तयोस्तेन च ॥

अयमचिरादेव फलोन्मुखोऽपि भवितेति मन्ये । यतो दृढबुद्धि रनागतं पश्यति (निश्वस्य) अहो ! वामता भागधेयानाम् ।

व्यसनेऽस्मिन् मन्त्रशक्त्या यद्यत् प्रतिकृतं मया ।
अलं तस्य यथा कार्य्यं तत्तत् प्रच्युतमात्मना ॥

(सानुतापम्) साचिव्यं नाम महते सन्तापाय ।

यत्किञ्चिद्दुर्मदाः स्वैरमाद्रियन्ते निरर्गलम् ।
तत्र तत्र प्रतीकारश्चिन्त्यो वक्रे विधावपि ॥

अहो ! दुरात्मनः क्षत्रियवटोः सर्वातिशायि चरितम् । यत्तथाविधशौर्य्यौद्धत्यं कपिचक्रवर्त्तिनं शरैः संयमयता किं नाम न विहितम् ? (स्मरणं नाटयित्वा) उक्तञ्च

किष्किन्धातः प्रतिनिवृत्तेन चारकेण यत् सीतामन्वेष्टु-
मनुदिशमभिद्रुद्रुवुः कपिपुङ्गवा इति ।

नेपथ्ये ।

भ्रान्तैः सप्ताधिकानां प्रविदधद्दरणैरर्च्चिषां चक्रवालैः
द्राग्वीरासामलक्ष्यप्रकृतिरतिसमुत्तप्तरौक्मालयेषु ।
अर्द्धप्लुष्टापसर्पद्रजनिचरभटोद्गाढ़कल्पान्तशङ्कं
लङ्कां प्रौढोऽकृताग्नः सह परिदलितोऽप्यस्त्रिकूटेन लीढे ॥

प्रविश्य पटाक्षेपेण संभ्रान्ता त्रिजटा ।

त्रिज । परित्ताअदु परित्ताअदु कणिट्ठमादामहो ।

सोरस्ताड़ं पतति ।

माल्य । वत्से ! अलं कातरतया किमिदमुच्चैरत्याहितम्?

त्रिज । (उत्थाय) कणिट्ठमादामह ! किं कहेमि मन्द-
भाइणी एसो क्खु कोवि दुट्ठवाणरो सप्पलं विड़ज्जि
असाअरं ख गमत्तएण तीरकक्खणाहरिणीक्खेबवि-
क्खित्तविविहरक्खसलोओ अक्खेण क्खु कुमालएस
अणुवन्धिज्जमाणो तस्सिं कहृन्तलीलं कदुअभन्ति
णिक्कन्तो ।

माल्य । (सखेदम्) किं नाम दग्धं नगरं हतोऽक्षः कुमारः?
अपि को नामायं कपिः स्यात् ! (सस्मरणम्) उक्तञ्च
चारकेण हनुमानवाचीं दिशमिति । अहह ! !
तूलदाहं पुरं लङ्कां दहतैव हनूमता ।
अपि लङ्कापतेस्तीव्रः प्रतापो निरवाप्यत ॥
वत्से ! अपि तेन सीताप्रवृत्तिरुपलब्धा ।

त्रिज। कधिट्ठमादामइ! पुरदो ज्जेव कोवि मक्कटपर-माणु तीए समं मन्तअन्तो दिट्ठो तीए वि उम्मोचिअ केसाहरणं अहिन्नाणं त्ति तस्स हत्थे समप्पिदं एत्तिअं जाणामि।

माल्य। किं न पर्य्याप्तम्? (साशङ्कम्) एतेनैव कपिपरमाणुना तावदेवमनुष्ठितम्। एवं परःशताः कोटयः श्रूयन्ते सम्प्रति सुग्रीवभुजबलपरिपालिते कपिसर्गे॥

त्रिज। (सवितर्कम्) कहं तारिसी सुउमारदंसणा वि सुसिणिद्ध व्वाहारा वि माणुसी वि सीदा अम्हाणं रक्खसाणं वि रक्खसी जादा।

माल्य। वत्से! युज्यते ऽपि।

प्रतिव्रतामयं ज्योतिः शान्तं दीप्तं च युध्यते।

(विमृश्य) अथवा किं नाम सा वराकी?

दुष्कर्म्मणां परीपाकः स्वयमेवैष दीप्यते॥

त्रिज। कधिट्ठमादामइ! पढमं क्खु दण्डकारण्णपेरन्तपरिट्ठिदविविहमहीहरप्पदेसेसु णिवासो ज्जेव अम्हाणं रक्खसाणं विहारा क्खु णिखिलम्मि जम्बुदीवे संपदं क्खु इह णअरे वि अक्खमो णिवासो कागदू को पडिआरो।

माल्य। वत्से! किमेवमतिकातरासि? पश्य

दुर्गोऽयं चित्रकूटस्तदुपरि नगरं सप्तधातुप्रकार—
प्राकारं दुस्तरैषा निरवधिपरिखाप्यब्धिरम्भंकयोर्म्मि।

(विमृश्य) अथवा किमनेन।

दोर्दण्डा एव दृप्यद्द्विपुदलनमहासत्त्वदीक्षाः प्रतीक्ष्या
रक्षोनाथस्य (वामाक्षिस्पन्दनं सूचयन्, सव्यथम्)
किं नो विधिरिह वचनेऽपरचमो दुर्विपाकः ॥

वत्से ! वत्सस्य कुम्भकर्णस्य निद्रासमसीम्नः कियदवशिष्टम्?

त्रिज । कणिट्ठमादामह ! अस्सिं ज्जेव कसणचउद्दसी-दिअहे चउट्ठ मासो परिसमत्तो ।

माल्य । कथमद्यापि विप्रकृष्टतमः किल प्रबोधकालः ? (सस्मरणम्) विमृश्यमाने तु दिष्ट्या कनिष्ठवत्स एव दूर-दर्शी यस्याविमृश्यकारितापि शुभोदर्का सुवङ्गशोऽपरभि-सन्धीयमाने कुलप्रतिष्ठातन्तुं तमेवोत् पश्यामि ॥

त्रिज । (ससम्भ्रमम्) कणिट्ठमादामह ! हद्धी हद्धी सन्तं पावं पडिहदममङ्गलं ।

माल्य । किमिति ?

त्रिज । कणिट्ठमादामहस्स सअं णअरअणीअणासो असस्सिं ज्जेव कस्सिं असमङ्गले ज्जेव विरमन्तो ।

माल्य । वत्से ! नैतदनुसन्धायोक्तम् । एवं किलावसीयते ।

यतः । न कुत्रापरन्यत्र प्रबलभवितव्यादयमहो
विशुद्धैवोत्पत्त्या पतति न च तत्प्राप्यधिषणा ।
यथा स्वैरं भ्राम्यन्निरवधि वियत्पर्यस्तशिखरं
व्युदस्यायं भास्वांस्तदनुगतयस्वाञ्छिरपि सा ॥

तदत्र प्रतीकारेषु केवलं मतिसन्धानजृम्भितमवशिष्यते । कृतमनेन । वत्से पश्येषि किमुपक्रममस्तावहेवो दशकन्धरः ।

त्रिज । कणिट्ठमादमह ! सामी क्खु संपदं सव्वतोभद्दं

णाम अट्टालअं आरुहिअ तीए रक्खसकुलकालरत्तीए अधिट्ठिदं असोअवणिअं ज्जेव पलोअन्ती चिट्ठदि । अस्सं अ दुहिमुहं पउत्ताए एसा पउत्ती सुदा एदं साअरबुत्तन्तं अणुहविअ किं वि हुम्मणा अन्ती सामिणी वि पड़िवोहेदुं तहिं ज्जेव पत्थिदेत्ति ॥

माल्य। वत्से ! स्त्रीत्वेऽपि वरं सा खलु देवी मन्दोदरी यन्मतिः प्रतिबोधनायोत्ताम्यति । न पुनर्देवो यः प्रतिबोधितोऽद्यापि न बुध्यते तदेहि तावदभ्यन्तरं प्रविश्य प्रणिधिकार्यं विचारयामः ॥

निष्क्रान्तौ ॥

इति विष्कम्भकः ।

ततः प्रविशति सोत्कण्ठो रावणः ।

रावणः । (सीतां विभाव्य)—

मुखं यदि किमिन्दुना यदि चलाञ्चले लोचने
किमुत्पलकदम्बकैर्यदि तरङ्गभङ्गी भ्रुवौ ।
किमात्मभवधन्वना यदि सुसंयताः कुन्तलाः
किमम्बुदडम्बरैर्यदि तनूरियं किं श्रिया ॥

(सस्मरणोल्लासम्) अहो! हलमुखविनिर्भिन्नविश्वम्भराविर्भूतदेवीविद्रुत्र मनुभवतो मम मनोरथेन चिराय फलितम् । (विमृश्य) अनुकूलस्य विधेः किलायं विश्वासः । (सगर्वम्) अथवा क एष विधिरपि ।

दिष्ट्वा ब्रह्माण्डमस्मादथ भुवनविभागादुदस्यापि विरिञ्चि-
ब्रह्माणं चाधिकृत्याप्रतिमरुचितरं स्वं प्रतापं यशश्च ॥
सूर्य्येन्दू संविधाय स्वयमधिकतरं निर्वृतः स्यामहं चेन्न
स्यादालस्यदोषः सकरुणमथवा कौतुकं मेत्रषु कोपः ॥

ततः प्रविशति मन्दोदरी चेटी च ॥

चेटी। दूरे भट्टिणी एदं अ रावणघोबाणमग्गदुआरअं
ता आरोहदु भट्टिणी।

मन्दो। (सोपानारोहणं नाटयित्वा, रावणं निरूप्य) कहं
एसो महाराअदसकन्धरो उवट्ठिदो वट्टदि।
(निर्व्वर्ण्य) कहं असोअवणिआसम्मुहं पलोएदि।
(सखेदम्) कहं दूरिसे विरिज्जवक्खा हिअए
संवुत्ते राअकज्जाणवक्खो लक्खीअदि महाराअ द-
सकन्धरो त्ति (उपसृत्य) जेदु जेदु महाराअ दस-
कन्धरो।

रावणः। (आकारसंवरणं नाटयित्वा) कथं मन्दोदरी ?
(इति पार्श्वे समुपवेशयति)

मन्दो। (तथा कृत्वा) महाराअ ! किं एत्थ चिन्तिदं ?

राव। कुत्र ?

मन्दो। रिज्जवक्ख आहिअए।

राव। (सोत्प्रासम्) कथं रिपुरस्मच्चलदभियोगस्थेत्यं, तं
ध्याव्यते देव्या ?

योऽहं द्वाभ्यां भुजाभ्यां स्वभुवि युगपन्मत्तदिग्दन्तिदन्तान्
रुद्वा दोर्भिश्चतुर्भिः सरभसमजितान् दिक्पतीनपरौत्सम्।

दीप्रवज्रादिचण्डप्रहरणपतनक्षुण्णवक्षस्त्वचो मे
तस्यापि प्रातिभाट्याद्रिपुरिति कलितः कोऽप्यपूर्व्वः प्रमादः ॥
भवतु तथापि श्रोतव्यं। देवि ! स कः ?
मन्दो। णिखिलवलीमुहचक्काणमदम्मुग्गीवाग्गेसरो सह-
कणिट्ठो दासरही रामो त्ति सुणीअदि।
राव। किं सहानुजस्तापसः। देवि! किं गतेन तेन तैर्वा स?
मन्दो। महाराअ ! समुद्दाओ क्खु संकीअदि। अवरंअ
साअरवेलासु सेणां णिसिवेसिअ चाउद्दो णेण साअरो
ण णिग्गदो भअवादो तदा तु (संस्कृतमाश्रित्य)
प्रायुङ्क्तास्त्रं स किञ्चिज्जलनिधिकुहरे यन्महिम्ना घनाद्री
दात्यत्याहृत्य चक्रभ्रममखिलमभूत् क्वाथतः शोणमम्भः।
उन्मूर्च्छन्नक्रचक्रं झटिति परिदलत्कच्छपौघं प्रमुह्यद्भूयः-
प्रायोमनुष्यं स्फुटदतुलरवं प्रस्फुटच्छङ्खशुक्ति ॥
राव। (सावज्ञम्) किं ततः ?
मन्दो। महाराअ ! अदो अ पुंखमेत्तपेक्खिज्जमाणति-
क्खसरणिअरपज्जलिदसरीरेण णक्कमिअसलिलादो
सवाहवड्‌डणं अब्भत्थिअ मग्गो उवदिट्ठो साहसिएस
चण तेण साहिज्ज बित्ती सुणीअदि।
राव। (सहासम्) अस्तु श्रूयते। देवि ! कीदृशः ?
मन्दो। महाराअ ! वलीमुहसहस्साणीदेहिं महीहरेहिं
सेदु णिम्मीअदि।
राव। देवि ! विप्रलब्धासि केनचित्। अकलितगाम्भीर्य-
महिमा किलायं पाथोनाथः।

जम्बुद्वीपेऽथ वान्येषु द्वीपेष्वपि महीधराः।
यावन्तस्तैः कुक्षिकोणोऽप्यस्य न भ्रियते किल॥

अपिच। साहसिकेनेति वदन्त्या देव्या विस्मृतप्रायं।

मत्साहसे तु—

उत्पुष्पङ्गलधमनिस्फुटप्रसर्पत्
प्रत्यग्रक्षतजझरीनिवृत्तपाद्यः।
हर्षाश्रुप्रचुरमधुस्मितस्फुटश्रि-
वक्त्राब्जार्चितचरणः शिवः प्रमाणम्।

मन्दो। महाराअ! ओधारेहि किं वि अम्हारिसो रमणा कस्स वि बलीमुहस्स हत्थपुणदो उवरि ज्जेव चिट्ठंदि ते महीहरा जलम्मि त्ति।

राव। (सशिरःकम्पम्) इदं तदप्रतीकार्य्यं मौग्ध्यप्रमदानां यद्ग्रावाणोऽपि प्लवन्त इति। देवि! किं बहुनोक्तेन श्रुतं मे जानाति श्रुतिकविरथाद्यां सहचरः

स प्राच्या धैर्य्यं चाग्रनिरय यशोऽदस्त्रिभुवनम्।
बलं कैलासाद्रिः किमपरमहो! साहसमपि
चरत्कीलालाम्भः स्नपितचरणः खण्डपरशुः॥

(नेपथ्ये महान् कलकलः)

मन्दो। महाराअ! परित्ताहि परित्ताहि।

(इति सत्रासमुदीक्षते)

राव। देवि! अलं शङ्कया।

(पुनर्नैपथ्ये)

भो भो लङ्काद्वाररक्षिणो राक्षसगणाः!

दत्त द्वाराणि तूर्णं सरलतरगुरुस्तम्भसारार्गलानि
क्षिप्यन्तां शस्त्रजातं तदुपरि नयत स्वान्वयांस्त्रावधत्त।
रुध्यध्वं निर्विशामून् शिशुयुवतिजनान्वीवधांश्चाद्रियध्वं
प्राप्तः सुग्रीवमुख्यप्लवगपरिवृतः सानुजो रामभद्रः॥

(नेपथ्याद्बहिः प्रविष्टा प्रतीहारी)

प्रतीहारी। भट्ट एसो पडीहारभूमिए चिट्ठदि सेणा-
वइ पहत्थो विण्णविदुकामो।

राव। कथं सेनापतिः प्रहस्तः ? प्रवेशय।

प्रती। तथा (इति निष्क्रान्ता)

(ततः प्रविशति प्रहस्तः)

प्रह। अहो ! मनुष्यपोतस्य तावदत्यूर्जस्वलं चरितम्।
तथाहि। भीमं गोष्पदवद्विलङ्घ्य परितः कल्लोलमालाकुलं
पाथोनाथमुपेत्य सत्वरतरं लङ्कानिबद्धेक्षणः।
स्कन्धावारमसौ निवेश्य विषमे सौवेलमूर्द्धि स्वयं
कैश्चिद्वानरपुङ्गवैः परिवृतोऽध्यास्ते पुरःप्राङ्गणम्॥

(पुरो निरूप्य) कथमयं लङ्केश्वरः ?

राव। भद्र सेनापते ! किंहेतुरयं कलकलः ?

प्रह। (स्वगतम्) कथमद्याप्यनभिज्ञ एव देवः। भवतु
कार्यमात्रं विज्ञापयामि (प्रकाशम्)
पुरं निःशेषघटितं कपाटद्वारमावृतम्।
रक्षा चाप्तैर्भक्तिमद्भिः कौणपैः परितः कृता॥

राव। किमिति ?

प्रह। (स्वगतम्) कथं सैवावस्था ? भवतु (प्रकाशम्) देव!

लङ्केश्वर!। मनुष्यपोतमात्रेण सानुजेन पुरी तव।
रुध्यते स्म यथासारं वीवधाद्यपि दुर्लभम्॥

प्रविश्य प्रतीहारी।

प्रती। भट्ट एसो कोवि वलीमुहो रामस्स दूदो त्ति
भणिअ पड़ीहारदेसे चिट्ठदि॥

राव। (सावज्ञम्) वलीमुखः। प्रवेशय।

प्रती। तधा। (इति निष्क्रम्याङ्गदेन सह प्रविश्य तं प्रति)
एसो भट्टो उपसप्प।

अङ्ग। (उपसृत्य) जयति जयति परम माहेश्वरो लङ्केश्वरः।

राव। सुग्रीवानुचरो भवान्?

अङ्ग। नहि नहि।

राव। तर्हि कस्य?

अङ्ग। लङ्केश्वर! श्रूयतां योऽहं यदर्थमागतश्च।
दृप्यद्राक्षसचक्रकाननमहादावानलस्याज्ञया
दूतो दाशरथेस्तदीयवचसा त्वामागतः शासितुम्।
सीतां मुञ्च भजावरोधनसुहृद्दायादपुत्रान्वितः
सौमित्रेश्चरणौ नचेत्तदिषुभिः शासिष्यसे दुर्म्मदः॥

राव। (सहासम्) वलीमुखोऽपि वाचाटः किं वक्तव्यम्?

अङ्ग। अहं यत् किञ्चित् स्यां त्वन्तु सिद्धान्तमेवावधारय
तस्मादाब्जनखं किं वा तत्तीक्ष्णेषु सुखं नताः।
सप्टारस्तेऽद्य मूर्द्धानस्तयोरभिमतं वद॥

राव। (सक्रोधम्) कः कोऽत्र भोः यत्किञ्चिद्वादिनोऽस्य
मुखं संस्कुर्य्यात्।

प्रह। देव! दूतः किलायं किमत्र क्रोधेन।

राव। एतन्मुखसंस्कारएव तपस्विनः प्रत्युत्तरीकरणम्।

अङ्ग। (उद्रोमकूपस्फुरणमभिनीय)

यथास्त्रङ्कर तीक्ष्णक्रकचविषमक्रूरनखर-
प्रगल्भव्यापारप्रमथितशिरोबन्धशिथिलैः।
शिरोभिस्ते दिग्भ्यो बलिमनुपहृत्यैव किमहं
निवर्त्तेयत् स्वां चेन्न रघुपतिदौत्येन परवान्॥

(इत्याप्लुत्य निष्क्रान्तः)

राव। निरूप्य अहो! जातिसुलभं चापलमप्रतीकार्य्यम्।

प्रह। देव! निदेशाचरनालिकापरिग्रहायोत्कण्ठते हृदयम्।

राव। किमत्रापि प्रष्टव्यो निदेशः?

चोटयन्तामभितोऽर्गलानि भुवनप्रख्यातसारोद्धतैः
पाटयन्तां परितोरणानि च परव्याक्षेपिभी राक्षसैः।
मथ्यन्तां रिपुघस्मरप्रहरणं विक्षोभ्य भङ्ग्या भुजाः
खण्डयन्तां च मुकुविल्गनदृष्टयोत्थानोत्कटा मर्कटाः॥

प्रह। यदाज्ञापयति महाराजः (इति निष्क्रान्तः)

नेपथ्ये महान् कलकलः

सर्वे। ससंभ्रममाकर्णयन्ति

पुनर्नेपथ्य

वध्यन्ते ऽश्वपपुङ्गवाः प्रतिभयाभोगैः प्लवङ्गाधिपै
वध्यन्ते च वितर्द्दिकाः प्रतिदिशं क्षत्तेरदोमूर्द्धभिः।

छिद्यन्ते च वहिः प्रपित्सव द्रुमे मध्येकथान्याः क्षणाद्
भिद्यन्ते पुरगोपुराः प्रतिदिशः चिप्तैश्च गण्डोपलैः ॥

राव । (ऊर्द्धमवलोक्य सक्रोधमुत्प्रेक्ष्य च) कथमेते तपस्विपक्षपातादनात्मज्ञा वासवपुरःसरा दिवौकसोऽपि मत्सरिणो विक्षुभ्यन्ते । तद्देवि ! त्वमभ्यन्तरे प्रविश । अहमपि तावत् ।

कैश्चिद्दोर्भिः प्रमत्तान् प्लवगपरिदृढान् दिक्षु विदिक्षु दच्चै
रन्यैः पिष्ट्वापि युद्धाभिनयविधिनठौ तौ तपस्विप्ररोहौ ।
शिष्टैः क्रुद्धा स्वचेतः प्रतिफलित इथा रन्ध्रमात्र प्रविष्टान्
दुष्टांस्त्रैविष्टपानप्यपगतकरुणास्तैर्विभर्ज्मि स्वकाराम् ॥

(इति विकटं परिक्रम्य निष्क्रान्तः)

ततः प्रविशति रथेन सपरिवारो वासवः सूतश्च मातलिः

मात । देव दिवस्पते ! यथा तावदधिलङ्केषः

संवर्त्तप्रकटविवर्त्तसप्तपाथो
नाथोर्म्मिव्यतिकरविभ्रमप्रचण्डः ।
निर्घोषः स्फुरति भृशं परःसहस्र
व्यावल्गत्प्रबलगतागतास्त्रपाणाम् ॥

तथा तर्कये युयुत्सया निर्यियासति नक्तञ्चरचक्रवर्त्तीति ।

वास ! सूत ! पश्य पश्य

दृढतरमभियोगं वीक्ष्य रक्षोविनेता
सह तनुजसगर्भप्रेष्यरक्षःसहस्रैः ।
सरभसमरराणि द्रागपावृत्य विद्रा-
वितनिखिलवनौका निर्गतोऽयं नगर्याः ॥

शब्दश्रवणं नाटयित्वा । आः क एषः कौवेर्य्याः ककुभः कणत्कानककिङ्किणीजालमालिना विमानेन सरभसमित एवायाति ।

सूत । निर्वर्ण्य देव ! भवतैव गन्धर्व्वराज्याधिपत्याभिषेक कृतमहाप्रसादश्चित्ररथः ।

ततः प्रविशति विमानाधिरूढश्चित्ररथः

चित्र । जयति जयति देवराजः ।

वास । गन्धर्व्वराज ! समरदिदृक्षानिर्भरं किं चेतः ?

चित्र । तदप्यन्यदपि ।

वास । किमन्यत् ?

चित्र । अलकेश्वरनिदेशः ।

वास । कीदृशः ?

चित्र । दुर्बोधो जनिदिवसान्मम प्ररूढः

कोऽप्याधिः प्रबलतमोऽथवा विलोक्याः ।

तस्येदं निधनदिनं विधेर्विलासात्

कल्याणी परिणतिरस्तु वान्यथा वा ॥

तदवगन्तुमहं प्रहितः ।

वास । सकुल्यानामप्येष मनोरथः ।

चित्र । किं चित्रं सहजाः किल ते मिथः भ्रातरः कृतिमतापि निधिपुष्पकादिहरणप्रवृत्तैर्दृष्टैस्तस्य सुप्रथिता ।

अथवा । यावांल्लोक्यं किल जन्तुजातं

तत् सर्व्वं मस्याद्भुतदश्चरितैः ।

कदर्थितं श्रीरघुनन्दनस्य
प्रीत्या विधत्ते विजयप्रतीक्षाम्॥

वास । निरूप्य गन्धर्वराज ! यदिदमधित्यकातः सुवेलाद्रेरकाण्ड एव प्रबलकिलिकिलाकोलाहलमुखरितहरिन्मुखं वलीमुखचक्र मक्रममेवोच्चलितम तथा मन्ये पतितमेव प्रहरणैरिति ।

चित्र । देवराज ! पश्य पश्य

अयं रक्षोनाथः क्षितिधरशिरोबन्धुरतरे
रथे तिष्ठन् प्रष्ठः प्रधनरसनिष्णातमनसाम् ।
गुरुर्ज्जीवाघोषैर्बधिरयति दिक्प्रान्तशिखरि-
प्रतिध्वानाध्मातैर्गगनविवराभोगमभितः ॥

वास । गन्धर्वराज ! न तत्तावतत्तावदनयोर्वीरयोरुचितः परिकरः । (सावेगम्) सूत सूत सांग्रामिकं मे रथमुपहर रामभद्राय । अहमपि गन्धर्वराजाधिष्ठितं विमानमेवाधितिष्ठामि ।

(तथा करोति)

सूत । यथाज्ञापयति देवराजः । (इति निष्क्रान्तः)

चित्र देवराज ! कथमतिसन्धेयं तुमुलम् । तथाहि,

रक्षोभिर्विपिनौकसां परिदृढैरारादपास्तक्रमं
मुष्टामुष्टि कचाचिक प्रहरणप्रक्षेपरूढात्मभिः ।
प्रारब्धं रणकर्म्म दुर्द्धरमिथोनिष्पेषशौर्य्यद्रुपु-
निष्पूतास्रभरीभिरेव सरणि दुःसञ्चराभूद्यया ॥

अपि च। वीराणां कण्डतुण्डप्रविघटनपटूत्स्कारदोर्दण्डखण्ड-

व्यापारक्षिप्यमाणप्रतिभटविकटाटोपवर्ष्मप्ररूढः ।
कूटः कोऽप्येष युद्धाजिरभुवि जरठस्त्रित्रकूटांशुकारी
लीयन्ते यत्र शत्रुप्रपतनविवशाः कोटिशः शूरकीटाः ॥

वास। गन्धर्वराज ! द्रुत द्रुतः ॥

प्रासप्रोतप्रवीरोल्लणरुधिरपराकृष्टवृकाजिघत्सा
धावद्गृध्राधिराजप्रतिमतनुरुहच्छायया वारितोष्णाः ।
विश्राम्यन्ति क्षणार्द्धं प्रधनपरिसरेष्वेव मुक्ताभियोगा
वीराः शस्त्रप्रहारव्रणक्षररुधिरोद्गारदिग्धाखिलाङ्गाः ॥

द्रुतोऽपि। प्रतीच्छन्ते वीराः प्रतिमुखमुरोभिः सरभसं
विपक्षाणां हेतोः प्रतिनियतधैर्य्यानुभवतः ।
विटीर्णत्वगभारादलितपिशिताच्छिन्नधमनि-
प्रकाण्डास्थिस्नायुस्फुटतरविलक्ष्यान्त्रनिवहाः ॥

चित्र। देवराज ! अपूर्व्वोऽयं रक्षपतेः संग्रामान्तरणसर्गः ॥

तथाहि। प्रेक्ष्याः संग्रामसीमन्यनुजशतवृतो मेघनादोऽपि पार्श्वे
वामे ऽन्यत्र प्रवीरेष्वतिविषमदोद्दोधितः कुम्भकर्णः ।
कैकस्या बन्धुवर्गोऽपरयमतिविकटः पृष्ठतस्तिष्ठमानो
ध्यास्ते मध्ये निषण्णो रथशिरसि भृशं विन्ध्यग्रावदूर्विगाढः ॥

वास। गन्धर्वराज! एवमभियोगोद्धुरं द्विषन्तमभिवी-
क्ष्यापि निष्प्रकम्प एव रामभद्रः। अथवोचितमेवै-
तत्। यतः

न कम्पन्ते झञ्झामरुति किलवाति प्रतिदिशं
समुन्मूर्च्छत्सारा: कुलशिखरिणः किञ्चिदपि ते ।

न मर्य्यादां तेऽपि प्रतिजहति गाम्भीर्य्यगरिम-
स्फूरद्व्रह्माण्डोऽकलितमहिमानोऽम्बुनिधयः॥

चित्र। देवराज! पश्य पश्य।

भक्तिप्रह्वं कथमपि यवीयांसमुत्सृज्य चापा-
रोपव्यग्राङ्गुलिकिसलयं मेघनादक्षयाय।
लक्षीकृत्य प्रधनकुशलं सानुजं राक्षसेन्द्रं
जीवां भूयो रघुपतिरिषा स्पर्शतः संस्करोति॥

कथमेतदतिदुष्करमिव मन्ये? तथाहि—

आक्रम्यैकैकमेते रजनिचरभटाः कोटिशः शस्त्रवर्षै-
र्भास्वद्वंशप्ररोहं पिदधति परितः सत्क्रियायौगपद्यात्।

अथवा किन्नाम दुष्करम्।

एतावपुत्रत्वभावात्कलितमहिमप्राभवौ युद्धभूमा
विख्याते शत्रुशस्त्रप्रविदलनफलस्पष्टवाणाभियोगौ॥

(समन्ततोऽवलोक्य) अहो कथमेते वनौकसोऽपि
महति सपत्नसङ्गरे स्वाभियानयोगमेव ख्यापयन्तः
पक्षपाः केवलं रामभद्रपादमूलमासेवन्ते।

तथाहि। सुग्रीवः स्यन्दनस्याग्रे सोऽङ्गदः पृष्ठतः पुनः।
पक्षपा जाम्बवान् भावौ लङ्काधीशोऽपि पार्श्वयोः॥

(विचिन्त्य) हनूमान् पुनः कनीयांसं काकुत्स्थम्। (सवि-
मर्षम्) वरमेत एवोभयथा रामभद्रपादपद्मोपसेविनः।
यतस्तावदेतेषाम्—

स्वामिभक्तिश्च धैर्यञ्च व्याख्याते मातमक्षतम्।
रक्षोऽभियोगस्त्वन्येषां दृश्यते दैन्यमप्रलम्॥

वाम। गन्धर्वराज! मानुषे लोके वात्सल्यं नाम केवल-
मखिलेन्द्रियवशीकरणचूर्णं मुष्टिः। यतः
सौमित्रिः कृतहस्ततामभृतिभिर्न्यूनो न कैश्चिद्गुणैः
सारेणापि पुनः प्रसिद्धमहिमा शौर्य्याग्रणी रावणिः।
इत्थं तुल्यतरे किल व्यतिकरे रामस्य रक्षःप्रभो
रान्योन्यं शरवृष्टिरेव वलते दृष्टिस्तयोर्वत्सला॥
चित्र। देवराज! युक्तमेवैतदेवं वात्सल्यमनुरुन्धन्ते किल
महात्मानः (साद्भुतौत्सुक्यम्) पश्यतु देवराजः।
सौमित्रेर्बाणवज्रैरधिकतरममी मर्म्मवेध प्रविद्धाः
धावन्तः क्ष्माधरेन्द्रा इव रजनिचराः शेरते युद्धसीम्नि।
रक्षोनाथोऽपि पुत्रान् कतिचन पतितान् वीक्ष्य रामाभियोगं
संत्यज्यानिष्टशङ्की निपतति तरसा मेघनादोपकण्ठम्॥
तदेतदत्याहितमाशङ्के।
वाम॥ गन्धर्वराज! किमत्र नामात्याहितम् अपरिच्छेद्य-
महिमानः किलैते ककुत्स्थकुलप्ररोहाः। तथाहि—
परःसहस्रं रजनीचरेन्द्रा यथास्य वीरस्य किलैकलक्ष्यम्
तथा रणेष्वद्भुतवीरगोष्ठीभूषायमाणो दशकन्धरोऽपि॥
चित्र। देवराज! बहुभिरेकस्याभियोगेऽपि शुभोदर्कंतेत्येतद-
बहुव्यक्तिनिष्ठम् (सचमत्कारम्) इतोऽवधत्तां देवराजः।
रक्षोनाथे सरभसमितो निर्गते विग्रहेच्छुः
क्षुभ्यत्युच्चैरघुपतिशरैः कीलितः कुम्भकर्णः।
कुम्भोऽप्येतां पितुरुपगतां वीक्ष्य वश्यां वपुष्मान्
गर्व्वैः किं वा निपतति जवाज्जङ्गमः क्ष्माधरेन्द्रः॥

(साद्भुतम्) अहो छिद्रसञ्चारिता मर्कटजातेः । यतः

उद्दिश्याराद्दशरथकुलाङ्कूरमाद्यं पतन्तं

सद्यः कुम्भं व्यधभुवि कपिः कोऽपि मध्ये रुरोध ॥

(सविशेषं निर्वर्ण्य) कथं सुग्रीवएव (सविचिकित्सम्)

दोस्तम्भाभ्यां सरभसमथापीड्य विक्षिप्य भूमौ

क्रान्त्वापेत्रनं पतिषविवशो साषपेषं पिपेष ॥

(साशङ्कम्) एतन्निरीक्ष्य निपपात च कुम्भकर्णः

सुग्रीवमुग्रतरविद्रुतिरग्रहीच्च ।

उन्मोच्य सोऽपि निपुणः स्वममुष्य नासां

लज्जां स्वसुश्च युगपत् किल निश्चकर्त्त ॥

वास । गन्धर्वराज ! इत इतः ।

लघुरघुपतिरेष राक्षसाणा-

मधिभुवि किञ्च कुमारमेघनादे ।

किमपि चरितमद्भुतं व्यतानीत्

सपदि यथा प्रतिबान्धतामधत्त ॥

अहह ! ! इदमतिदुष्करं प्रतिसंविधानमापन्नितमस्य रघुशिशोः ।

तथाहि ।

यावन्मन्त्रप्रभावादनधिगतगतीन् मेघनादप्रणुन्नान्

दुर्मोचान्नागपाशान् विहगपरिदृढास्त्रप्रयोगाद्व्यधूनोत् ।

तावद्रक्षोविनेता पुनरतिरभसं मर्म्मणि क्रोधभूम्ना

गाढं विद्धः शतघ्न्या हनुमति सहसा मोहनिघ्नोन्यपप्तत् ॥

चित्र । देवराज ! अयमत्राद्भुततरो विमर्दः । यदा तु

भ्रातुर्मोहमधिगम्य भाविलङ्केश्वरादक्रममेवकरुणावीरा-
नुभावभावितचित्तवृत्तिस्तथाविधस्यापि दर्शनोत्सुकः
समवरुद्ध्यत परितः कुम्भकर्णप्रमुखया रक्षःपृतनया तदा
पुनरिदमेव प्रत्यकार्षीत्। तथा हि—

पुरां जेता पूर्व्वं त्रिपुरविजये यामुदवहत्
स्थितिं तामेवायं रघुपतिरुपाश्रित्य वपुषा।
क्षणाद्रक्षोनाथानुजमिषुभिराच्छिद्य कर्णौ
चमूं भस्मीकृत्याप्यनुजमभियात्युत्सुकतमः॥

(निर्वर्ण्य) अहो वात्सल्यमहिमा रघुपुङ्गवस्य! येन पुन-
र्विषयीकृतमात्मानमेवानुजस्यावस्थामभिजानाति स्म॥
(परितो निरूप्य। सहर्षम्) दिष्ट्या स्वस्ति रघुकुल-
कुमाराभ्यामेताभ्यामुत्पश्यामि। यतस्तावदेतयोरस्मिन्व्य-
सनमहार्णवे यातुधानाधीशेनापि सपरिवारेण कुम्भकर्ण-
वधात् सम्भ्रान्तम्॥
(पुनरेतौ निर्वर्ण्य) कथमद्यापि प्रमूर्च्छावेव रिपुमोयान-
व्यतिकरस्तावदापतितः। यतः।

बद्धक्रूराणि रक्षांसि रिपवस्तद्वशाः स्वयं।
एषावस्थापि कपयः सहायास्तेऽपि विक्लवाः॥

तत् किमुपक्रमं दैवमत्रेति न जाने॥
वाम। गन्धर्वराज! किमेवमाशङ्कसे? पश्य। जीवत्प्रति-
बोधितः किलायमचिन्त्यमहिम्नां प्रथमः प्राभञ्जनिः।
सम्प्रति—

उत्स्फूर्ज्जद्रोमकूपः प्रलयपरिमिलत्पांशुवर्षानुकारी
कश्चिद्भुग्नाग्रपुच्छाप्रतिमविचलनापास्तनक्षत्रचक्रः।
भूम्नौत्सुक्यानुरूपव्यवसितिरधिकं पर्य्यवप्लुत्य गत्वा
क्वापि प्राच्यः क्षणार्द्धात् कमपि गिरिमसावाहरन्नाजगाम॥

चित्र। (विभाव्य सोल्लासम्) देवराज! पश्य।

यथा चन्द्रालोकं कुमुदविवहस्सुग्धकमणिं
दृषत्सारस्तत्त्वाम्ततमपि भवाम्भोनिधिगतः।
तथा सम्भाव्यैतौ हनुमदुपनीताद्रिमरुत
झटित्युज्जृम्भेते किमपि गहनो वस्तु महिमा॥

(दक्षिणतो विभाव्य) कथमेष लङ्केश्वरः? कल्पावसान-
निर्म्मर्य्यादं पाथइव पाथोनाथस्य राक्षसबलमाकर्षन्
पुनरभ्यमित्रमेति।

(विलक्ष्य) सम्प्रति तु धर्म्मयुद्धसम्भावनाप्रतिहतबहुतर
प्रधानव्यक्तिरावणमेघनादप्रेप्रमेतद्राक्षसबलमेताभ्याम-
वगणितमित्येतावप्युभौ न गणयन्ते परःसहस्रमप्यस्य
कीटाः। (पुनर्लक्ष्मणं निर्वर्ण्य) एवं तु—

शाणोत्कीर्णो मणिरिव घनाम्भोदमुक्तो विवस्वा-
न्निः कोशोऽसिर्झटिति विगलत्कञ्चुकः पन्नगेन्द्रः।
दीव्यत्युच्चैर्लघु रघुपतिः किन्न वा स्यात् किमन्यद्
दिव्यौषध्या जयति महिमा कोऽप्यचिन्त्यानुभावः॥

(निरूप्य) कथं प्रक्रान्तमेव कपिराक्षसनासीरचरयोर्भ-
टयोः पुनरायोधनम्। तथाहि,

शितैर्बाणैरेके मृधभुवि परे तीक्ष्णनखरैः
क्रियासातत्येनाप्यहमहमिकाक्रान्तमनसः।
मिथो विध्यन्ति स्म प्रबलतमसम्मर्दविदलत्-
चितिक्षोदःपिष्टातकमुरभिवक्षस्तटभृतः॥

(सविशेषं निरूप्य) तावदन्तरमनयो र्बलयोरधिगम्य-
मानं प्रातः सन्ध्यायां यावदन्धतमसारुणालोकयोः।
तथाहि,

प्रतिक्षणमियं रक्षःपृतना क्षीयतेतराम्।
यथा तथा प्लवङ्गानामनन्तगुणतैधते॥

वास। गन्धर्वराज! पुनरितो महत् कदनमुपक्रान्तम्।

रक्षोनाथो रघूणां त्वरितमधिभुवा रावणिर्लक्ष्मणेन
द्वन्दीभूय प्रहृष्यद्भुजबलमहिमाविष्कृतेष्वासशिक्षौ।
दिव्यास्त्राणां प्रयोगप्रतिकृतिमुचितां चाप्नुवानौ मिथोऽस्म
मूर्च्छत्कल्पावसानज्वलनपरिभवं सैन्ययोः पर्य्यदाताम्॥

चित्र। देवराज! दुरवरोधोऽयमनयोर्महावीरयोर्मिथो-
विमर्दः। तथाहि,

क्ष्वेडाभिः ककुभः पृषत्कनिकरैर्व्योम द्विधा खण्डितै
र्देहैर्विद्विषतां धरातलमपि प्रच्छादयन्तौ चिरम्।
कुर्व्वातेऽतुलाविलेक्षणप्रथान्येताबकाण्डोद्गर-
द्रोमाञ्चानि सवेपथून्यपि मुहुर्वर्ष्माणि नः पश्यताम्॥

(सविशेषविभाव्य) कथं प्रत्यक्षानुमानाभ्यामुपलभ्यमान-
मेकमेव वस्तु विप्रकृष्टान्तरं सम्पद्यते। तथाहि,

अस्मादात्रणवृत्ताद्राघववृत्तं तु दशगुणं वीरं।

अनुमन्येऽनन्तगुणं पार्श्वं पतत्कौणपेन्द्रविनिपातैः ॥

(परितो निरूप्य, सकुतुकाश्चर्य्यम्)

यावन्तो रजनीचराः प्रहरणोद्घूर्णद्भुजाकेतवो
युध्यन्तोऽभिमुखाः स्फुरद्भुजमदाध्माताः पुरो निर्गताः।
प्रत्विष्वाशुगजालपच्चपवनाधूते प्रतापानले
चित्रं दाशरथेः चणाच्छलभतां यान्ति स्म सर्व्वेऽपि ते॥

(सविमर्शम्) एव किलेयं पाञ्चभौतिकी सृष्टिः।

त्रैलोक्यमन्यपर्य्याप्तं रचसां स्रष्टुमप्यदः।
येषां ते केवलं भूमौ विलिल्युः पश्चतां गताः॥

वास। गन्धर्व्वराज! पश्य विस्मयनीयविप्रलम्भौ किलामू रामरावणौ। यतः—

एताभ्यां राघवाभ्यां सकुतुकभिषुभिश्छिद्यमानेषुमूर्द्ध-
स्वेकस्यैकोऽप्यनन्तः क्रिमु सरसगुणौ वर्णनीयौ परस्य।
एतत्संपश्यतोरप्यतिचिरमनयोः कोऽप्यचिन्त्यः प्रभावो
यतोत्साहो न धैर्य्यं विरमति न शिरश्छेदतः पत्त्रिणोऽपि॥

(नेपथ्ये)

भो भोः रामभद्र! किमद्याप्युपेक्षसे दुर्वृत्तमेनम् कथं वैकक्रिया साध्यमेतावन्तमर्थम्? अवधत्स्व तावत्—

भवान् सीतां लोकस्त्रिभुवनगतः प्रीतिमुचितां
कनीयान् पौलस्त्यः पुरममरतां स्वां पुनरयम्।
किमन्यान्यत् साचात्कृतपरमतत्त्वो मुनिगणः
प्रसादप्रोन्मीलन्मुदि मनसि शान्तिं च लभताम्॥

चित्र। (निशम्य) कथमेष दिव्यर्षिगणोऽपेरतयोर्वधाय

राघवौ त्वरयति ? अथवा दुष्टप्रशान्तिः कस्य न मनःप्रीतौ ? (ससम्भ्रमाङ्गुतौत्सुक्यम्) देवराज ! पश्य आभ्यां ब्रह्माच्युतास्त्रसमरणसुरभिभिमार्गणै राघवाभ्यां मूर्द्धानौ चिच्छिदाते रजनिचरपते रावणस्य क्रमेण । पश्चाद्रुक्षः कबन्धौ मृधभुवि विवशः सोऽपि रक्षोऽवरोधः क्षोण्यां श्रीदाशरथ्योः शिरसि च वियतः पुष्पवर्षं पपात वास । (नेपथ्याभिमुखमवलोक्य । सोल्लासम्) गन्धर्वराज! पश्य तावदेते किल त्रिभुवनशत्रोर्दशकन्धरस्य निधनवृत्तान्तश्रवणेन प्रमोदनिर्भराः सहमहर्षयः सुमनसः कमपि महोत्सवमनुबुभूषन्तो मामेव प्रतीक्षन्ते तद्गच्छाम्येतेषां मनोरथसम्पादनाय त्वमप्येतद्वृत्तान्तनिवेदनेन प्रियसखमलकेश्वरं प्रीणय ।

(इति परिक्रम्य निष्क्रान्ताः सर्वे)

इति महावीरचरिते षष्ठोऽङ्कः ।

सप्तमोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति शोकाकुला लङ्का)

लङ्का । (साक्रोशम्) हा महाराअ दसकन्धअ तेल्लक्कवीरलच्छीपड़िग्गहदुल्ललिद ! हा सअलरक्खसलोअपड़िवालणसमत्थदुक्खदभुअदण्ड ! हा पसुबइपादजुअलच्चणोवजुज्जन्तमुहपुण्डरीअ ! हा केकसीपुत्ततिलअ । हा बन्धुअणवच्छल कहिं गए तुमं पेक्खिदव्वो ! हा कुमार कुम्भकर्ण्ण ! हा वच्छ मेहणाह कहिं सि देहि मे पड़िवअणं (परितो विलोक्य) कहं कोबि ण मन्तेदि? (ऊर्द्धमवलोक्य) हा दुट्ठदेव्वदुल्ललिअ कीस एव्वं परिणदं सि अहवा को एत्थ भवदो उवालम्भो अत्तणो एव्व दुच्चरिदं एदं बिपरिणमेदि ।

(इति सानुक्रोशं रोदिति)

(ततः प्रविशत्यलका)

अल । अहो कथमस्य रक्षःपतेरपूर्व्वः कोऽप्ययं दशापरिपाकः ! यदेतावानपि रक्षः सर्गः क्षणेनैव विभीषणमात्रशेषः संवृत्तः ; शब्द श्रवणं नाटयित्वा परिक्रम्य ! कथं कनीयसी मे भगिनी प्रत्यग्रभर्त्तृविरहव्यथाविधुरा क्रन्दन्ती लङ्का? (उपसृत्य) भगिनि ! समाश्वसिहि समाश्वसिहि ।

लङ्का। विभाव्य कहं बहिणिआ मे अलया ?

अलका। भगिनि ! समाश्वसिहि समाश्वसिहि। एवं किलेयं लोक यात्रा।

लङ्का। अयि बहिणिए कुदो मे आस्सासो, जुवइजण-मेत्तसेसा सम्वुत्त म्हि, एको उण कुलतन्तू कुमार-विहीसणो क्खु चिट्ठदि त्ति सुणीअदि, सोवि मन्दभाइणीए अधम्मदाए रिउपक्ख जेव्व सेअदि।

अलका। अयि भगिनि मामैवं, न खल्वस्माकं स रिपुपक्षः।

लङ्का। कहं विअ।

अलका। यस्य रिपुः स गतस्तच्च गतं, संप्रति तु निसर्ग-सुहृदस्माकं त्रिभुवनप्रसिद्धसम्बन्धो दाशरथिः।

लङ्का। आश्चर्य्यं। कहं ईरिसो वि।

अलका। ईदृश एव !

लङ्का। कहं अज्ज सामिसु ईरिसो विपरिणादो ?

अलका। अप्यननुसन्धाने किमेवं भाषसे ! शृणु।

रघुकुलतिलकेऽस्मिन् भ्रातृमात्रद्वितीये
किमपि पितृनिदेशाद्दण्डकां संप्रविष्टे।
यदुचितमसुना ते राक्षसानां विनेता
विहितमयमशेषः कर्म्मणस्तस्य पाकः॥

लङ्का। हं तुमं उण ईरिसे पत्थावे कहं एत्थ उव-ट्ठिदासि ?

अलका। अवधत्स्व अहं किल वैमात्रकेन पौलस्त्येन गन्धर्वराजाच्चित्ररथादमुं वृत्तान्तमुपलभ्य शिष्टबन्ध-

प्रतिबोधनाय, विभीषणस्य च लङ्काभिषेकसाचात्-करणाय, रावणापहृतविमानराजस्य पुष्पकस्य च रामभद्रोपस्थानोपदेशदानाय सन्दिष्टा ।

लङ्का । अज्जो कहं भअवदो पसुवइणो वि भित्तं णिधाणाइविई सम्मं एव्व उवचरदि रामभद्दं ?

अलका । अयि किमत्राश्चर्य्यम् ।

इदं हि तत्वं परमार्थभाजा
मयं हि साचात् पुरुषः पुराणः ।
त्रिधा विभिन्ना प्रकृतिः किलैषा
त्रातुं भुवि स्वेन सतोऽवतीर्णा ॥

लङ्का । कहं अज्ज सामिणा रक्खसणाहेण एदं ण ओवधारिदं ?

अलका । अयि सरले शापमहिम्ना किल मूर्च्छन्मोहः सोऽपि नापराध्यति ।

(नेपथ्ये कलकलः)

उभे । ससम्भ्रमकाकर्णयतः । (पुनर्नेपथ्ये)

समवधत्त भोखिलजगच्चराणि भूतानि ।
वस्वर्करुद्रसहितः स्वयमेव साचा
दृद्वश्रवाः समभिनन्दति साधु साध्वीम् ।
अग्निप्रवेशपरिनिर्गमशुद्धभावा
सीतां रघूत्तम भवत्स्थितिमाद्रियस्व ॥

अलका । कथमेते दिवौकसोऽपि दशकन्धरगृहनिवा-

सव्यसनकौलीनशङ्काप्रनुत्यै कृतपावकप्रवेशनिर्गमनां सीतादेवीमभिनन्दति ? अहह !
पतिव्रतामयं ज्योतिर्ज्योतिषान्येन शोध्यते।
इदमाश्चर्य्यमथवा लोकस्थित्यनुवर्त्तनम् ॥

लङ्का। शब्दश्रवणं नाटयित्वा। कहं मङ्गलतररवमिस्साओ गीदीओ णिसामीअन्ति ?

अलका। नेपथ्याभिमुखमवलोक्य। कथं सीताविशुद्ध्यनुमोदनार्थमवतीर्णाभिरप्सरोभिर्दिव्यर्षिगणैश्च रामभद्रनिर्देशेन निष्पादिताभिषेककल्याणो विभीषणः पुष्पकं पुरस्कृत्य रामभद्रमभ्येति। तदेहि तथाविधसहजमहिममहनीयचरितमहानुभावावलोकनेन चक्षुः कृतार्थयाव।

इति परिक्रम्य निष्क्रान्ते।

(मिश्रविष्कम्भकः)

ततः प्रविशति पुष्पकं पुरस्कृत्य विभीषणः।

विभी। अनुष्ठितः किल मया रामभद्रादेशः। तथाहि। सत्कृतं मातलिमनु।

अजस्रगलदस्रसंप्लवकिणाङ्कगण्डस्थलाः
स्खलत्कनककङ्कणं निर्यमितैकवेणीभृतः।
क्षमातलविवर्त्तनातिमलिनाम्बरा मोचिताः
प्रयान्ति किल सम्मिताः स्म सुरलोकवन्दिस्त्रियः॥

(उपसृत्य) जयति जयति रामभद्रः। देव ! एतदवसानः किल निदेशः सम्पादितः।

वन्दीभिरेधिताः काराः शृङ्खलाभिरलङ्कृताः ।

कार्त्तस्वराभिर्हर्म्याभिः पताकाभिश्च साम्प्रतम् ॥

अयं च पुष्पकनामा स विमानराजः ।

असंसङ्गगतेरिष्टप्रवृत्तेर्वशवर्त्तिनः ।

मनोरथस्यानुगुणं सर्व्वदा यस्य चेष्टितम् ॥

रामः । साधु लङ्केश्वर ! साधु सम्पादितम् (सुग्रीवं प्रति) सखे वैकर्त्तने किमतावशिष्यते ?

सुग्री । उत्खातस्त्रिभुवनकण्ठकोऽतिदृप्य

द्दोर्दण्डाञ्चितमहामात्यं निकायः ।

दृष्याश्च प्रतिशमितस्तथात्र सन्धा

निर्व्यूढा प्रगुणविभीषणाभिषेकात् ॥

संप्रति तु द्रोणाद्रिं प्रत्याहरतो हनूमतः सविशेषं गृहीतप्रवृत्तिर्दूर्मनायते किल कुमारभरतः तं प्रति वार्त्ताहरः प्रविसृज्यतां प्राभञ्जनिः । स्वयमप्यलंक्रियतां विमान-

राजः ।

रामः । यदभिरुचितं प्रियवयस्याय । इति तथा करोति ।

सर्व्वे । विमानारोहणं नाटयन्ति ।

सीता । अपवार्य्य लक्ष्मणं प्रति । अज्जेहिं सम्पदं कहिं पत्थीअदि ।

लक्ष्म । देवि ! रघुकुलराजधानीमयोध्यां प्रति ।

सीता । अवि समत्तो सो वणवासस्स अवही ।

लक्ष्म । देवि ! अद्यतनमेव दिनं तत् ।

सर्व्वे । विमानगतिं रूपयन्ति ।

सीता। (साद्भुतम्) अज्जउत्त एदे उण कदमा दूरादो अणिद्दारिदक्खिणीहेसा आवित्थरिज्जंतसामलत्तणा परिसरा दीसन्ति।

रामः। देवि ! नैते भुवां परिसराः किन्तु

साक्षात् किलाष्टमूर्त्तेस्तस्यैषा मूर्त्तिरम्मयी प्रथमा।
गीतः सागर इति यभिरपरिच्छेद्यात्मगाम्भीर्य्यैः॥

सीता। ओ अज्जाणं जेट्ठससुरेहिं किदणिम्माणो त्ति वुड्ढपरंपराए सुणीअदि। एदस्स मज्झे वि किं एदं दूरप्पसारिदं धवलंसुअं विअ अहिणवतिणच्छण्णासु भूमिसु दीसइ।

लक्ष्म। देवि !

सोत्साहं धृतशासनैः सकुतुकैर्द्दृचौकसां नायकैः
दिक्पर्य्यन्तधराधरेन्द्रशिखराण्यानाय्य निर्म्मापितः।
कल्पान्तावधिवन्दनीयमहिमा लोकस्य सेतुर्नवः
कीर्त्तिस्तम्भ इवायमार्य्यचरितस्याम्भोनिधौ लक्ष्यते॥

रामः। (अङ्गुल्या निर्द्दिशन्) वत्स !

एता भुवः परिचिनोषि भिलत्तमाल—
च्छायान्धकारिततुषारनिकुञ्जपुञ्जाः।
उन्मूर्च्छदच्छमलयाचलतुङ्गशृङ्ग
प्राग्भारनिष्पतितनिर्झरपूरभाजः॥

लक्ष्म। आर्य्य ता एवैताः। नातिदूर एव तावदासां स जीर्णकन्दरः।

गर्ज्जीजर्ज्जरितासु दिक्षु बधिरे तत्स्फूर्ज्जथुस्फूर्ज्जितै
र्व्योम्नि भ्राम्यति दुष्प्रभञ्जनजवाद्दभ्भेऽप्यदभ्भेमुच्चः।
आक्षिप्यान्धयति द्रुमान्धतमसे चक्षुः प्रविश्य क्षपा
यत्रासीत् क्षपिता चरज्जलधरे त्वक्सारलक्षीकृते॥

सीता। (स्वगतम्) अहो पमादो कहं मह मन्दभाईणीए दूद्ददेव्वेहिं एदे वि महाणुहावा ईरिसं अवत्थन्तरं अणुहाविदा।

विभी। देव रामभद्र दृश्यन्ते किलैताःकावेरीतीरभूमयः।

यत्पर्य्यन्तमहीध्रसीम्नि कुहलीमाध्वीकधारोद्गिर—
द्व्यत्पूगवनोघनीकृततलै स्तुङ्गैर्ज्जरच्छाखिभिः।
लक्ष्यन्ते विविधाश्रमाः स्थिरतपःस्वाध्यायसाक्षात्कृत-
ब्रह्माणो निवसन्ति यत्र मुनयः कल्पस्थितेः साक्षिणः॥

यतो नातिदूर एव किलावाच्यां लोपामुद्रापरिष्कृत-
परिसरे दीप्यति कौम्भसम्भवं ज्योतिः।

रामः। कथमतिक्रान्तमागस्त्यमाश्रमपदम्।

अयं वारां राशिः किल मकरभूद्यद्विलसितै
रयं विन्ध्यो येनाहृतविहृतिराध्मानमजहात्।
विलिल्ये यत्कुक्षिस्थितशिखिनि वातापि वपुषा
स कासां वाणीनां मुनिरकलितात्मा खु विषयः॥

तदप्रमेयविभवा विश्रान्तरात्मसाक्षिणस्ते महात्मनाः कुतश्च नाभिवन्द्याः!

सर्व्वे। तथा कुर्व्वन्ति।

(आकाशे)

सानुजस्त्वं प्रजाः शाधि कल्पान्तस्थायि ते यशः ।
नामापि राम गृणतामन्नतत्वाय कल्पताम् ॥

रामः । (आकर्ण्य) कथमशरीरिण्या गिरा परमनुगृहीतो महामुनिवन्दारुः ।

(इतरे अभिनन्दन्ति)

विभी । देव रामभद्र ! एतास्ताः पम्पापर्य्यन्तभूमयः यासु वहोः कालादनुभूयमानान्यप्यभिज्ञानानि बलाच्चक्षुराकर्षन्ति ।

(तथाहि)

बाणेनैकेन विद्धं विलसति पुरतस्तज्जरत्तालखण्डं
सोऽपि क्रीडाकपित्वं चणमिथुनिवहैरन्वभूदत्र वाली ।
सौमित्रिः पादघातादिह हि सकुतुकं प्राक्षिपत् कुठमस्थां
कावन्धं दृष्टमस्मिन् हनुमति भवतैवोत्तरीयं च देव्याः ॥

सीता । (स्वगतम्) किं णाम मह उत्तरीअं अज्जउत्तेण हणुमन्तस्स हत्थे दिट्ठं ।

रामः । (सस्मरणम्) हे देवि! तदा किलवैक्लव्यादपह्रियमाणाया भवत्याः प्रभ्रष्टमनसूयानामाङ्कमुत्तरीयमस्माभिः प्रथममभिज्ञानमासादितम् ।

दृशोः शरच्छीतकरप्रकाशः
कायेऽपि कर्पूरपरागपूरः ।
स्वान्तेऽपि सान्द्रामृतकुम्भसेक
स्तदा यदासीत् किल दृष्टमात्रम् ॥

(सीता लज्जां नाटयति)